87-90, 208-209; K. S. Lambton, *State and Government in Medieval Islam*, New York 1985; a.mlf., "Khalîfa", *EI²* (İng.), IV, 947-950; M. Yûsuf Mûsâ, *Niẓâmü'l-ḥukm fi'l-İslâm*, Kahire, ts. (Dârü'l-Fikri'l-Arabî); Fahrettin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Ankara, ts. (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları), s. 27-80, 147-162; Ali Abdürrâzık, *el-İslâm ve uṣûlü'l-ḥukm*, Beyrut, ts. (Dâru Mektebeti'l-Hayât); Malek Bennebi, *Islam et democratie*, Alger, ts. (Edition Revolution Africaine); Abdürrezzâk es-Senhûrî, *Fıkhu'l-ḫilâfe ve teṭavvuruhâ*, Kahire 1989; R. B. Serjeant, "The Constitution of Medina", *IQ*, VIII/1-2 (1964), s. 3-16; a.mlf., "The Sunnah *Jāmiah*, Pacts with the Yathrib Jews, and the *Taḥrīm of Yathrib: Analysis and Translation of the Documents Comprised in the So-Called 'Constitution of Medina'*", *BSOAS*, XLI (1978), s. 1-42; Moshe Gil, "The Constitution of Medina: a Reconsideration", *IOS*, IV (1974), s. 44-66; Mehmed Said Hatiboğlu, Hilâfetin Kureyşliliği", *AÜİFD*, XXX (1978), s. 121-213; Muhammad Nazeer Kaka Khel, "Foundation of the Islamic State at Medina and its Constitution", *IS*, XXI/3 (1982), s. 61-88; Akira Goto, "The Constitution of Medina", *Orient*, XVIII, Tokyo 1982, s. 1-17; "Vezir", *İA*, XIII, 309-314; J. Schacht — H. İnalcık, "Maḥkama", *EI²* (İng.), VI, 1-5; W. Madelung, "Imāma", *EI²* (İng.), III, 1163-1169.

M. Akif Aydın

IV. ÇAĞDAŞ İSLÂM ÜLKELERİ ANAYASALARI

1. Bahreyn. Tam bağımsızlığını 15 Ağustos 1971'de kazanan Bahreyn'de anayasayı hazırlayacak kurucu meclis üyeleri 1972'de seçildi. 1973 Mayısında kurucu meclis çalışmalarını tamamladı ve anayasa yürürlüğe konuldu. Yürürlük işlemi, Bahreyn anayasal sisteminde büyük ağırlığı olan emîr tarafından bir kararnameyle gerçekleştirildi.

109 maddeden ibaret olan Bahreyn anayasasında önce devletin nitelikleri belirtilir. Buna göre Bahreyn bir İslâmî Arap devletidir; egemendir; halkı Arap milletinin bir parçasıdır; hânedana sahiptir; emîrin en büyük oğlu veliahttır; İslâm devletin dinidir; şeriat yasamanın başlıca kaynağıdır.

İkinci kısımda ise adalet, iş birliği ve karşılıklı anlayış; hürriyet, eşitlik, güvenlik, sükûn, eğitim, sosyal dayanışma ve fırsat eşitliği gibi toplumun temellerini oluşturan kavramlar ifade edilir. Bu arada ailenin önemi, Arap ve İslâm mirasını korumak bakımından devletin ödevi, özellikle müslüman ülkelerle ilişkilerin kuvvetlendirilmesi, bilim, sanat ve araştırmanın desteklenmesi, dinî eğitimin verilmesi ve Arap milliyetçiliğinin geliştirilmesi emredilmektedir. Ayrıca ekonomik ve sosyal nitelikte çeşitli hükümlere yer verilmiş, mülkiyet, sermaye ve çalışma esaslarının İslâmî adalet ilkelerine uygun olması istenmiştir.

Temel haklar ve ödevler anayasanın üçüncü kısmındadır. Vatandaşlık, eşitlik, ırk, dil, din ve inanç ayırımı yasağı, kişi hürriyeti ve güvenliği, işkence yasağı, kanunsuz suç ve ceza olmayacağı ilkesi, din ve vicdan hürriyeti, ifade, bilimsel araştırma ve kanaatlerini yayma hürriyetleri, basın hürriyeti, konut dokunulmazlığı ve özel hayatın, haberleşmenin gizliliği; dernek kurma, sendika kurma ve bunlara üye olma hakları, düzenlenmeleri kanuna bırakılmak suretiyle anayasada yer almıştır. Bahreyn anayasasının kuvvetlere ayrılan dördüncü bölümü en uzun olanıdır. Burada emîrin durumu, yasama, yürütme ve yargı sırasıyla düzenlenmiştir.

Emîr devletin başıdır. Başbakanı ve bakanları tayin etme ve görevden alma yetkisi ondadır. Silâhlı kuvvetlerin de başkumandanıdır. Gerektiğinde kendisine vekâlet edecek bir vekil tayin eder. Kanun teklif etme yetkisi vardır. Kanunları onaylamak ve yürürlüğe koymak yetkisi de emîre tanınmıştır. Emîrin geri gönderdiği tasarı meclis tarafından çoğunlukla yeniden kabul edilirse onay ve ilân mecburi hale gelir. Olağan üstü şartlarda, âcil tedbir alınmasını gerektiren durumlarda emîr kanun kuvvetinde kararnameler çıkarabilir. Bu tür kararnamelerin meclise sunulması gerekir. Emîr ayrıca kanunların uygulanmasını sağlayacak idarî düzenlemeleri yapar.

Yasama organı millî meclistir. Meclisten geçmeyen hiçbir kanun çıkarılamaz. Meclis doğrudan, tek dereceli ve gizli oyla seçilmiş otuz üyeden oluşur. Fakat anayasa bu sayının bir sonraki dönemde kırka çıkarılmasını emretmiştir. Meclisin dönem süresi dört yıldır. Otuz yaşını doldurmuş Bahreyn vatandaşları milletvekili seçilebilirler. Seçimler yüksek mahkemenin yetki alanındadır. Seçim uyuşmazlıklarını bu yüksek yargı mercii çözümler. Ancak anayasa söz konusu yetkinin başka bir yüksek mahkemeye de aktarılabileceğini belirtmektedir. Meclis üyeleri başbakana ve bakanlara soru sorabilir, sonunda güven oylamasına kadar gidebilen gensoru önergeleri verebilir. Ancak emîrin de meclisi fesih ve seçimleri yenileme yetkisi vardır.

Yürütme, emîrin sahip bulunduğu yetkiler dışında bakanlar kurulu tarafından yerine getirilir. Emîr gerekli gördüğü bakanlar kurulu toplantılarına başkanlık eder. Hükümet devlet dairelerini denetler, genel siyaseti belirler ve uygulamasını takip eder. Anayasada mahallî idareler ve malî konular da yürütme başlığı altında düzenlenmiştir.

Yargı gücü, tarafsız ve teminat altına alınmış hâkimler vasıtasıyla serbestçe çalışan mahkemelere tevdi edilmiştir. Ancak asıl düzenleme yani mahkemelerin türlerini, derecelerini, görev ve yetkilerini öngörecek hükümler kanuna bırakılmıştır. Askerî suçlara bakan askerî mahkemelerle mahkemelerin görev ve idarî işlerini gözetecek bir yüksek yargı şûrası kurulması da anayasanın emirleri arasındadır. Bahreyn anayasası, kanunların anayasaya aykırılığını inceleyecek bir yargı mercii kurulması ve bu incelemenin usul ve şartlarının düzenlenmesi işini de kanuna bırakmıştır.

Son bölümde anayasanın değiştirilmesi esaslarını da ihtiva eden çeşitli hükümler yer alır. Anayasanın değiştirilebilmesi için meclisin üçte ikisinin kabulü ve emîrin onayı gerekir. Emîrin yetkilerini düzenleyen başlıca hüküm olan 35. madde ise asla değiştirilemez.

2. Bengladeş. 26 Mart 1971'de Pakistan'dan ayrılarak bağımsızlığını kazanan Bengladeş Halk Cumhuriyeti'nin 4 Kasım 1972'de kabul edilen anayasası birçok değişiklikler geçirmesine rağmen halen yürürlüktedir. Kurucu meclis tarafından hazırlanıp kabul edilen bu anayasa bir başlangıç ile on bir bölümden ve çeşitli eklerden oluşmaktadır.

Anayasanın değiştirilmesi parlamentonun üçte iki çoğunluğunun kabulüyle mümkündür. Ancak başlangıç veya temel ilkeler, yasama usulü, başkana hükümetin icra yetkisi ve bazı hallerde harcama izni verilmesi konularında getirilecek anayasa değişikliği başkan tarafından halk oyuna sunulur. Aynı usulün kapsamına anayasanın değiştirilmesine dair hüküm de girer.

Başlangıç kısmı devletin hedeflerini, demokratik sosyalist toplumu gerçekleştirme amacını, hürriyet, eşitlik ve adalet ilkelerinin, insan haklarının koruma altına alınması gereğini dile getirir. Genel hükümleri ve cumhuriyetin temel niteliklerini belirten ilk iki kısımda Bengladeş'in bağımsız ve egemen bir devlet olduğu; anayasanın üstünlüğü ve bütün yetkilerin millete ait bulunduğu; Allah'a, milliyetçiliğe, demokrasi, iktisadî ve sosyal adaleti ifade eden sosyalizme mutlak bağlılığı ve sadakati; mahallî idarelerin geliştirilmesi, kadınların mil-

lî hayatın her yönüne katılmalarının sağlanması gereği; yürütme ile yargının ayrılığı gibi bazı önemli görülen esaslar ifade edilmiştir.

Temel haklar başlıklı üçüncü kısımda ise eşitlik, yaşama hakkı ve kişi güvenliği, zorla çalıştırılma yasağı, seyahat, toplanma, din, konut ve haberleşme, çalışma, düşünce, vicdan ve ifade hürriyetleri gibi temel haklar sıralanmaktadır. Ancak olağan üstü hallerde bu hak ve hürriyetlerin devlet yetkilerinin kullanılmasını kısıtlayamayacağı da anayasada belirtilmektedir.

Devlet organları yürütme, yasama ve yargı sırasına göre düzenlenmiştir. Yürütme başkan, başkan yardımcısı ve bakanlar kurulu tarafından yerine getirilir. Başkanı doğrudan halk seçer, başkan yardımcısını ise başkan tayin eder. Başkan veya yardımcı olabilmek için otuz beş yaşından küçük olmamak gerekir. Başkanın görev süresi beş yıldır. Başkan, anayasaya aykırı herhangi bir davranışı sebebiyle parlamentonun üçte iki çoğunluğunun oyu ile görevden alınabilir. Parlamento, aynı sebep ve suç isnadıyla konuyu bir yargı merciine de sevkedebilir. Bunun dışında başkan ve başkan yardımcılarının dokunulmazlıkları vardır. Başkumandanlık da başkana aittir.

Bakanlar kurulu başbakan, yardımcıları ve bakanlardan oluşur. Başbakan, mecliste çoğunluğu sağlayabilecek üyeler arasından başkanca tayin edilir. Başbakan yardımcısı veya yardımcıları ile bakanlar parlamento içinden veya dışından tayin edilebilir. Bunu da yine başkan yapar.

Yasama görevini yerine getiren parlamento 300 üyeden oluşur ve millî meclis niteliğindedir. Bengladeş vatandaşı olup otuz beş yaşına ulaşmış olanlar meclis üyesi seçilebilirler. Seçimler, bağımsız olarak çalışan bir seçim kurulunun gözetimi altında yürütülür. Parlamento başta kanun koyma olmak üzere alışılmış yasama organı görevlerini iç tüzüğüne uygun olarak yerine getirir. Ayrıca parlamento idarenin yaptığı işleri soruşturacak ombudsman (meclis adına hareket edebilen genel denetçi) teşkilâtını da kurabilir. Ombudsman meclise yıllık rapor verir. Parlamento toplantı halinde olmadığı zaman başkan gerekli gördüğü takdirde kanun kuvvetinde kararname çıkarabilir.

Yargı yüksek mahkeme, üst derece mahkemeleri, alt derece mahkemeleri ve idare mahkemelerinden oluşan bir bütündür.

Yüksek mahkeme istînaf ve üst yargısal başvuru görevlerini yapan, ayrıca anayasanın ve kanunların öngördüğü yargısal yetkileri kullanan bir kuruldur. Görev ve yetkilerine göre oluşan iki bölüm halinde çalışır. Üyelerini başkan tayin eder. Yüksek mahkemenin iki bölümünden biri alt mahkemelerinden gelen davaların üst inceleme yeridir. Diğer bölüm ise son derece mahkemesi olarak üst inceleme merciinin kararlarına yapılan itirazları çözümler. Yüksek mahkeme, bünyesindeki bu yargı fonksiyonunun yanında, başkan tarafından gönderilen işlerde danışmanlık görevi de yapar.

Alt mahkemeler kanunla kurulur, denetimlerini yüksek mahkeme gerçekleştirir. İdare mahkemelerine gelince bu tür yargı yerlerinin kurulması kanun koyucunun takdirine bırakılmıştır. İdare mahkemeleri kamu personeline ve mallarına ait davalara, bu malların elde edilmesi, yönetimi ve işletilmesinden doğan uyuşmazlıklara bakar. Bengladeş Halk Cumhuriyeti anayasası yargı organını düzenlerken birçok ayrıntılı usul hükmüne de yer vermeyi tercih etmiştir.

3. Birleşik Arap Emirlikleri. Ebûzabî (Abudabi), Dübey, Şârıka, Acmân, Ümmülkayveyn ve Füceyre'den oluşan Birleşik Arap Emirlikleri 1971 yılında kurulmuş, 1972'de Re'sülhayme de bu federasyona katılmıştır. Geçici nitelikte bir anayasaya sahiptir. Anayasanın bir çeşit başlangıcı gibi olan ortak beyannâmede adı geçen emirlikler bağımsız, egemen bir federal devlet oluşturmak istediklerini, bir İslâm-Arap toplumunda demokratik ve temsilî bir rejime yöneldiklerini ifade etmişlerdir.

Geçici anayasa, yüksek şûranın oy birliğiyle kabul etmesi şartıyla başka bağımsız Arap ülkelerinin de birliğe katılabileceğini belirtmektedir. Birliğin dini İslâm'dır. Şeriatın birliğin yasama faaliyetinde başlıca kaynağı teşkil ettiği ifade edilmiştir. Anayasa birliğin aileye, eşitliğe, sosyal adalet, din ve ahlâka dayalı temellerini belirttikten sonra temel hakları ve kamu ödevlerini alışılmış tabloya uygun olarak sıralamış ve teminat altına almıştır.

Birliğin başlıca organları şunlardır: Yüksek şûra, birlik başkanı ve yardımcısı, bakanlar kurulu, millî meclis ve yargı.

Yüksek şûra en yüksek birlik organıdır. Bu şûraya her emirlik bir oy ile katılır. Kanunları, kararnâmeleri, bakanlar kurulu başkanının tayini işlemini onaylamak gibi önemli yetkileri vardır; kararları çoğunlukla alır. Başkanı ve yardımcısını yüksek şûra kendi üyeleri arasından seçer. Başkan temsil görevinin yanında yüksek şûrayı toplantıya çağırmak, başbakanı tayin etmek gibi işleri yapar. Bakanlar kurulu başbakan, yardımcısı ve bakanlardan oluşur. Bakanlar birliğin vatandaşları arasından ehliyet ve tecrübeleri dikkate alınarak seçilir. Birliğin genel siyasetini, iç ve dış meselelerini belirler ve çözümler, kanun tasarılarını hazırlar, kamu hizmetlerinin yürütülmesini sağlar ve gözetir.

Millî meclis Ebûzabî ile Dübey'e sekizer, Şârika ile Re'sülhayme'ye altışar, Acmân, Ümmülkayveyn ve Füceyre'ye de dörder adet olmak üzere toplam kırk üyeden oluşur. Her emirlik kendi üyelerini serbestçe ve kendi tayin edeceği usulle belirler. Meclis birliğin kanun koyucu organı durumundadır. Tasarılar mecliste görüşülüp kabul edildikten sonra başkan aracılığıyla yüksek şûranın onayına sunulmak zorundadır. Ancak anayasa birliğin çıkarabileceği kanunları konuları itibariyle sıralamıştır. Bunlar dış işleri, savunma ve silâhlı kuvvetler, iç ve dış tehlikelere karşı birlik güvenliğinin korunması, birlik maliyesi, vergileri, yargısı, posta-telefon-telgraf işleri, birlik yollarının yapılması, hava trafiği, eğitim, sağlık, para, ölçü ve tartı işleri, elektrik işleri, birlik vatandaşlığı, pasaport, ikamet ve göç, birlik malları, sayım ve haber alma gibi konulardan oluşmaktadır. Bu konular dışında kalan işlerde emirlikler kendi iç düzenlerine göre yetkilidir.

Birliğin yargı organı bir yüksek mahkeme ile bidâyet mahkemelerinden oluşmaktadır. Yüksek mahkeme üyelerini, yüksek şûranın onaylaması kaydıyla başkan tayin etmektedir. Yüksek mahkeme emirlikler arasında veya emirlik ile birlik hükümeti arasında çıkabilecek uyuşmazlıkları çözümler; birlik kanunlarını veya birlik anayasasını ilgilendiren emirlik kanunlarının birlik anayasasına uygunluğunu inceler; anayasayı yorumlar; yüce divan olarak yüksek yöneticileri yargılar; emirliklerin yargı mercileri arasındaki görev ve yetki uyuşmazlıklarını giderir. Birliğin diğer mahkemeleri, birliğin veya bazı emirliklerin merkezlerinde kurulmuş olan ve medenî, ticarî,

idarî ve cezaî davalara bakan yargı mercileridir.

4. Bruney. XIX. yüzyıl başlarından itibaren kendi kendini yönetmekte olan Bruney, bağımsızlığını kazanıncaya kadar zaman zaman Britanya'nın etkisinde ve yönetiminde kalmıştır. Bir sultanlık rejiminin uygulandığı Bruney, Büyük Britanya ile 29 Eylül 1959 günü imzalanan sözleşme uyarınca ülkenin savunma sorumluluğunu ve dış işlerini Britanya'ya bırakmayı kabul etmiş, aynı tarihte ilk yazılı anayasası yürürlüğe konmuştur. Ancak 1962 sonunda yapılan seçimler ve bundan sonra meydana gelen olaylar yüzünden sultan anayasayı askıya almıştır. 31 Aralık 1983'te tam bağımsızlığını kazanan ve 1984'te Birleşmiş Milletler'e üye olan Bruney'in bugüne kadar 1959 tarihli anayasadan başka anayasası olmamıştır.

Anayasa, Britanya'ya bağlılığın sonucu olarak milletler topluluğu, İslâm dini gibi çeşitli tanımlar vermekte ve açıklamalar yapmaktadır. Anayasa devletin dininin İslâm dini olduğunu, sultanın aynı zamanda dinî reis niteliğine sahip bulunduğunu da belirtmektedir. Yürütme gücü sultandadır, kendisine devletin bütün yürütme işlerinden sorumlu bir başbakan yardımcı olacaktır. Ayrıca bakanlar da vardır. Anayasa, sultana devlet işlerinde, kanunlaştırılmak istenen metinlerde ve kendisine verilen diğer işlerde danışma desteği veren bir özel kurul, yani meşveret meclisi kurulmasını öngörmüştür. Bakanlar kurulu da ikinci bir danışma organı gibidir. Bu kurula değişik yerlerden kişiler de katılabilmektedir. Sultan söz konusu kurulun görüşleriyle bağlı değildir.

Başlangıçta, seçilmiş, tayin edilmiş ve tabii üyelerden oluşan yasama konseyinin seçilmiş üyeleriyle ilgili hüküm sonradan yürürlükten kaldırılmıştır. Yasama konseyi mevcut üyelerinin çoğunluğuyla karar verir. Üyelerin kanun teklif etme yetkileri vardır. Fakat malî işlerde önceden sultanın onayı alınmadan teklifte bulunamazlar. Esasen yasama yetkisi de sultandadır. Anayasa, sultanın yasama konseyinin tavsiyesi ve benimsemesi üzerine kanun çıkarmasının uygun olacağını belirtmiştir.

Sultan anayasanın herhangi bir hükmünü değiştirebilir veya kaldırabilir. Bunun için değişiklik bildirisinin bir taslak olarak yasama konseyi tarafından uygun bulunması gerekir. Sultan anayasanın anlamı, yorumu veya herhangi bir hükmünün etkisi hakkında bilgi almak isterse bunları yorum mahkemesine sorabilir. Yorum mahkemesi, yüksek bir mahkemede görev yapmış veya en az on yıl yargı uygulamalarında çalışmış bir kimsenin başkanlığında sultan tarafından tayin edilmiş iki üyenin oluşturduğu üç kişilik bir yargı yeridir.

Hemen bütün yetkilerin toplandığı saltanat makamı olağan üstü hallerde de geniş imkânlara sahip kılınmıştır. Devletin en üst adlî makamı olan başsavcılık sultanın veya hükümetin havale ettiği işler hakkında görüş bildirir; İslâm yargı mercii veya savaş divanı dışındaki yargı yerlerinin usul hükümlerini koyar, bunları değiştirir ve kaldırabilir.

5. Burkina Faso. Eski ve daha çok bilinen adıyla Yukarı Volta bir Fransız sömürgesi idi. Kendi anayasasını kabul etmeden önce Fransız anayasası ve kanunlarına göre yönetiliyordu. 11 Aralık 1958'de bağımsızlığa doğru ilk adım atıldı ve Yukarı Volta Fransız milletler topluluğu içinde özerk bir cumhuriyet olarak ilân edildi. 28 Şubat 1959'da ilk anayasası hazırlandı ve aynı yılın 15 Martında halk oylamasıyla bu anayasa onaylandı. 5 Ağustos 1960'ta ise tam bağımsızlığını ilân eden Yukarı Volta'da yeni bir anayasa kabul edildi. Bundan sonra siyasî istikrarsızlık başladı ve anayasayı askıya alan, değiştiren, yeni anayasa kabulüne giden olaylar ve uygulamalar yaşandı.

Ülkeyi halen, bir hükümet kararı ile, 5 Ağustos 1983'te iktidarı yeniden ve bir darbe sonucu ele geçiren eski başbakan Sankara yönetmektedir. Ağustos 1984'te Yukarı Volta adı terkedilerek Burkina Faso (Burkino Fasso) adı kabul edilmiştir.

1983'teki hükümet kararı bir ihtilâl beyannâmesi görünümündedir. İhtilâlin amacı, dayandığı ilkeler ve güçler ifade edilmektedir. Erkek veya kadın, genç veya yaşlı her vatandaş konseye destek olmaya çağırılmakta, her yerde ihtilâli savunacak komiteler oluşturmaya yöneltilmektedir. Söz konusu kararla bütün siyasî partiler de feshedilmiştir. Karar başka ülkelerle münasebetlerin sürdürüleceğini, bölgedeki veya milletlerarası kuruluşlardaki katkılarının devam edeceğini de açıklamaktadır.

6. Cezayir. 3 Temmuz 1962'de bağımsızlığını kazanan Cezayir'in ilk anayasası 8 Eylül 1963'te kabul edildi. İkinci anayasa, 22 Kasım 1976 tarihinde İhtilâl Konseyi Başkanı ve Başbakan Bumedyen'in yayımladığı bir kararnâme ile yürürlüğe kondu. Bu anayasa 19 Kasım 1976 günü halk oyuna sunulmuş ve kabul edilmişti. Halen uygulanmakta olan Cezayir anayasası ise 23 Kasım 1988 tarihinde yürürlüğe girdi.

Bir başlangıç ile dört bölümden oluşan yeni anayasanın tamamı 167 madde ve bir geçici hükümden ibarettir. Anayasanın değiştirilmesi önce millî halk meclisinin kabulüne, sonra da halk oylamasıyla değişikliğin onaylanmasına bağlıdır. Değişiklik teklifinin cumhurbaşkanının teşebbüsüyle meclise getirilmesi de gereklidir. Ancak anayasa konseyinin gerekçeli mütalaası üzerine Cezayir toplumunun genel ilkelerine, insan ve vatandaş hak ve hürriyetlerine veya devlet güçleri arasındaki temel dengelere yönelik olmayan anayasa değişiklikleri meclisin dörtte üç çoğunluğu ile kabul edildiği takdirde cumhurbaşkanı halk oylaması yoluna gitmeksizin değişikliği yürürlüğe koyabilir. Bu düzenleme, Cezayir anayasasının katı bir anayasa olduğunu gösterir.

Başlangıç bölümünde Cezayir halkının bağımsızlık mücadelesi, 1 Kasım 1954 tarihinde milletin kaderinde en yüksek noktayı ifade eden bağımsızlık iradesinin ortaya konduğu, anayasanın herkesin üstünde olduğu, kişisel ve kolektif hak ve hürriyetlerin teminatını teşkil ettiği, Cezayir'in bir İslâm ülkesi, Büyük Mağrib'in parçası ve bir Arap ülkesi olduğu anlatılmaktadır.

Anayasanın birinci bölümü Cezayir toplumunu yöneten genel ilkelere ayrılmıştır. Anayasanın 1. maddesi, "Cezayir demokratik bir halk cumhuriyetidir", 2. maddesi de "Devletin dini İslâm'dır" hükmünü koymuştur. İktidarın kaynağı ve millî egemenliğin sahibi halktır. Halk, egemenliğini halk oylaması ve temsilcileri vasıtasıyla kullanır. Anayasa İslâm ahlâkına ve Kasım İhtilâli'nin değerlerine aykırı uygulamaları yasaklamıştır. Devletin meşruiyeti ve varlık sebebi halkın iradesinde aranır. Bu ilke "halk tarafından ve halk için" şeklinde ifade edilmiştir. Mahallî idareler komün (belediye) ve vilâyet olarak iki türlüdür. Bu idarelerin seçilmiş meclisleri, yerinden yönetimin ve halkın yönetime katılmasının araçlarıdır. Cezayir anayasası dış ticaretin düzenlenmesinin devlete ait bir yetki olduğunu da belirtmektedir. Savaş, başka ülkelerin meşrû egemenliğine ve hürriyetlerine saldırı amacıyla olursa ya-

saktır. Ülke milletlerarası uyuşmazlıkları barışçı yollarla çözümleme çabası içinde olacak, iktisadî ve siyasî hürriyetleri ve kendi kendilerini yönetme amacıyla ve ırk ayırımına karşı savaşan halklarla dayanışma içinde bulunacaktır.

Cezayir anayasası eşitlik, kişi ve konut dokunulmazlığı, düşünce ve vicdan, ifade, seyahat hürriyeti, özel hayatın gizliliği, telif, dernek kurma gibi temel hak ve hürriyetleri teminat altına almakta, özel mülkiyet ve miras haklarını, vakıf mallarını korumaktadır. Genel sağlığı, çalışma hayatını, sendika ve grev haklarını koruyan anayasa suç ve cezanın kanunîliği esasını, seçme, seçilme ve kamu hizmetlerine girme haklarını da kabul etmektedir. Anayasa hak ve hürriyetlerin devamı ve sonucu olarak vatandaşlara düşen ödevleri de belirtmektedir: Kanunu bilmemenin mazeret teşkil etmemesi, ülkenin bağımsızlığını, egemenliğini ve bütünlüğünü koruma, başkalarının hak ve hürriyetlerine saygı, vergi yükümlülüğünü yerine getirme, çocukların yetiştirilmesi vb.

İkinci bölüm devletin organlarına, yürütme, yasama ve yargı güçlerine ayrılmıştır. Bu bölüm yürütme gücü ile başlamaktadır.

Devletin başı, millet birliğinin temsilcisi cumhurbaşkanıdır. Anayasayı teminat altına alan, millete doğrudan doğruya başvurabilen cumhurbaşkanını gizli, doğrudan ve genel oyla halk seçer. Cumhurbaşkanı seçilebilmek için kökten Cezayir vatandaşı ve müslüman olmak, seçim günü kırk yaşını doldurmuş bulunmak gerekir. Cumhurbaşkanı beş yıl için seçilir, tekrar seçilmesi de mümkündür. Göreve başlarken yaptığı yeminde şehidlerin kutsal hâtıralarına sadık ve Kasım İhtilâli'nin ülküsüne bağlı kalacağına ve İslâm dininin yücelmesine yardım edeceğine Allah adına and içer. Cumhurbaşkanının çok önemli yetkileri vardır. O silâhlı kuvvetlerin başıdır, millî savunmadan sorumludur, dış siyaseti tayin eder ve yürütür, bakanlar kuruluna başkanlık eder, başbakanı tayin etmek ve görevden almak yetkisine sahiptir; millî düzeyde önemi olan her meseleyi halk oyuna sunabilir; milletlerarası antlaşmaları yapar ve onaylar.

Hükümet başkanı hükümet üyelerini seçer ve tayin etmek üzere cumhurbaşkanına arzeder. Programı hükümet başkanı hazırlar ve millî halk meclisinin onayına sunar. Eğer meclis hükümet programını reddederse cumhurbaşkanı yeni bir hükümet başkanı tayin eder. Yeni başkanın programı da reddedildiği takdirde meclis dağılır ve en çok üç ay içinde yeni seçim yapılır. Meclisçe kabul edilen programı hükümet başkanı uygular. Meclis hükümeti denetleyebilir ve gerekli gördüğü takdirde gensoru yoluna başvurabilir. Hükümet başkanı da güven oyu isteyebilir. Hükümet başkanı hükümet üyelerinin toplantısına başkanlık eder; bu üyeler arasında görev dağılımını yapar; kanun ve yönetmeliklerin uygulanmasını takip eder.

Cumhurbaşkanı anayasa konseyi üyelerini, hükümet başkanını ve üyelerini, güvenlik yüksek konseyi ve yüksek İslâm konseyi üyelerini tayin etme yetkilerini hiçbir halde devredemez. Halk oyuna başvurma ve meclisi feshetme ya da seçimleri öne alma yetkileri de devir yasağı kapsamındadır. Ancak cumhurbaşkanının ağır ve sürekli hastalık sebebiyle görevlerini yerine getiremez hale geldiği anayasa konseyi tarafından oy birliğiyle tesbit edilirse, meclisin üçte iki çoğunlukla bu durumu ilân etmesi üzerine, meclis başkanı cumhurbaşkanına vekâlet eder. Vekâlet süresi en fazla kırk beş gündür. Ancak cumhurbaşkanının görev yapmasını engelleyen durum devam ederse cumhurbaşkanlığı makamı boşalmış sayılır ve bu durum ölüm ya da istifa gibi kabul edilerek yeni seçim yapılır.

Cumhurbaşkanının mevkii, yürütme organının düzenleniş biçimi ve hükümet başkanının yetkilerinin dar tutulması, Cezayir sisteminin başkanlık rejimine biraz daha yakın sayılmasını gerektirmektedir.

Yasama yetkisi millî halk meclisi tarafından kullanılır. Meclis tektir ve hükümetin faaliyetini denetler. Bu bakımdan tam bir başkanlık rejimi de söz konusu değildir. Meclis üyeleri, genel ve gizli oyla doğrudan seçilir; meclisin süresi beş yıldır. Ancak olağan üstü şartlarda süre uzatılabilir. Milletvekillerinin dokunulmazlığı vardır. Meclisin çalışmaları kendisi tarafından kabul edilen bir iç tüzük uyarınca yürütülür. Meclis toplantıları herkese açıktır; bununla birlikte meclis başkanının isteği ve toplantıda hazır bulunanların çoğunluğunun kabulü ile veya hükümetin lüzum görmesi halinde gizli oturum yapılabilir. Millî halk meclisi yılda olağan iki toplantı yapar. Her toplantı döneminin süresi en fazla üç aydır. Ancak cumhurbaşkanı, hükümet başkanı veya üyelerin üçte ikisinin isteği üzerine meclis olağan üstü toplantıya da çağırılabilir.

Komisyonlar halinde çalışan meclis konuları oluşturur ve oylar. Kanun tasarılarını önce bakanlar kurulu görüşür, sonra bu tasarılar meclis başkanlığına sunulur. Milletvekillerinin kanun teklif edebilmeleri için en az yirmi üyenin bu teklifi imzalaması gerekir. Cezayir anayasası kanun koyucuya bırakılan alanı belirlemiştir. Ancak bu alan çok geniştir ve özellikle temel hak ve ödevleri, vatandaşlıkla ilgili işleri, yabancıların durumunu düzenleyen kuralları, yargı teşkilâtının ve mahkemelerin kurulmasını, yargılama ve icra usullerini, millî planın kabulünü, ülkenin yönetim birimlerine ayrılmasını, halk sağlığı, çalışma ve sosyal güvenlikle çevrenin korunması, kültürel ve tarihî mal varlığının muhafazası, madenler, su rejimi konularını kapsar. Kanun alanı dışında kalan hususlar cumhurbaşkanının düzenleme yetkisi alanına girer. Kanunların uygulanmasını sağlayacak düzenleyici işlemleri ise hükümet başkanı yapar. Cumhurbaşkanı bir konunun yeniden görüşülmesini isterse aynı konunun tekrar kabulü için meclisin üçte iki çoğunlukla oy vermesi gerekir. Kanun koyucuya bırakılan alan, cumhurbaşkanının durumu ve hükümet-meclis ilişkileri dikkate alındığı takdirde Cezayir anayasasının 1958 Fransız anayasasından etkilendiği söylenebilir.

Yargı gücü bağımsızdır. Bu gücün toplumun ve hürriyetlerin koruyucusu olduğu anayasada belirtilmiştir. Kamu makamlarının işlemlerine karşı da yargı yoluna başvurulabilir. Mahkeme kararlarının yerine getirilmesi mecburidir. Hâkim yalnız kanuna itaat eder. Bu sebeple anayasa hâkimlerin her türlü baskı, müdahale ve benzeri davranışlara karşı korunmasını emretmiştir. Hâkimler ancak görevlerinden dolayı yüksek hâkimler kuruluna karşı sorumludurlar.

İctihad birliğini ve mahkemelerin faaliyetinin düzenliliğini yüksek mahkeme sağlar. Bu mahkemenin işleyişi ve görevleri kanunla düzenlenir. Yüksek hâkimler kuruluna ise cumhurbaşkanı başkanlık eder. Hâkimlerin tayinini, yer değiştirmelerini ve meslekî işlemlerini bu kurul yapar. Yüksek hâkimler kurulu af yetkisinin kullanılması durumunda cumhurbaşkanına danışmanlık görevini de yerine getirir.

Cezayir anayasası ikinci bölümde yasama, yürütme ve yargı güçlerini düzenledikten sonra üçüncü bölümde söz

konusu organlardan ikisi yani yürütme ve yasama üzerindeki denetimi ve bu denetimin uygulayıcısı olan kurulları belirtmiştir. Buna göre, seçilmiş bütün meclisler görev ve yetki alanları içindeki faaliyetin denetim işlerini yerine getirirler. Ayrıca millî halk meclisi ve soruşturma komisyonları da kurabilir. Fakat asıl önemli müessese, 1958 Fransız anayasasında da görülen anayasa konseyidir. Anayasa konseyi anayasaya uygunluğun göstericisidir. Halk oylamasını, cumhurbaşkanı ve meclis seçimlerinin hukuka uygunluğunu veya geçerliliğini bu amaçla takip eder. Konsey kanunların, milletlerarası antlaşmaların ve düzenleyici işlemlerin incelenmesi üzerine eğer bunlar henüz icraî değilse görüş bildirir; fakat bunlar yürürlüğe girmişse hakkında hüküm verir. İç tüzüğün anayasaya uygun olup olmadığı da aynı şekilde denetlenir.

Anayasa konseyi yedi üyeden oluşur. İki üye cumhurbaşkanı, iki üye meclis, iki üye de yüksek mahkeme tarafından ve kendi içinden seçilir. Cumhurbaşkanı altı yıl için bir de başkan seçer. Anayasa konseyi bir kanun, kararnâme veya iç tüzük hükmünü anayasaya aykırı bulursa bu hüküm karar tarihinden itibaren geçerliliğini kaybeder. Aynı şekilde bir antlaşma veya sözleşmenin aykırılığı tesbit edilirse bu antlaşma veya sözleşme onaylanamaz. Anayasa konseyine başvurma yetkisi cumhurbaşkanına veya millî halk meclisi başkanına aittir. Başvurudan itibaren yirmi gün içinde konsey görüşünü veya kararını bildirir.

Cezayir anayasası bir başka denetim organı olarak da sayıştayı öngörmüştür. Sayıştay devletin, mahallî idarelerin ve kamu kurumlarının hesaplarını sonradan denetler ve yıllık bir rapor hazırlayarak cumhurbaşkanına sunar.

Danışma müesseseleri ise yüksek İslâm konseyi ile yüksek güvenlik konseyidir. Yüksek İslâm konseyi, din işlerinde görevli personel arasından cumhurbaşkanınca seçilen on bir üyeden oluşur. Başkanını kendisi seçer. Yüksek güvenlik konseyi cumhurbaşkanının başkanlığında toplanır. Bu organ millî güvenlikle ilgili bütün meselelerde görüş bildirmek durumundadır. Teşkilâtı, çalışma usulleri cumhurbaşkanı tarafından belirlenir.

Cezayir anayasasının katı bir anayasa sayılmasını gerektiren değişiklik usulü de şöyle özetlenebilir: Cumhurbaşkanının teşebbüsü, millî halk meclisinin oylayarak kabulü, halk oyunun onaylaması ve cumhurbaşkanınca yayımlama safhalarından geçilerek anayasa değişikliği gerçekleştirilebilir. Halk oylamasını gerektirmeyen ve daha önce belirtilen istisna dışında anayasa değişikliği tasarısı meclis tarafından kabulünden itibaren kırk beş gün içinde halk oyuna sunulur. Halkın reddettiği değişiklik tasarısı geçerliliğini tamamen kaybeder ve kadük olur. Bu sebeple aynı yasama dönemi içinde bir daha halk oyuna sunulamaz.

7. Çad. Bir Fransız sömürgesi olan Çad 31 Mart 1959'da cumhuriyet olduğunu ilân etmiş, 11 Ağustos 1960'ta da tam bağımsızlığını kazanmıştır. Bağımsızlığa doğru giden yıllarda Çad iki anayasa uygulamış, bağımsızlıktan sonra ise 1962'de üçüncü anayasayı yürürlüğe koymuştur.

Çad'ın siyasî bakımdan istikrarsız durumu askerî müdahalelere yol açmıştır. Halen cumhuriyetin temel kanunu adını taşıyan bir metin yürürlüktedir. Temel kanun, otuz altı maddelik geçici bir anayasa niteliğindedir. Nitekim cumhurbaşkanı ve devletin başı olan makamın görev süresiyle ilgili hükümde temel kanun, yeni bir anayasa kabul edilinceye kadar devlet başkanının görevine devam edeceğini belirtmektedir.

Çad Cumhuriyeti geçici anayasasının en önemli organı cumhurbaşkanlığıdır. Bakanları tayin ve bakanlar kuruluna başkanlık yetkisi ondadır. Danışma meclisi üyelerini de cumhurbaşkanı seçmekte veya görevden alabilmektedir. Cumhurbaşkanını ise kuzey silâhlı kuvvetleri kumanda konseyi belirlemektedir.

Millî danışma meclisi af, milletlerarası antlaşmalar, bütçe, yeni anayasa tasarısı gibi konularda danışma görevi yapan bir kuruldur. Temel kanunda değişiklik yapılması, cumhurbaşkanı ve kumanda konseyinin teşebbüsüyle mümkündür. Değişiklik kumanda konseyi üyelerinin salt çoğunluğu ile kabul edilebilir.

8. Endonezya. 17 Ağustos 1945'te kurulan Endonezya Cumhuriyeti'nin halen yürürlükte bulunan anayasası, 5 Temmuz 1959'da zamanın cumhurbaşkanı ve silâhlı kuvvetler başkumandanı Sukarno tarafından bir kararnâme ile yürürlüğe konulan anayasadır. Bu yeni bir metin olmayıp Endonezya Cumhuriyeti'nin 1945'teki ilk anayasasıdır. Bu anayasa daha önce cumhuriyetin kuruluşundan 27 Aralık 1949'a kadar yürürlükte kalmış, bu tarihte yerini yeni bir anayasaya bırakmıştı. Çok kısa ömürlü olan 1949 anayasası da 17 Ağustos 1950'de, 1945 ve 1949 anayasalarının karışımı olan yeni bir anayasayla yer değiştirmiştir. Geçici olduğu bildirilen 1950 anayasası ise 5 Temmuz 1959'a kadar yürürlükte kalmıştır. İşte bu tarihte cumhurbaşkanı kararnâmesiyle cumhuriyetin 1945 tarihli ilk anayasası tekrar yürürlüğe konulmuştur.

Endonezya anayasası otuz yedi maddeden oluşan kısa ve esnek bir metindir. Birçok husus kanuna bırakılmıştır. Meselâ yüksek danışma kurulunun, mahallî idarelerin, sürekli yasama organı durumundaki divanın, yargı mercilerinin düzenlenmesi kanunla olmaktadır. Anayasa, sadece temel ilkeleri belirten ve müesseseleri öngören bir üst çerçevedir. Endonezya anayasasının bir ölçüde ayrıntılı sayılabilecek hükümleri cumhurbaşkanı ve yardımcısı konularındadır. Bu anayasa bir başlangıç ile şu bölümlerden oluşmaktadır: **1.** Devlet şekli ve egemenlik; **2.** Meclis (Permusya Waratan Rakyat); **3.** Hükümet organları; **4.** Yüksek danışma kurulu; **5.** Bakanlar; **6.** Mahallî idareler; **7.** Divan (Perwakilan Rakyat-Yasama Organı); **8.** Maliye; **9.** Yargı; **10.** Vatandaşlar; **11.** Din; **12.** Savunma; **13.** Eğitim; **14.** Sosyal refah; **15.** Bayrak ve dil; **16.** Anayasanın değiştirilmesi. Anayasanın bazı geçici ve ek maddeleri de vardır. Ancak bu hükümler kabul edildiği 1945 yılının şartları ile ilgilidir. Anayasanın değiştirilmesi, oldukça geniş tabanlı olan meclisin en az üçte iki çoğunlukla toplanması ve değişikliğin toplantıda hazır bulunan üyelerinin üçte iki çoğunluğuyla kabulü halinde mümkündür.

Başlangıç kısmı Endonezya'nın temel ideallerini dile getirir: Buna göre bağımsızlık her milletin tabii hakkıdır; adalete ve insanlığa uygun olmayan sömürgecilik ortadan kaldırılmalıdır. Endonezya Devleti hür, birleşmiş, egemen, âdil ve müreffeh olacaktır; Endonezya halkın egemenliğine dayanan bir cumhuriyettir. Bu cumhuriyetin temeli de yüce ve tek bir Allah'a inanç, âdil ve medenî insanlık, birlik ve demokrasidir.

Anayasaya göre Endonezya tekçi yani federal olmayan bir devlettir, egemenliğin sahibi halktır. Halk adına egemenliği tam olarak kullanabilen organ meclistir. Devlet şekli cumhuriyettir. Rejim başkanlık sistemine benzeyen özellikle-

re sahiptir ve bu bakımdan kısmen Amerika Birleşik Devletleri sistemine yakındır.

Devletin temel organlarının başında, en az beş yılda bir toplanan meclis gelir. Meclis, yasama görevini yapan divan üyeleriyle bölgesel kuruluş ve gruplardan gönderilen delegelerden oluşur. Meclis çoğunlukla karar alır, görevi anayasayı ve devlet siyasetinin anahatlarını belirlemektir.

İkinci önemli müessese başkanlıktır. Cumhurbaşkanı yürütmenin başıdır. Görevlerini yerine getirmekte başkan yardımcısı kendisine yardımcı olur. Cumhurbaşkanı Endonezya doğumlu kişiler arasından meclisçe seçilir. Başkan yardımcısı da aynı şekilde meclis tarafından belirlenir. Süreleri beş yıldır ve tekrar seçilebilirler. Cumhurbaşkanlığının boşalması halinde sürenin geri kalan kısmını tamamlamak üzere yardımcısı bu görevi yerine getirir. Cumhurbaşkanının en önemli yetkilerinden biri, yasama organı durumundaki divan ile birlikte kanun koymaktır. Ayrıca kanunların uygulanması için gerekli düzenleyici işlemleri yapma yetkisi de cumhurbaşkanındadır. Cumhurbaşkanı divanın onayını alarak savaş ilân edebilir, barış yapabilir, milletlerarası antlaşmalar akdedebilir, olağan üstü hal ilân edebilir. Cumhurbaşkanı kara, deniz ve hava kuvvetlerinin de başkumandanıdır. Bakanlar doğrudan doğruya cumhurbaşkanı tarafından tayin edilir ve görevden alınır. Cumhurbaşkanının ve bakanların divan önünde sorumlulukları yoktur; bakanlar cumhurbaşkanına bağlı olarak görev yaparlar. Cumhurbaşkanlığı müessesesinin yardımcısı durumundaki bir başka kurul da yüksek danışma şûrasıdır. Şûra cumhurbaşkanı tarafından sorulan hususları cevaplar, hükümete tekliflerde bulunur. Endonezya cumhurbaşkanı mecburi hallerde kanun yerine geçebilen kararnâmeler çıkarabilir. Bu kararnameler ilk toplantısında divanın onayına sunulur, onaylanmayan kararnameler yürürlükten kaldırılır.

Endonezya anayasasının üçüncü önemli organı, yasama fonksiyonunu yerine getiren divandır. Divanın hukukî yapısı kanunla belirlenir. Yılda en az bir defa toplanan divan kanunları kabul eder, divan üyelerinin kanun teklif etme yetkileri vardır. Divan tarafından kabul edilmeyen kanun tasarıları aynı toplantı döneminde tekrar gündeme alınamaz. Bunun gibi divanın kabul ettiği bir kanun tasarısı cumhurbaşkanınca onaylanmadığı takdirde aynı dönemde divan önüne tekrar getirilemez.

Anayasa yargı yetkisinin bir yüksek mahkeme ile diğer mahkemeler tarafından yerine getirileceğini belirtmiştir. Bütün bu yargı mercilerinin kuruluş, işleyiş ve yetkileri kanunla düzenlenmektedir. Hâkimlerin nitelikleri ve görevden alınmalarıyla ilgili hususlar da kanuna bırakılmıştır.

Endonezya'nın bölgeler itibariyle geniş veya dar alanlı yönetim birimlerine ayrılması konusu da kanun koyucunun takdirine terkedilmiştir. Anayasa sadece devletin yönetim sistemine ve geleneksel mahallî haklara riayetin gözetilmesini emretmiştir.

Devletin gelir ve giderleri her yıl bir bütçe kanunu ile tahmin edilerek belirlenir. Eğer divan bu tahminlere dayalı teklifleri kabul etmezse hükümet bir önceki yılın bütçesini uygular. Devlet ihtiyaçlarının gerektirdiği her türlü malî yükümlülükler kanunla konulur. Malî işlerin kanuna uygunluğunu denetleyen ve bu hususta divana bilgi vermesi gereken bir kurulun teşkili de anayasada öngörülmüş fakat düzenlenmesi kanuna bırakılmıştır.

Kısa bir anayasa olduğu için Endonezya anayasası sadece birkaç hak ve hürriyetten söz eder. Önce, Endonezya doğumlular ve vatandaşlığa kabul edilenler şeklinde Endonezya vatandaşlığının türlerini belirler. Şartları ise kanuna bırakır. Vatandaşlar hukuk ve idare önünde eşittir. Ancak kendilerine hak sağlayan bu hukuka ve idareye uymak zorundadırlar. Her vatandaşın çalışma ve insanca yaşama hakkı vardır. Anayasa dernek kurma ve toplanma, düşünceleri açıklama hürriyetlerinin kanunla düzenlenmesini kabul etmiştir. Endonezya anayasası, başlangıç bölümünde belirtildiği gibi, asıl metninde devletin tek bir Allah'a inanç esasına dayandığını tekrarlar ve şöyle der: Devlet herkesin kendi dinini seçebilmesini, bu dinin ve inancının gereği olan vecîbeleri yerine getirebilmesini teminat altına alır. Her vatandaş devletin savunma faaliyetine katılma hak ve ödevi ile karşı karşıyadır. Yine her vatandaş bir öğretim kurumunda öğrenim görme hakkına sahiptir. Devlet millî eğitim sistemini kurmak ve yönetmekle görevli kılınmıştır. Ancak düzenleme kanuna bırakılmıştır. Ayrıca Endonezya millî kültürünü geliştirmek de devletin ödevleri arasındadır. Anayasa sosyal refah ile ilgili bazı esaslar da koymuştur. İlk olarak Endonezya ekonomisinin aile sistemine dayandığı belirtilir. Halkın çoğunluğunu ilgilendiren ve devlet için de önemli sayılan üretim dallarının devlet tarafından denetim altında tutulması, tabii servetlerden olan toprak ve suyun da halk yararına ve devlet gözetimi altında kullanılması emredilmiştir. Bunun yanında sosyal devlet anlayışına uygun olarak fakir ve korunmaya muhtaç çocukların devlet himayesinde bulundukları açıklanmıştır. Endonezya anayasası aynı zamanda Endonezya Devleti bayrağını anayasanın teminatı altına almış, ayrıca devletin dilinin Endonezya dili olduğunu da belirtmiştir.

9. Fas. Fas Krallığı'nın halen yürürlükte bulunan anayasası 1972 yılında kabul edilmiş olup ülkenin ikinci anayasasıdır. İlk anayasa 1962'de kabul edilmişti. Yürürlükteki anayasa monarşik yapı, tarihî şartlar ve Batı ülkelerinin anayasal ilkelerinden etkilenerek kabul edilmiştir. Kralın önderlik ve teşebbüsü sonunda bir kararname ile yürürlüğe konmuş olan Fas anayasası, öngördüğü müesseselerin kurulması görevini de geçici bir hükümle krala vermiştir. Bu şekilde asıl yasama yetkisinin sahibi durumundaki temsilciler meclisi toplanıp göreve başlayıncaya kadar anayasanın gerektirdiği tedbirlerin alınabilmesi sağlanmıştır.

Anayasa geçici hükümlerle birlikte 103 maddeden ibarettir. Bazı ülkelerin bugünkü anayasalarıyla kıyaslandığında bu madde sayısı fazla görülemez. Ancak bunlar arasında birçok uzun ve nisbeten ayrıntılı hükümler ihtiva edenleri de vardır.

Fas anayasasında başlangıç bölümünden sonra şu başlıklar gelmektedir: **1.** Genel hükümler-temel ilkeler; **2.** Monarşi; **3.** Temsilciler meclisi-teşkilâtı, oluşumu, görev ve yetkileri-yasama faaliyeti; **4.** Hükümet; **5.** Kuvvetler arası ilişkiler: Kral ile temsilciler meclisi-temsilciler meclisi ve hükümet; **6.** Yargı; **7.** Yüksek mahkeme; **8.** Mahallî idareler; **9.** Kalkınma ve planlama yüksek kurulu; **10.** Yüksek mahkeme anayasa dairesi; **11.** Anayasanın değiştirilmesi; **12.** Geçici hükümler.

Anayasa katı sayılabilir; değiştirilmesi sıkı kayıtlara bağlıdır. Ayrıca değiştirilmesi kesinlikle gerçekleştirilemeyecek iki temel esas vardır: Monarşik sistem ve İslâmiyet'le ilgili hükümler. Di-

ğer konulardaki değişiklikler için ise şöyle bir düzenleme yapılmıştır: Teklif kraldan veya meclisten gelebilir. Kral anayasa değişikliği tasarısını doğrudan doğruya halk oyuna sunabilir. Meclis üyelerinden birinin teklifi varsa bunun üçte iki çoğunlukla kabulü halinde kral bir kararnâme ile halk oyuna başvurur. Halk oyu ile kabul edilen anayasa değişikliği kesindir.

Başlangıç kısmı Fas'ın bir İslâm devleti, resmî dilinin de Arapça olduğunu belirtir. Ayrıca Fas'ın bir Afrika milleti olarak Afrika'nın birliğini hedef aldığı açıklanmıştır. Bunun yanında Fas'ın dünya barışına ve güvenliğine katkıda bulunmaya devam edeceği de ifade edilmektedir.

Temel İlkeler. Fas Kralığı'nın nitelikleri başlangıç bölümünden sonra temel ilkeler halinde ve özlü bir şekilde sıralanmıştır. Hükümet sistemi monarşik, anayasal, demokratik ve sosyaldir. Egemenlik milletindir, millet egemenliğini anayasanın öngördüğü müesseseler vasıtasıyla kullanır. Ayrıca devletin teşkilâtlanmasında siyasî partiler, sendikalar, mahallî meclisler, meslek odaları katkıda bulunurlar ve halkı temsil ederler. Tek parti sistemi yasaktır. Kanun halkın iradesi sayılır, bu sebeple herkes kanuna uymak zorundadır. Kanun geriye yürütülemez. Bütün Faslılar eşittir. Kanun önündeki bu eşitliğin sonucu olarak kadın ve erkeğin siyasî hakları da aynıdır. Kadın olsun erkek olsun herkesin oy hakkı vardır. Devletin dini İslâm dinidir. Devlet ibadet hürriyetini teminat altına alır. Devletin özlü ifadesi "Allah, ülke ve kral"dır.

Hak ve Hürriyetler. Fas anayasası çağdaş anayasalarda görülen temel hak ve hürriyetlerden başlıcalarını teminat altına alırken vatandaşların sorumluluklarını da kabul etmiştir. Anayasa yerleşme ve seyahat, düşünce, ifade ve toplanma, dernek kurma, sendika ve siyasî partilere kendi tercihlerine göre girebilme hürriyetlerini tanımakta, bu hürriyetlerin ancak kanunla sınırlanabileceğini belirtmektedir. Kişi güvenliği de haberleşmenin gizliliği ve konut dokunulmazlığı gibi kanunî teminat altına alınmıştır. Konutun aranması veya bu gibi yerlerde soruşturma yapılması mahkeme kararına bağlanmıştır. Devlet güçlerinin saygı göstereceği klasik hak ve hürriyetlere ilâve olarak sosyal nitelikli ve devlete görev, kişilere de sorumluluk yükleyen hak ve hürriyetlere yer verildiği görülmektedir. Her vatandaşın eğitim görme ve çalışma hakkı vardır. Bu sebeple ve kanun önünde eşitlik ilkesinin de bir gereği olarak vatandaşların kamuya ait iş yerlerine veya özel hizmetlere girebilecekleri, söz konusu hizmetlerin aradığı niteliklere sahip bulundukları takdirde bu haktan eşit olarak faydalanabilecekleri kabul edilmiştir. Kanunun düzenleyeceği şart ve usullerle grev hakkı tanınmıştır. Mülkiyet hakkı teminat altına alınmış, fakat ülkenin ekonomik ve sosyal yönden kalkınması için gerekli sınırlamaların kanunla getirilebileceği, yine kanunun öngördüğü hallerde kamulaştırma yapılabileceği açıkça belirtilmiştir. Vatandaşların sorumluluklarını dikkate alan diğer hükümler de şöyle özetlenebilir: Ülke savunmasına ve kamu harcamalarına katılma hak ve ödevleri.

Temel Organ ve Müesseseler. Monarşik bir rejimin uygulandığı Fas'ta kral milletin ve devletin temsilcisidir. Milletin bütünlüğünün, varlığının ve devamlılığının teminatı kraldır. Bu durum, anayasanın kabul ettiği kişi hak ve hürriyetlerini koruma sorumluluğunun da krala ait olduğunu gösterir. Nitekim Fas anayasası bunu açıkça belirtmiştir. Kralın anayasal imtiyazları veraset yoluyla intikal eder. Veliaht en büyük oğuldur. Ancak kral hayatta iken en büyük oğlundan başka bir halef de tayin edebilir. Kral tahta geçecek evlât bırakmadan ölürse en yakın erkek akrabası kral olur. Kralın şahsı kutsal ve dokunulmazdır. Silâhlı kuvvetlerin başkumandanı odur. Milleti ve devleti temsil gücünün sonucu olarak kral önemli yetkilere sahiptir. Yabancı ülkeler ve milletlerarası kuruluşlar nezdinde devleti temsil edecek elçileri, temsilcileri tayin eder; milletlerarası antlaşmaları onaylar ve imzalar. Sadece devletin para harcamasını gerektiren antlaşmalarda temsilciler meclisinin önceden onayının alınması gerekir. Kral hükümete de başkanlık eder, başbakanı ve bakanları tayin eder. Gerekli görürse veya istifa halinde başbakan veya bakanları görevden alır. Ancak bu durum bakanlar kurulunun temsilciler meclisine karşı sorumlu olmasını da engellemez. Kral yetkilerini kararnâmeler çıkararak kullanır. Bunlardan bir kısmı mahiyetleri gereği tek başına kral tarafından imzalanır: Başbakanın ve bakanların tayini gibi. Fakat anayasa uyarınca kararnâmelerin çoğu başbakan tarafından da imzalanır. Kral bazı usul şartlarına uyarak temsilciler meclisini feshedebilir. Ancak bu, organın feshi demek değildir. Zira yeni meclisin seçiminin üç ay içinde geçekleştirilmesi anayasada öngörülmüştür. Meclis seçilinceye kadar yetkilerini kral kullanır. Fas kralı, yüksek yargı şûrası ile millî kalkınma ve planlama şûrasına da başkanlık eder. Hâkimleri tayin eder ve af hakkına sahiptir. Ülkenin bütünlüğü tehdit altındaysa veya anayasanın işleyişini engelleyecek gelişmeler ortaya çıkmışsa kral olağan üstü hal ilân edebilir. Bunun için temsilciler meclisi başkanının görüşünü de almak zorundadır. Olağan üstü hal ilânından sonra kral durumun gerektirdiği tedbirleri alabilir.

Temsilciler Meclisi. Millet tarafından altı yıl için seçilen üyelerden oluşur. Bu üyelerin sayısı bir organik kanunla, yani anayasadan sonra gelen önemde bir düzenlemeyle belirlenir. Temsilciler meclisinin üçte ikisi genel ve eşit oyla seçilir. Diğer üyeler mahallî idareler meclisleriyle meslek kuruluşları tarafından belirlenir. Temsilcilerin dokunulmazlıkları vardır. Ancak monarşik sistemi ve İslâm'ı eleştirenler veya krala saygıyla bağdaşmayacak davranışlarda bulunanlar dokunulmazlıktan faydalanamazlar. Suç üstü hali de istisna teşkil eder. Temsilciler meclisi olağan toplantılarını yılda iki defa yapar. Her toplantı dönemi en çok iki aydır. Meclis salt çoğunlukla veya kararnâme ile olağan üstü toplantıya da çağırılabilir. Toplantılar gizlilik kararı alınmadıkça alenîdir. Meclisin iç düzeni bir kanuna bırakılmakla birlikte anayasada da ayrıntılı hükümlere yer verilmiştir. Temsilciler meclisi kanunları yapar. Fakat anayasa başlıca şu konularda kanun çıkarılabileceğini belirtmektedir: Kişi ve topluluk hakları, suç ve cezaların konulması ve yargılanması usulleri, hâkimlerin hukukî durumları, memurların hukukî durumları, askerî personelin temel güvenceleri, seçim sistemi, kamu idarelerinin kurulması, özel teşebbüslerin millîleştirilmesi veya kamu kesiminden özel kesime transfer yapılması. Bu yönüyle Fas anayasası Fransız sistemine benzetilebilir. Meclis devletin iktisadî, sosyal ve kültürel faaliyetlerini ilgilendiren temel kanunlar da kabul edebilir. Ayrıca hükümete bir yetki vererek belli süreler için ve belli konularda kanun kuvvetinde kararnâme çıkarma imkânı tanıyabilir. Kanunların yapılması konusunda Fas anayasasının ilgi çekici bir hükmü de bazı tekliflerin

hükümetle meclis arasında uyuşmazlık konusu olmaları halinde yüksek mahkemenin anayasa dairesinin bu uyuşmazlığı çözmesidir. Taraflardan birinin başvurusu üzerine yüksek mahkeme sekiz gün içinde kararını verir. Bazı düzenlemelerin yapılabilmesi de aynı dairenin ön onayını gerektirmektedir.

Hükümet. Hükümet başbakan ve bakanlardan oluşur; hem krala hem de meclise karşı sorumludur. Başbakan hükümet programının esaslarını meclise sunar. Bakanlar kurulunda görüşüldükten sonra kanun tasarılarını meclise sevketmek de başbakanın yetkileri arasındadır. İdare gücü de başbakandadır. Başbakan temsilciler meclisinden güven oyu isteyebilir. Meclis ancak salt çoğunlukla güvensizlik beyan edebilir. Bu takdirde hükümet topluca istifa eder. Bunun dışında meclis gensoru önergesi üzerine gene salt çoğunlukla bu önergeyi kabul edebilir. Bu durumda da hükümet topluca istifa etmek zorundadır. Ancak meclis aynı yıl içinde bir defadan fazla gensoru önergesi görüşemez.

Yargı. Fas anayasasına göre yargı yasama ve yürütmeden bağımsızdır. Yargılama kral adına olur. Yüksek yargı şûrası hâkimlerin özlük haklarıyla disiplin işlerini düzenler ve teminat altına alır. Yüce divan görevini ise yüksek mahkeme yerine getirir. Bu mahkeme meclis tarafından suçlanan hükümet üyelerinin suçlarıyla ilgili davalara bakar. Yüksek mahkemenin üyelerini meclis seçer. Yüksek mahkeme bünyesinde bir de anayasa dairesi kurulmuştur. Bu dairenin oluşumu ve işleyişi ayrıca düzenlenmiştir. Anayasa dairesinin başkanlığını yüksek mahkemenin birinci başkanı yapar.

Mahallî İdareler. Vilâyet, sancak (province "vilâyetten daha küçük mahallî idare birimi") ve komünden (belediye) oluşmaktadır. Bununla birlikte Fas anayasası kanunla başka mahallî idarelerin kurulabileceğini de kabul etmektedir. Mahallî idarelerin işleyişinin demokratik olması anayasa emridir. Vilâyet ve sancak yöneticileri, bu idarelerin meclislerince alınan kararları yürütmek ve koordinasyonu sağlamakla görevlidirler.

Fas anayasasının öngördüğü önemli bir müessese de millî kalkınma ve planlama yüksek şûrasıdır. Başkanı kraldır. Plan tasarısı önce yüksek şûraya gelir, burada incelendikten sonra onaylanmak üzere meclise sunulur.

Fas Krallığı'nın anayasası klasik anayasa ayırımlarına uymayan özelliklere sahiptir. Kurduğu sistem, hem parlamenter hem de başkanlık sistemlerine benzeyen, fakat önemli farklılıkları da taşıyan bir düzenlemedir. Her şeyin başında oldukça geniş yetkilere sahip bir kral vardır. Hükümet esas itibariyle krala karşı sorumludur; fakat meclisin de gensoru yetkisi bulunmaktadır. Ayrıca kral meclisi feshedebilmektedir. Bu yönleriyle Fas anayasasını, günümüzün anayasalarında bulunan, anayasaya aykırılığın giderilmesi hükümleriyle tamamlanmış bir Osmanlı Devleti anayasası (Kānûn-ı Esâsî) gibi görmek mümkündür.

10. Gambia. Büyük Britanya'nın sömürgesi olarak yönetilirken 18 Şubat 1965'te bağımsızlığını kazanan Gambia, 21 Nisan 1970 tarihinde parlamentosunun kabul ettiği anayasaya göre organlarını şekillendirmiş, temel hak ve hürriyetlerini düzenlemiştir.

Gambia Cumhuriyeti anayasası, Birleşik Krallık sistemindeki veya ondan etkilenen ülkelerin anayasa metinlerinde görülen özellikleri taşır. Maddeler uzun uzun, kuralları, istisnaları, tanımları ve hatta açıklamaları içerecek biçimde sevkedilmiştir. Anayasa değiştirilmesi bakımından bir ölçüde katıdır. Çünkü bazı önemli bölümlerin değiştirilmesi halk oylamasına bağlanmıştır. Esasen anayasayı değiştirecek tasarının temsilciler meclisinin üçte ikisinin oyunu alması da gerekmektedir.

Anayasa Gambia'nın egemen bir cumhuriyet olduğunu belirttikten sonra vatandaşlık konusunu düzenlemekte, ayrıntılarıyla ele alınan bu bölümü temel hak ve hürriyetlerin korunması başlıklı bölüm takip etmektedir. Bu bölümde ırkı, siyasî düşünce, menşe, renk ve cinsiyeti ne olursa olsun herkesin söz konusu hak ve hürriyetlere sahip bulunduğu esası açıklanır ve klasik hak ve hürriyetleri koruyacak hükümler getirilir: Yaşama hakkı, kişi hürriyeti, insan haysiyetiyle bağdaşmayan ceza verilmemesi, zorla çalıştırma yasağı, özel hayatın gizliliği, vicdan hürriyeti, ifade, toplantı, dernek kurma, seyahat hürriyetleri vb. Gambia anayasasının özelliğini oluşturan düzenlemelerin tipik örnekleri temel hak ve hürriyetler bölümünde görülür. Meselâ zorla çalıştırma yasağıyla ilgili kuralı koyan 16. maddenin hemen altında mahkeme kararı uyarınca yaptırılan çalışma, silâhlı kuvvetlerin disiplin kuralları veya mâkul ve normal sayılabilecek vatandaşlık yükümlülüğü gereğince yürütülen çalışmalar gibi istisnalar gösterilmiştir. Diğer hak ve hürriyetlerin düzenlenişi de böyledir.

Gambia anayasası iktidarın çerçevelenmesine cumhurbaşkanı ile başlar. Cumhurbaşkanı adayı olabilmek için otuz yaşına gelmiş, seçme yeterliğine sahip Gambia vatandaşı olmak gerekir. Anayasa, adaylık ve seçim usulüyle ilgili daha başka ve ayrıntılı hükümler de koymuştur. Yürütme görevi ve gücü cumhurbaşkanına aittir. Başkan bu yetkisini doğrudan veya kendisine bağlı bakanlar vasıtasıyla kullanır. Bir de başkan yardımcısı vardır. Yardımcı, başkanın önde gelen temsilcisi ve hükümetin temsilciler meclisi önündeki işlerinin lideridir. Başkan yardımcısı ve bakanlar temsilciler meclisi üyeleri arasından başkanca seçilip tayin edilirler.

Yasama yetkisini kullanan parlamento temsilciler meclisi ile başkandan oluşur. Gambia anayasasına göre temsilciler meclisinin asıl seçilmiş üyelerinin sayısı otuz ikidir. Ancak bu sayı, Gambia'nın kanun koyucu organı olan parlamentonun kararıyla değişebilir. Ayrıca Gambia'nın sosyal yapısına uygun olarak belirlenen veya tayin edilen üyeler bulunmaktadır. Bu şekilde görev alan üyelerin sayısı sekizdir. Cumhurbaşkanınca tayin edilen üye sayısı ise üçtür ve bu üyeler oy verme hakkına sahip bulunmaktadır. Temsilciler meclisi üyesi olabilmek için otuz bir yaşından küçük olmamak ve meclis çalışmalarına katılabilmek bakımından gerekli olan İngilizce'yi yeterince bilmek şartları konulmuştur.

Anayasa oldukça ayrıntılı bir şekilde temsilciler meclisindeki görüşme karar ve usullerini düzenlemiştir. Kanun tasarılarını meclis kabul ederse bunlar başkanın onayına sunulur. Başkan böyle bir metni geri gönderdiği takdirde meclisin aynı metni kanunlaştırabilmesi için üçte iki çoğunluk gereklidir. Parlamentoyu toplantıya davet ve fesih yetkisi cumhurbaşkanındadır. Temsilciler meclisinin hükümete güvensizlik beyan etmesi halinde seçim yenilenebilir. Parlamentonun olağan süresi beş yıldır.

Yargı organının düzenlenişi ise şöyledir: Üst yargı mercii olarak istînaf mahkemesiyle hukuk ve ceza davalarına bakan ve anayasanın ve kanunların belirlediği yargı görevlerini yerine getiren bir yüksek mahkeme vardır. İstînaf mahkemesinin ve yüksek mahkemenin baş-

kanlarını cumhurbaşkanı tayin eder. Diğer yüksek hâkimleri de yine cumhurbaşkanı tayin etmektedir, ancak bu hususta yargısal hizmet komisyonu adını taşıyan bir kurulun görüşünü almak durumundadır. Yargısal hizmet komisyonu, Gambia anayasasının öngördüğü ve üyelerinin tayinini ayrıntılı şekilde düzenlediği bir yüksek meslekî kuruldur. Anayasa ayrıca alt mahkemelerden, savaş divanlarından ve benzerlerinden söz etmiştir. Söz konusu yargı yerlerinin üst mercii yüksek mahkemedir. Anayasa, yüksek mahkemenin kararlarına karşı istînaf mahkemesine yapılacak başvuruların usullerini ve şartlarını uzun uzun anlatmıştır. Bunlar anayasa ile ilgili meselelerde ve temel hakları ilgilendiren hususlarda söz konusudur.

Gambia anayasasının öngördüğü ve ayrıntılarıyla düzenlediği bir müessese de kamu hizmeti kurulu veya devlet personel dairesidir. Bu kurul birçok yüksek yönetici ve görevlinin tayinlerinde danışma fonksiyonunu yerine getirmektedir. Özellikle devleti temsil eden elçiler, milletlerarası kuruluşlarda görevlendirilen personel ve zâbıta âmirleri kurulun görüşü alındıktan sonra cumhurbaşkanı tarafından tayin edilebilmektedir.

11. Gine. Fransız topluluğuna dahil bir sömürge olan Gine, 28 Eylül 1958'de halk oylaması ile Fransız topluluğu anayasasını reddetti. Bu sonuç Gine'ye bağımsızlık yolunu açtı. 12 Kasım 1958'de başkanlık sistemini getiren anayasa yürürlüğe girdi. Halen Gine Cumhuriyeti'nde bu anayasa varlığını korumaktadır.

Anayasanın başlangıç bölümünde Gine halkının 28 Eylül 1958 oylamasıyla sömürge hâkimiyetini reddettiği ve millî bağımsızlığını kazanarak hür ve egemen bir devlet kurduğu hatırlatıldıktan sonra Gine Demokratik Partisi'nin devleti teşkilâtlandırdığı, yönettiği ve denetlediği belirtilir. Bu şekilde anayasanın bir ihtilâl metni olduğu hemen anlaşılır. Esasen başlangıçta ihtilâlin niteliği ve amaçları da açıkça gösterilmiştir.

İlk üç bölüm sırasıyla egemenliğe, vatandaşların temel hak ve ödevlerine ve ihtilâlci iktidara ayrılmıştır. Egemenlik halka aittir. Fakat halkın örgütlenişi parti aracılığıyladır. Parti-devlet birleşimi vardır. Temel haklar ve ödevler klasik tabloya uygundur. Ancak ihtilâle dayalı olmanın getirdiği bazı farklılıklar da görülür: Siyasî partiye girebilmenin ihtilâlin gerektirdiği niteliklere sahip olmaya bağlı tutulması, taşınmaz mülkiyetinin bütün aileye ait kabul edilmesi vb. Partinin işleyişiyle ilgili çerçeve esaslar da anayasada gösterilmiştir. Demokratik merkeziyetçilik, seçmenlerin seçilmişler hakkında güvensizlik beyan edebilmeleri, partinin merkez, bölge, ilçe ve mahallî düzeyde birer parlamentoya ve yürütme organına sahip bulunması bunlar arasındadır. Gine anayasasının öngördüğü iktidar düzeni daha çok Sovyetler Birliği anayasasına benzer. Parti-devlet sisteminin sonucu olarak yasama ve yürütme organlarının işleyişi ve yetkileri partiden güç alır.

Gine'nin değişik bir parlamento yapısı vardır: Millî kongre, ihtilâl millî konseyi, merkez komitesi ve millî halk meclisi. Kanunlaştırma işini yapan, yani iradesiyle kanun çıkaran millî halk meclisidir. Ancak diğerleri de parti kararları doğrultusunda işlemler yapar. Millî kongre, program-kanun adı verilen ve kalkınma planının hedeflerini gösteren metinleri onaylar. Millî konseyin görevi ihtilâl ilkelerine uygunluğu denetlemektir.

Yürütme gücü, ihtilâlin en yüksek düzeyde sorumlusu ve parti genel sekreteri olan cumhurbaşkanındadır. Cumhurbaşkanı genel ve tek dereceli gizli oyla yedi yıl için seçilir; ancak ikinci defa tekrar seçilebilir. Devleti, partiyi, idareyi, orduyu hepsinin başı olarak yönetir. Düzenleyici işlemler yapar, hükümetin kararlarını imzalar.

Politik büro ise partinin toplantılarını, gündemini belirler, kararlarının uygulanmasını gözetir; cumhurbaşkanına yardımcı olur. Hükümet başbakan ve bakanlardan oluşur. Bakanlar da tercihen merkez komitesi ve partinin üst kademe üyeleri arasından cumhurbaşkanınca seçilir.

Anayasa özellikle kanunla düzenlenme alanına giren işleri saymıştır: Kalkınma planının oluşturulması, temel haklar, suç ve cezaların tesbiti, seçimlerin düzenlenmesi vb. Gine bölge, ilçe ve mahallî ya da belediye düzeyinde merkezdekine benzer şekilde teşkilâtlanmıştır.

Yargı cumhurbaşkanının güvencesi altında partinin seçtiği hâkimlere emanet edilmiştir. Anayasa yargının âdil, insanca ve parasız olmasını emretmiştir. Teşkilât ve diğer hususların düzenlenmesi kanuna bırakılmıştır.

Anayasanın değiştirilebilmesi cumhuriyet şekli dışında mümkündür. Bunun için önce cumhurbaşkanı teşebbüste bulunmalıdır. Daha sonra millî kongre veya kanunla nasıl kurulacağı gösterilecek olan yüksek anayasa meclisi üçte iki çoğunlukla bu değişikliği kabul edecek ya da halk oyuna sunabilecektir.

12. Gine Bissau. Son zamanlara kadar bir Portekiz sömürgesi olan Gine Bissau, II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1953-1954 yıllarından itibaren Portekiz'e karşı bir bağımsızlık mücadelesi başlattı. Birleşmiş Milletler'in siyasî desteği ve gerilla savaşları sonunda 23 - 24 Eylül 1973'te ilk millî meclisi Gine Bissau'nun bağımsız ve egemen bir cumhuriyet olduğunu ilân etti; ilk anayasa da aynı zamanda kabul edildi. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 2 Kasım 1973 tarihli kararıyla bu bağımsız devleti tanıdığını açıkladı. Portekiz'in tanıması ise daha sonra 26 Ağustos 1974'te oldu.

Gine Bissau Cumhuriyeti bağımsızlığına kavuştuktan sonra iç ve dış kaynaklı sebeplerle siyasî ve hukukî istikrara kavuşamayan ülkelerden biridir. Anayasa değişiklikleri, tartışmalar, yeni anayasalar ve askerî müdahaleler Gine Bissau'da da görülür. Özellikle Gine Bissau ile Cape Verde'nin bağımsızlığı veya yeni devlet içinde yer alması problemler çıkarmıştır.

Gine Bissau'nun 24 Ekim 1973 tarihli son anayasası askerî darbeler sebebiyle yürürlükte çok kalmamış, askıya alınmış; 1980 Kasımında gerçekleştirilen bir hükümet darbesi sonunda kurulan ihtilâl konseyi, söz konusu anayasanın kendi çıkardıkları kanuna uymayan hükümlerini yürürlükten kaldırmıştır. İhtilâl konseyi Şubat 1981'de çıkarılan ve 1/81 sayılı bu kanunla geçici dönemin devlet kuvvetlerini ilgilendiren düzenlemesini yapmış, konseyi ve yetkilerini belirlemiştir. Buna göre devletin en üst organı, dokuzu sürekli on üç üyeden oluşan ihtilâl konseyidir. Yasama, bakanlar kurulunu atama ve görevden alma, af, ceza, milletlerarası ilişkiler gibi bütün yönetim konseydedir. Konseyin başkanı, cumhuriyetin temsilcisi ve silâhlı kuvvetlerin başkumandanıdır.

13. İran. İran'da ilk anayasa çalışmaları XX. yüzyılın başlarında görülür. İlk İran anayasası, mutlak monarşiye son verip meşrutî monarşinin başladığı 30 Aralık 1906'da kabul edilmiştir. 31 Ekim 1925'te Kaçar hânedanı yerini Pehlevî hânedanına bıraktı. Bu hânedanın ikinci ferdi olan Şah Muhammed Rızâ Pehlevî ise 17 Ocak 1979'da İran'ı terketmek zorunda kaldı. 1906 anayasası zaman zaman askıya alınmasına ve 1925, 1949,

1957 ve 1967'de yapılanlar başta olmak üzere çeşitli değişiklikler geçirmesine rağmen esas itibariyle 1979'a kadar yürürlükte kaldı. 1 Nisan 1979'da kurulan İran İslâm Cumhuriyeti bu anayasayı yürürlükten kaldırarak yerine yeni bir anayasa hazırladı.

30-31 Mart 1979'da yapılan halk oylaması ile kabul edilen İran anayasası, uzun bir başlangıç ile 175 maddeden oluşmaktadır. Bu bakımdan uzun bir anayasa olarak kabul edilebilir. Özellikle asıl metinden ayrı şekilde düzenlenen başlangıç kısmı, alışılmışın dışında ayrıntılı ve tarihî gelişimin anlatımı biçimindedir.

Başlangıç, Âyetullah İmam Humeynî'nin önderliğinde girişilen hareketi, milletin rejime baş kaldırışını, İslâmî hükümetin ortaya çıkışını, milletin uğradığı kayıpları ve çektiği sıkıntıları anlattıktan sonra anayasada kadının ve ailenin nasıl ve hangi temel düşünceyle yer aldığını, ordunun ve yargı gücünün durumlarını, yürütmenin önemini ve bürokrasinin ortadan kaldırılması gereğini, kitle iletişim araçlarının İslâm kültürünü yayma ödevlerini açıklamaktadır.

Anayasa şu bölümlerden meydana gelmektedir: 1. Genel ilkeler; 2. Ülkenin resmî dili, yazısı ve bayrağı; 3. Milletin hakları; 4. İktisadî ve malî işler; 5. Milletin hâkimiyet hakkı ve bundan doğan güçler; 6. Yasama gücü; 7. Şûralar; 8. Rehber veya rehberlik şûrası; 9. Yürütme gücü; 10. Dış siyaset; 11. Yargı gücü; 12. Kitle haberleşme araçları.

İran İslâm Cumhuriyeti anayasasının değiştirilmesi değil ancak yorumu söz konusu olabilir. Bu konuda Şûrâ-yı Nigehbân (denetim şûrası) yetkilidir. Yorum için şûra üyelerinin dörtte üçünün olumlu oyu gereklidir. Bu yönüyle İran anayasasını katı anayasalar arasında saymak gerekir. Zira sadece yorumla ve ancak dörtte üç çoğunlukla yeni anlamlar kazanabilir.

Genel İlkeler. Anayasanın ilk bölümü İslâm cumhuriyetinin tek Tanrı'ya bağlılığını, ilâhî adalete ve iman esasına dayanıldığını, yasama yetkisinin Allah'a mahsus olduğunu, insanın Allah karşısında sorumlu bulunduğunu belirtir. Bu genel ilkelerin gösterdiği hedeflere nasıl ulaşılacağı da aynı bölümde şu şekilde açıklanır: Ahlâkın, bilgi düzeyinin olgunlaşması ve gelişmesi, her düzeyde parasız öğrenim, bilimin bütün alanlarında inceleme ve araştırmanın teşviki, emperyalizmle mücadele, istibdadın yok edilmesi, İslâmî ilkelere uygun ve âdil bir iktisadî uygulama, yoksulluğa son verilmesi, kadın erkek herkesin haklarının sağlanması, ülke dış siyasetinin İslâm ölçülerine dayanılarak düzenlenmesi.

İran İslâm Cumhuriyeti anayasasının kendisine teknik özellik kazandıran ve anayasanın İslâmî ölçülerle bağlı olduğunu gösteren hükmü 4. maddesidir. Bu maddeye göre, her alanda çıkarılacak kanunlar ve alınacak kararlar İslâmî ölçülere dayanacaktır. Bu sebeple söz konusu 4. madde kayıtsız şartsız anayasanın bütün maddelerinin üstündedir. Müeyyidesi ise Şûrâ-yı Nigehbân üyesi olan fakihlere tevdi edilmiştir; İslâmî ölçülere uyulup uyulmadığını onlar denetleyecekler ve değerlendireceklerdir.

Anayasanın öngördüğü en önemli makamlardan biri ve belki başta geleni rehber veya önderliktir. Eğer halk çoğunluğunun ümmete rehber olabilecek önder kabul edeceği bir kimse bulunmazsa anayasanın saydığı niteliklere sahip fakihlerden oluşacak bir rehberlik şûrası bu görevi üstlenecektir.

İran anayasasının genel prensiplerinden biri de Kur'ân-ı Kerîm'in buyruğu gereğince danışma ihtiyacını karşılayacak şûralar kurulmasıdır. Resmî dini İslâm olan İran İslâm Cumhuriyeti'nin bütün müslümanların anlaşması ve birleşmesi için sürekli çaba harcayacağı da anayasada ifade edilmiştir. Ancak yine anayasa genel ilkeler arasında başka bazı dinlere mensup olanların dinî merasim ve öğretimlerinde serbest olduğunu, resmî mezhep olan Ca'ferî (İsnâaşerî) mezhebi dışındaki diğer İslâm mezheplerinin takdire lâyık bulunduklarını ve kendi fıkıhlarına göre ibadet edebileceklerini, mensuplarının dinî eğitim ve öğretimde serbest olduklarını belirtmiştir.

Anayasa ayrıca İran'ın resmî dilinin Farsça olduğunu, ancak Arapça'nın da orta öğrenimde yer alacağını, kullanılan takvimi ve İran bayrağını hükme bağlamıştır.

Temel Haklar. Milletin hakları başlıklı üçüncü bölüm bir yandan klasik hak ve hürriyetleri düzenlerken bir yandan da bu hakların gerçekleşmesi için devlete düşen ödevleri belirtir. Tabii yine aynı bölümde söz konusu haklardan faydalanan kişilerin uymak zorunda olduğu sınırlar, ölçüler veya kurallar da yer almaktadır. Anayasanın temel haklarla ilgili ilk hükümleri eşitlik üzerinedir. Bu arada kadın-erkek eşitliği ayrıca belirtilmiştir. Ancak İslâmî ölçülere uygun faydalanma şartı vardır. Aynı şartla kadın haklarının sağlanması, ana ve çocuk sağlığının korunması; dul, yaşlı ve kimsesiz kadınlar için sosyal teminat getirilmesi emredilmiştir. Kişi güvenliği, mal, konut ve mesleklerin her türlü tecavüzden korunmuş olması, inanç hürriyeti, İslâm'ın temel ilkelerine veya kamu hukuku kurallarına aykırılık teşkil etmedikçe basın ve yayında serbestlik, özel hayatın, haberleşmenin gizliliği, yerleşme hürriyeti, hak arama ve yargı yerlerine başvurma hürriyetleri de temel haklar arasında düzenlenmiştir. Bu arada siyasî haklar ve hürriyetlere de millî birlik, İslâmî ölçüler ve İslâm cumhuriyeti esaslarını ihlâl etmemek kaydıyla yer verilmiştir. Parti, dernek, siyasî ve çeşitli sınıflara ait kuruluşlar, İslâmî veya resmen tanınmış dinî azınlıklara ait kuruluşlar teşkili, silâhsız toplantı ve gösteri yürüyüşleri yapılması kabul edilmiştir. Sosyal haklar arasında sayılabilecek meslek seçme, çalışma, eğitim ve öğretim görme, konut sahibi olma hakları, bu hususlarda devlete yüklenen ödevler de belirtilerek düzenlenmiştir.

İktisadî ve Malî İşler. İran Devleti'ne düştüğü kabul edilen ödevlerin gerçekleşme araçları olarak iktisadî ve malî işler anayasada uzun maddelerle ifade edilmiştir. Bu alandaki ilkeler herkesin konut, yiyecek, ilâç gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması, tam istihdam şartlarının sağlanması, çalışma şekil ve sürelerinin düzenlenmesi, tekelcilik, faizcilik gibi muamele ve faaliyetlerin önlenmesi, savurganlığın önüne geçilmesi üretim artışının sağlanması, bu ilkelerin gerçekleştirilmesi için gerekli eğitimin verilmesi şeklinde özetlenebilir. İran anayasasının ekonomik düzeni açıklayan başlıca hükmü ise 44. maddesidir. Bu maddeye göre üç sektör vardır: Devlet sektörü, kooperatif sektörü ve özel sektör. Büyük sanayi kuruluşları, dış ticaret, bankacılık, sigortacılık, enerji, su şebekesi, barajlar, büyük maden işletmeleri, radyo-televizyon, posta, telefon, telgraf, havayolları, demiryolları, gemi işletmeciliği gibi teşekkül ve faaliyetler devlet sektörü içindedir. Kooperatif sektörü (yardımlaşma kesimi), İslâmî ilkelere uygun olarak şehir ve köylerde kurulan üretim ve satış ortaklıkları ve iş birliği faaliyetinden oluşmaktadır. Özel sektör ise tarım, hayvancılık, sanayi, ticaret ve hizmet alanlarında diğer kesimleri ta-

mamlayan bir bölümdür. Anayasaya göre eyaletler arasında kaynak dağılımı bakımından eşitlik sağlanacak, ekonomi planlı olacak, Meclis-i Şûrâ-yı Millî'nin denetimi altında çalışan Dîvân-ı Muhâsebât (sayıştay) bütçeye uygunluğu gözetecektir.

İran İslâm Cumhuriyeti anayasası da egemenliğin kullanıcısı olarak yasama, yürütme ve yargı güçlerini düzenlemiştir. Ancak anayasaya göre mutlak egemenlik Allah'a aittir. Millet kendi kaderine egemen olma hakkını, oluşturduğu organlar aracılığıyla ve anayasanın belirlediği yollardan kullanır. Tabii İran İslâm Cumhuriyeti'nin önemli özelliklerinden birini meydana getiren "rehberlik makamı"nın yeri ve etkisi ayrıca dikkate alınmak gerekir.

Anayasa yasama, yürütme ve yargı güçlerinin birbirinden bağımsız olduklarını belirtmektedir. Yasama gücü, halkın seçtiği temsilcilerden oluşan Meclis-i Şûrâ-yı Millî ile cumhurbaşkanı, başbakan ve bakanlar eliyle kullanılırken yargı, İslâmî ölçülere göre kurulacağı belirtilen adliye mahkemelerine bırakılmıştır.

Yasama Organı. Meclis-i Şûrâ-yı Millî yasama organıdır. Halkın tek dereceli seçimle oluşturduğu 270 kişiden kurulur. Dört yıl için seçilen bu üyelerin sayısı nüfus artışına göre her on yılda bir arttırılır. İzin verilen din mensuplarına yani Zerdüştî, Mûsevî, Asurî ve Keldânî hıristiyanlarla Ermeni hıristiyanlara da birer temsilci seçme hakkı tanınmıştır. Olağan üstü şartlar saklı kalmak kaydıyla anayasa Meclis-i Şûrâ-yı Millî görüşmelerinin alenî olmasını ve tutanaklarının tam metinlerinin radyo ve resmî gazete ile yayımlanmasını da emreder. Yasama meclisi kanun koyucu görev ve yetkisine sahiptir. Ülkenin resmî dininin kurallarına veya anayasaya aykırı olmamak şartıyla her konuda kanun çıkarabilir. Milletlerarası antlaşmaları da Meclis-i Şûrâ-yı Millî kabul eder. İran İslâm Cumhuriyeti anayasasının ilginç hükümlerinden biri de yasama yetkisinin devredilmesi konusundadır. Kural olarak meclis yasama yetkisini devredemez. Ancak mecburi hallerde bazı kanunların çıkarılması yetkisini kendi komisyonlarına aktarabilir. Bu şekilde çıkarılan kanunlar meclisin belirleyeceği süre içinde "deneme" olarak uygulanır. Fakat sonuçta kesinlik kazanabilmeleri için meclisin onayı gereklidir. Güçler birbirinden bağımsız olmakla birlikte İran anayasası bakanlar kurulunun (Hey'et-i Vezîrân) işe başlarken meclisten güven oyu almasını istemiştir. Ayrıca meclisin soru, gensoru gibi denetim yollarına başvurma yetkisi de vardır.

Şûrâ-yı Nigehbân ise İslâmî hükümlerin ve anayasanın koruyuculuğunu üstlenmiştir. Meclis-i Şûrâ-yı Millî'nin kabul ettiği kanunların İslâmî esaslara ve anayasaya uygunluğunu denetler. Şûrâ-yı Nigehbân'ın İslâm bilginlerinden (fakihler) oluşan altı üyesini rehberlik makamı seçer; Şûrâ-yı Âlî-i Kazâî (yüksek yargı şûrası) tarafından aday gösterilen müslüman hukukçular arasından Meclis-i Şûrâ-yı Millî'nin seçtiği altı kişi de, Şûrâ-yı Nigehbân'ı tamamlar. Böylece on iki üyeden oluşan Şûrâ-yı Nigehbân altı yıl görev yapar.

Şûrâ-yı Nigehbân siyasî olduğu kadar teknik nitelikte sayılabilecek bir çeşit ön denetim organıdır. Meclisin kabul ettiği bütün metinler mecburi olarak Şûrâ-yı Nigehbân'a gönderilir. Şûrâ-yı Nigehbân kendisine ulaştığı günden itibaren en geç on gün içinde bu metni İslâmî ölçülere ve anayasaya uygunluk bakımından denetler. Aykırılık tesbit ederse metni meclise geri gönderir. Aksi halde metin uygulanabilirlik kazanır. Gerekirse bu on günlük süre on gün daha uzatılabilir. Hatta anayasa acele işler için bir başka ve esnek usul daha öngörmüştür. Buna göre acele hallerde Şûrâ-yı Nigehbân üyeleri mecliste hazır bulunup görüşlerini hemen açıklamak durumundadırlar. Şûrâ-yı Nigehbân'ın fakihlerden oluşan kanadı İslâmî ölçülere uygunluğu, müslüman hukukçulardan meydana gelen kanadı ise anayasaya uygunluğu denetler. Şûranın bir de halk oyunu, cumhurbaşkanlığı ve milletvekili seçimlerini denetleme görevi ve yetkisi vardır.

İran anayasasının yasama gücüne paralel olarak getirdiği bir organ türü de mahallî düzeyde gözetim ve denetim ödevini üstlenmiş olan şûralardır. Bunlar ekonomiyi, kalkınma programlarını, bayındırlık ve sağlık gibi işleri mahallî ihtiyaçlar açısından denetler. Üyelerini o yerin halkı seçer. Her köy, bucak, ilçe, il ve eyalette kurulur. Bir de eyalet şûralarının temsilcilerinden oluşan eyaletler yüksek şûrası vardır. Bu yüksek şûra kendi görev alanında meclise tekliflerde bulunabilir. Meclis de bunları incelemek zorundadır. Mahallî şûraların kararları mülkî âmirleri bağlar. Ancak bu kararların İslâmî ölçülere ve kanunlara uygun olması gerekir. Görevinden sapan şûralar kanunun öngördüğü şekilde dağıtılır ve yeniden kurulur.

Rehberlik Makamı. Anayasa, Âyetullah Humeynî örneğinde olduğu gibi, fakihlerden birinin halkın büyük çoğunluğu ile benimsenmesi halinde rehber (önder) niteliği kazanacağını, aksi halde ise halkın seçtiği kişilerin rehber olacak kişiyi belirleyeceğini, bu da mümkün değilse söz konusu uzman kişilerin üç veya beş kişilik bir rehberlik şûrası oluşturacaklarını ifade etmektedir. Burada halkın seçtiği ve bir çeşit ileriyi gören, uzman sayılabilecek kişiler, rehberi veya rehberlik şûrasına girecek üyeleri inceleme ve danışma yoluyla belirleyeceklerdir.

Rehberlik makamı İran İslâm Cumhuriyeti anayasasının öngördüğü en önemli organdır denilebilir. Çünkü bu makam, ister tek rehber isterse rehberlik şûrası şeklinde faaliyet gösteriyor olsun, öteki organların da üzerinde doğrudan veya dolaylı söz sahibidir. Rehberlik makamı kısaca Şûrâ-yı Nigehbân'ın fakih üyelerini, en yüksek yargı makamını, genelkurmay başkanını, İslâm inkılâp muhafızları başkumandanını belirler ve tayin eder; silâhlı kuvvet kullanabilen kuruluşların başkumandanlarını azil yetkisi de bu makamdadır. Yüksek savunma şûrasını kuran, cumhurbaşkanı seçilen kişinin bu sıfatını onaylayan, ceza ve af yetkilerini kullanabilen de rehberlik makamıdır. Yüksek savunma şûrasının teklifi üzerine savaş ve seferberlik ya da barış ilânı yetkisi de ona aittir. Bu sebeplerledir ki anayasa, rehberlik makamını ülkenin en yüksek resmî makamı olarak kabul etmiştir. Cumhurbaşkanlığı bu makamdan sonra gelir. Yine bu yüzden rehberlik makamının oluşmasında söz sahibi kılınacak uzman, ileri görüşlü seçkin kişilerin halk tarafından belirlenmesi, sayıları, nitelikleri, seçimleriyle ilgili hükümler Şûrâ-yı Nigehbân'ın fakih üyeleri tarafından hazırlanmış ve inkılâbın rehberinin onayıyla kesinleşmiştir.

Yürütme Gücü ve Organı. Cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu yürütme görevini yerine getirirler. Cumhurbaşkanı dört yıl için doğrudan doğruya halkın oyu ile seçilir ve meclisin kabul edebileceği bir kişiyi başbakan olarak aday gösterir. Başbakan da bakanları belirler ve cumhurbaşkanının onayına sunar. Bakanlar kurulu meclisin güven oyunu almak zorundadır. Bir bakanın azli başbakanın

bu husustaki kararı ve cumhurbaşkanının uygun bulması ile mümkündür. Bakanlar kurulu birlikte ve tek tek meclis önünde sorumludur.

Yargı Gücü ve Organı. Yargı uyuşmazlıkları çözümlemek, İslâmî ceza kurallarını uygulamak, suçları önlemek ve ıslah amacıyla görev yapar. Yargı kararları kural olarak açık duruşmalarla verilir; gerekçeli ve kanunî dayanaklı olmalıdır. Bir hâkim her davada ilgili kanun hükümünü bulmak, bulamadığı takdirde ise İslâmî kaynaklara dayanarak hüküm vermek zorundadır. Hâkimler teminat altına alınmıştır, davaya bakmaktan kaçınamazlar. Buna karşılık sorumlulukları da vardır. İran anayasası yargı gücünü, sadece kendisine başvurulduğunda harekete geçen, bir ölçüde pasif bir organ olarak değil aktif ve siyasî kararları dahi etkileyebilen bir güç şeklinde kabul etmiştir. Gerçekten de yargı gücü, idarî işlerin kanunlara uygun ve düzenli olarak yürütülmesini denetleyen ve yüksek yargı şûrasının gözetimi altında çalışan bir "devlet genel denetleme kurulu"na da sahiptir. Yüksek yargı şûrası adalet bakanı adaylarını başbakana teklif eder, bakan bu adaylar arasından seçilir. Yüksek yargı şûrası (Şûrâ-yı Âlî-i Kazâî) beş yıl için seçilen beş üyeden oluşur. Bu şûra adliye teşkilâtını kurma, yargıyla ilgili kanun tasarılarını hazırlama, hâkimlerin tayin ve azilleri, yerlerinin değiştirilmesi ve yükselmeleriyle ilgili kararları alma görevlerini yerine getirir. Mahkemelerin kanunları sağlıklı uygulamasını ve yargıda birliğin sağlanmasını gözetmek üzere, yüksek yargı şûrasının belirlediği ilkelere göre bir de devlet yüce divanı kurulmuştur. Davalara adliye bakar.

Siyasî suçlarla basın suçlarının jüri huzurunda soruşturulması anayasanın emridir. Ayrıca ordu, jandarma, polis ve inkılâp muhafızları kolunun görevlilerini görevleriyle ilgili suçları bakımından yargılamak üzere askerî mahkemeler de kurulmuştur.

İran anayasasının yargıyla ilgili önemli hükümlerinden biri de şudur: Hâkimler, hükümetin kanunlara ve İslâmî kurallara aykırı olan veya yürütme gücünün yetkilerini aşan kararnâme ve tüzüklerini uygulamaktan kaçınmak zorundadırlar. Ayrıca bu işlemlerin iptalini istemek de mümkündür. Bu davalara bir idarî yargı yeri sıfatı ile idarî adalet divanı bakar.

Anayasa, İran İslâm Cumhuriyeti ordusu yanında inkılâp muhafızları kolunu da koruma altına almış ve varlığını sürdüreceğini belirtmiştir.

Dış siyaset de anayasanın dört maddesiyle ve ayrı bir fasıl olarak düzenlenmiştir. Buna göre ülkenin bütünlüğü ve bağımsızlığı korunacak, yabancı tahakkümüne yol açabilecek antlaşmaların yapılmaması suretiyle her türlü dış etki ve baskı da önlenecektir. Ayrıca bu anayasa, bir yandan başka ülkelerin iç işlerine karışmamayı kabul ederken bir yandan da mazlumların zalimlere ya da ezenlere karşı hak arama savaşını yeryüzünün her noktasında destekleyeceğini ifade etmektedir.

14. Kuzey Kıbrıs. Kıbrıs Osmanlı Devleti'nin bir parçası iken 1878 yılında İngiliz hâkimiyetine girdi. Uzun bir süre bu statüde kaldıktan sonra bağımsızlık kazandı. Ancak Kıbrıs'taki iki topluluk arasında uyum sağlanamadı. Rum toplumu bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasasını ihlâl etti. Sonunda garantör devletlerden biri olan Türkiye Cumhuriyeti duruma müdahalede bulundu. İki toplumlu federal bir devlet olması gereken Kıbrıs'ta bu yolda anlaşma henüz sağlanamadığından Kıbrıs Türk toplumu 15 Kasım 1983 tarihli "Bağımsızlık Bildirisi" ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni ilân etti. Aynı tarihte kurucu meclisin yaptığı anayasa da yürürlüğe girdi. Bu şekilde daha önce kurulmuş olan Kıbrıs Türk Federe Devleti de son bulmuş ve 1975 yılındaki federe devlet anayasası yürürlükten kalkmış oldu.

1983 Kıbrıs anayasası şekil, sistem ve muhteva bakımından 1961 ve 1982 Türkiye Cumhuriyeti anayasalarına benzemektedir. Ancak Anglosakson tipi anayasalarda görülen düzenleme şekillerine de yer verilmiştir. Bu yüzden özellikle temel hak ve hürriyetlerin düzenlenişi oldukça ayrıntılıdır. Meselâ Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti anayasasında da cezaların ferdîliği ve sanık hakları belirtilirken, "hakkında yapılan suçlamanın nitelik ve sebebinin anladığı bir dilde etraflı şekilde kendisine bildirilmesi" emredilmiştir. Bunun gibi hak arama hürriyeti ve kanunî yargı yolu da, uzunca ve ayrıntılı bir düzenlemeye konu olmuştur. Kişi hürriyeti ve güvenliğiyle ilgili madde de böyledir.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti anayasası bir başlangıç ve 164 maddeden oluşur. Anayasanın cumhuriyete, devletin niteliklerine, bütünlüğüne, resmî diline, bayrağına, millî marşına, başşehrinin Lefkoşe olduğuna ve egemenliğine dair hükümler değiştirilemez ve değiştirilmeleri teklif edilemez. Diğer maddelerle ilgili teklifler cumhuriyet meclisinin en az on üyesi tarafından yapılır ve üye tam sayısının en az üçte iki çoğunluğunca kabul edilirse anayasa değişikliği gerçekleştirilebilir. Yalnız cumhurbaşkanı diğer yasalarda olduğu gibi anayasayı değiştiren yasalarda da bakanlar kurulunun isteği üzerine anayasa değişikliğini halk oyuna sunabilir.

Anayasa devletin niteliklerini şöyle belirlemiştir: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Devleti demokrasi, sosyal adalet ve hukukun üstünlüğü ilkelerine dayanan laik bir cumhuriyettir.

Temel haklar, hürriyetler ve ödevler, önce genel kuralların açıklanması, sonra da sıralanıp ayrıntılı şekilde ele alınması suretiyle düzenlenmiştir: Kişi dokunulmazlığı, yaşama hakkı ve istisnaları, kişi hürriyeti ve güvenliği ile istisnaları, hak arama hürriyeti ve yasal yargı yolu, cezaların yasal ve kişisel olması ve sanık hakları, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, haberleşme, gezi, yerleşme, din ve vicdan, düşünce, söz ve anlatım, bilim ve sanat, basın özgürlükleri, toplantı, gösteri yürüyüşü ve dernek kurma hakları gibi. Ailenin korunması, mülkiyet, toprağın, kıyıların korunması, tarih, kültür, tabiat varlıkları ve çevrenin korunması, sağlık, konut hakları, sözleşme, çalışma, dinlenme, sendika, toplu sözleşme ve grev hakları, sosyal güvenlik, açlıktan korunma, savaş ve görev şehidlerinin, mâlullerin, ruh ve bedenen özürlü olanların, gençlerin, tarım ve çiftçinin korunması, sporun, sanatın ve kooperatifçiliğin geliştirilmesi de ekonomik ve sosyal haklar ve ödevler başlığı altında yer almıştır.

Anayasaya göre on sekiz yaşını bitirmiş olan her yurttaş seçme ve halk oylamasına katılma hakkına sahiptir. Seçilebilme yaşı ise silâhlı kuvvetlerdeki görevini yapmış olmak şartıyla en az yirmi beştir. Seçimler, Yüksek Seçim Kurulu'nun genel yönetim ve denetimi altında serbest, eşit, gizli, tek dereceli genel oy, açık sayım ve döküm ilkelerine göre yapılır. Siyasî parti kurmak, siyasî partilere girmek, görevleri ve yaşları gereği sınırlananlar dışında serbesttir. Siyasî partiler devletin niteliklerine ve Atatürk ilkelerine aykırı tüzük, program ve çalışma yapamazlar.

Yasama organı elli milletvekilinden oluşan cumhuriyet meclisidir. Yasa koyan, değiştiren, kaldıran, bütçeyi kabul eden, bakanlar kurulunu denetleyen bu meclistir. Seçimler kural olarak beş yılda bir yapılır. Milletvekillerinin yasama dokunulmazlığı vardır.

Yürütme organı cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulundan oluşur. Cumhurbaşkanı beş yıl için halk tarafından seçilir. Cumurbaşkanlığına aday olabilmenin şartları şunlardır: Milletvekili seçilebilme yeterliğine sahip olmak, yüksek öğrenim yapmış olmak, Türk ana ve babadan doğmuş, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti yurttaşı olmak, otuz beş yaşını doldurmuş ve en az beş yıldan beri sürekli ikametgâhı Kıbrıs'ta bulunmuş olmak. Cumhurbaşkanı devletin başı ve temsilcisidir, sorumsuz ve tarafsızdır. Başbakanı seçer, bakanları tayin eder.

Yürütmenin ikinci kanadını teşkil eden bakanlar kurulu, başbakanın belirlediği ve cumhurbaşkanının tayin ettiği bakanlardan ve başbakandan oluşur. Bakanlar kurulu meclisten güven oyu almak zorundadır. Bakanlar kurulu ekonomik konularda yasa gücünde kararnâmeler çıkarabilir.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti anayasasının Türkiye Cumhuriyeti sisteminde bulunmayan, yönetim ve idare teşkilâtıyla ilgili bir müessesesi vardır: Yüksek yönetim denetçisi (Ombudsman). Önce İskandinav ülkelerinde, sonra Birleşik Krallık'ta görülen bir benzerine Fransa'da da yer verilen bu makam yönetimin hizmet ve faaliyetlerinin mevzuata ve mahkeme kararlarına uygun olarak yapılıp yapılamadığını denetler, yetkililere raporlar sunar. Bu makam 1982 Türkiye Cumhuriyeti anayasasında düzenlenen Devlet Denetleme Kurulu'na benzetilebilirse de sürekli işleyiş, kendi başına harekete geçme ve diğer imkânları bakımından ayrı bir müessesedir.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde mahallî idareler bölge, belediye ve köylerdir. İl düzeyinde değil bölge çapında yerel yönetim öngörülmüştür.

Yargı organı bağımsız mahkemeler ve en üstte yer alan yüksek mahkemeden oluşur. Kıbrıs Türk Yüksek Mahkemesi anayasa mahkemesi, yüce divan, yargıtay ve yüksek idare mahkemesi görevlerini yapar. Bir başkan ve yedi yargıçtan meydana gelir. Anayasa mahkemesi görevini başkan ve dört yargıç yerine getirirken başkan ile iki yargıç veya sadece üç yargıç yargıtay ya da yüksek idare mahkemesi olarak görev yapar. Anayasaya aykırılık, anayasada belirtilen makam, kuruluş, kurum ve kişilerin açacakları iptal davası veya mahkemeler tarafından yüksek mahkemeye iletilmek suretiyle ileri sürülebilir.

Anayasa mahkemelerin kuruluşunu, bağımsızlığını, yargıçların teminat altında olmasını düzenledikten başka ayrı bir bölüm halinde askerî yargı ve askerî yargıtay da öngörmüştür. Ayrıca başsavcılık makamı görev ve yetkileri de anayasada yer almaktadır.

Anayasa Kıbrıs'ın siyasî durumu ve şartları sebebiyle bazı geçici hükümler de koymuştur. Bunlar, devlet sınırları dışında kalan taşınmaz mallarla orman tarlaları ve yönetimin yeni anayasa kurallarına uyumuyla ilgilidir.

15. Küveyt. Küveyt Emirliği XVIII. yüzyıl ortalarında (1756) başlayan Âl-i Sabâh hânedanı tarafından yönetilen bir monarşidir. Osmanlılar'ın son dönemlerinde (1914) başlayan İngiliz himayesi 1961'de sona ermiştir. Mevcut anayasası 1962 tarihlidir. Ancak 1976'da bu anayasanın bazı önemli hükümleri askıya alınarak bütün güçler yürütme organında toplanmıştır. Böylece yeni bir anayasa arayışı içine girildiği anlaşılmaktadır. Bu amaçla mevcut anayasada yapılması gereken değişiklikleri hazırlayacak bir komite teşkili öngörülmüştür. Anayasa değişikliklerinde İslâmî şeriatın ruhu doğrultusunda hareket edilmesi de istenmektedir.

Halen bir kısım hükümleri askıya alınmış olan 1962 anayasasına göre Küveyt Arap milletinin bir parçasıdır. Dini İslâm'dır ve yasamanın başlıca kaynağı şeriattır. Devlet, Mübârek es-Sabâh sülâlesinden gelen emîr tarafından yönetilir. Veliahdın belirlenmesi de anayasa hükümleri arasında yer alır. Emîr veliahdı seçer ve tayin eder, millî meclis de bunu onaylar.

Anayasaya göre Küveyt yönetim sistemi demokratiktir, egemenlik bütün kuvvetlerin kaynağı olan halktadır. Küveyt anayasası, devlet ve hükümet sistemiyle ilgili birinci kısımdan sonra Küveyt toplumunu oluşturan temel unsurlara, adalet, hürriyet ve eşitlik ilkelerine, aile ve din, ahlâk ve vatanseverlik değerlerine, gençliğin korunmasına, gelişmesine, sosyal yardımlaşmaya, İslâm ve Arap mirasının korunmasına, eğitim, bilim ve sanatın geliştirilmesine, mülkiyet hakkına, tabii servet ve kaynakların devlete ait olması esasına, işçi ve işveren ilişkilerinde iktisadî ilkelere ve sosyal adalete uygunluğa yer verdiği ikinci bir kısım öngörmüştür. Üçüncü kısımda ise başlıca kamu hak ve ödevleri şu şekilde düzenlenmiştir: Küveyt vatandaşlığı, kişi hürriyeti ve güvenliği, kanunsuz suç ve ceza olmayacağı esası, cezaların şahsîliği, inanç ve ibadet hürriyeti, düşünce, ifade, bilimsel araştırma ve basın hürriyetleri, konut dokunulmazlığı, haberleşmenin gizliliği, zorla çalıştırma yasağı, toplantı ve dernek kurma hürriyeti, başvuru hakkı, millî savunma ödevi ve vergi yükümlülüğü.

Anayasa geleneksel sisteme uygun olan yasama, yürütme ve yargı ayırımını yapmakla birlikte bu organların başına devlet başkanını yani emîri koymuştur.

Emîr yetkilerini bakanlar eliyle kullanır. Başbakanı ve bakanları tayin ve görevden alma yetkileri de ona aittir. Bakanlar topluca veya tek tek emîre karşı sorumludurlar. Kanun teklifi, kanunların yürürlüğe konması yetkileri de emîre tanınmıştır. Emîrin tekrar görüşülmek üzere meclise gönderdiği bir metnin kanunlaşabilmesi için üçte iki çoğunlukla kabulü gerekir. Başkumandan emîrdir. Saldırı savaşı anayasa tarafından yasaklandığı için emîr ancak savunma savaşı ilân edebilir. Para emîr adına basılır.

Yasama organı görevini millî meclis yerine getirir. Meclis genel ve gizli oyla dört yıl için seçilmiş elli üyeden oluşur. Meclis dışından tayin edilmiş bakanlar olursa onlar da bu üyeler arasında kabul edilir. Meclisten geçmeyen hiçbir kanun yayımlanamaz ve yürürlüğe konulamaz. Millî meclis soru ve gensoru yoluyla bakanlar kurulunu denetleyebilir. Güvensizlik tek tek bakanları da hedef alabilir. Ancak meclisin başbakanla anlaşamaması halinde durum devlet başkanına intikal ettirilir. Bu takdirde emîr başbakanı görevden alabileceği gibi meclisi feshedip seçimleri de yenileyebilir.

Yürütme bakanlar kurulu tarafından yerine getirilen bir görevdir. Başbakan bakanlar kurulunun iş birliği içinde hareket etmesini sağlar. Kararnâme çıkarılmasını gerektiren işlerde bakanlar kurulu kararlarının emîrin onayına sunulması mecburidir.

Yargı temel hak ve hürriyetlerin teminatı olarak görülmekte ve tarafsız hâ-

kimlere emanet edilmektedir. Herkes mahkemelere başvurma hakkına sahiptir. Anayasa adlî ve askerî mahkemelerin, idarî yargı görevini yerine getirecek devlet şûrasının ve yargının başında yer alacak bir yüksek şûranın kurulmasını öngörmüş ve düzenlemeyi kanuna bırakmıştır. Ancak devlet şûrasının kurulması mecburi değildir, anayasa sadece böyle bir idarî yargı merciinin kurulabileceğini belirtmiştir.

Küveyt anayasasının değiştirilmesi, genel olarak anayasalarda yer alan esaslara bağlıdır. Fakat uygulamada emîr söz konusu esaslara uyulmadan değişiklik yapılmasını emretmiştir. Esasen anayasa emirlik sisteminin, hürriyet ve eşitlik ilkelerinin değiştirilmesinin teklif edilemeyeceğini belirterek özellikle emîrin hukukî durumunu garanti altına almış ve bunu ön planda tuttuğunu göstermiştir.

16. Libya. Asırlarca Osmanlı İmparatorluğu'nun bir eyaleti olan Libya XX. yüzyılın başlarında İtalyan hâkimiyeti altına girmiştir. Uzun süren bağımsızlık mücadelesinden sonra II. Dünya Savaşı'nın ardından İtalya ile yapılan barış antlaşması üzerine bağımsızlık imkânı doğmuş, 21 Kasım 1949'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Libya'nın 1 Ocak 1952 tarihi itibariyle bağımsız bir ülke olmasını kabul etmiştir. 1950'de kurucu bir millî meclis oluşturulmuş, Libya'nın federal bir anayasa sistemi ile yönetilmesi kararlaştırılmıştır.

7 Ekim 1951'de Libya federal anayasası yayımlanarak yürürlüğe konmuş, 2 Şubat 1952'de ilk seçimler yapılmıştır. Daha sonra iç ve dış siyasî şartların da etkisiyle bu anayasa değişikliklere uğramıştır.

1 Eylül 1969'da Libya'da bir ihtilâl olmuş ve Türkiye'de tedavi görmekte olan Kral İdris devrilerek yönetime Albay Kaddâfi hâkim olmuştur. İhtilâl yönetimi önce geçici bir anayasa yayımlamış ve 1951 anayasasını bütün değişiklikleri ve sonuçlarıyla iptal etmiştir. Geçici anayasa otuz yedi maddeden ibaret kısa bir beyannâmedir. 11 Aralık 1969 tarihli bu beyannâmeden sonra halk kongresinin teklifine uyularak halen yürürlükte olan anayasa sistemine geçilmiştir. Bugünkü sisteme göre Sosyalist Halkın Libya Arap Cemâhiriyesi resmî adı verilen devletin anayasası Kur'an'dır. İhtilâlin yeni beyannâmesi doğrudan demokrasi müesseselerine yer vermek için halk kongresini, komitesini, meslek birliklerini ve umumi halk kongresini öngörmektedir. On maddelik bu beyannâme gerekli diğer düzenlemeleri kanuna bırakır. Bakanlar kurulu, başbakan ve bakan terimleri ise terkedilmiş, yerine umumi halk kongresi genel sekreterliği, genel sekreter ve sekreter terimleri kullanılmıştır.

17. Lübnan. 400 yıl kadar Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak yönetilen Lübnan 1920'de Suriye ile birlikte Fransız mandası altına girdi. 1926'da Lübnan anayasası kabul edildi. Bu anayasa nisbeten güçlü bir başkanlık ile zayıf etkili ve iki meclisli bir yasama organını öngörüyordu. Zaman zaman değişiklikler geçiren 1926 anayasası iktisadî ve siyasî sebeplerle Fransız yüksek komiseri tarafından 1932-1936 döneminde askıya alındı. 1936'da başkanlık seçimleri yapıldı. II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine yüksek komiser meclisi feshetti.

1943'te Fransa'nın muhalefeti ve baskılarına rağmen o yıl yapılan seçimler sonucu oluşan meclis, oy birliğiyle manda döneminden kalma hükümlerle ilgili anayasa değişikliklerini gerçekleştirdi. Esasen daha 1941'de işgal altındaki Fransa'nın değil direniş kuvvetlerinin kumandanı olan De Gaulle'ün temsilcisi tarafından Lübnan'ın bağımsızlığı şeklen ilân edilmişti. 1947'de dördüncü ve son değişiklikler yapılarak Lübnan Cumhuriyeti anayasası bugün yürürlükte olan şeklini aldı.

Halen iç ve dış etkilerle fevkalâde karışık ve istikrarsız durumda bulunan Lübnan'ın, din ve mezhep farklılıklarına göre oluşan parlamento üyelikleri ve devlet organları vardır. 1960'tan itibaren parlamento üyeliklerinin sayısı altmış altıdan doksan dokuza çıkmış, Mârûnîler'e otuz, Ortodokslar'a on bir, Katolikler'e altı, Ermeni Ortodokslar'a dört, Protestan ve diğer hıristiyanlara üç, Sünnîler'e yirmi, Şîîler'e on dokuz, Dürzîler'e ise altı sandalye ayrılmıştır. Lübnan'da 1947 değişiklikleri sonrasında kabul edilen ve yazılı olmayan bir anlaşmaya göre başkanlık Mârûnîler'e, başbakanlık Sünnî müslümanlara, meclis başkanlığı Şîî müslümanlara, silâhlı kuvvetler başkumandanlığı da gene Mârûnîler'e verilmiştir.

Lübnan anayasası 102 maddelik kısa bir metindir. Birinci bölümde devletin ve ülkenin nitelikleri, sınırları belirtilir. Genel hükümler, yasama ve yürütme güçlerinin yer aldığı ikinci bölümden sonra cumhurbaşkanının seçimini ve anayasanın değiştirilmesi konularını düzenleyen üçüncü bölüm gelmektedir. Son bölümlerde ise yüce divan, malî hükümler ve geçici hükümler bulunmaktadır.

Lübnan anayasası cumhurbaşkanının veya meclisin teşebbüsü üzerine değiştirilebilir. Ancak değişikliklerin kabulü üçte iki, hükümetin tasarıya katılmaması halinde ise dörtte üç çoğunluğu gerektirmektedir. Bu takdirde de cumhurbaşkanının meclis seçimlerinin yenilenmesine karar verme yetkisi vardır. Bundan dolayı Lübnan anayasası katı sayılabilecek örneklerdendir.

Lübnan bağımsız, bölünmez, tekçi yani federatif olmayan bir devlettir. Şekli cumhuriyettir. Klasik temel hak ve hürriyetler 1926'da kabul edilen biçimiyle kısaca sayılmıştır ve halen bu muhtevayla yürürlüktedir: Eşitlik, kişi hürriyeti ve güvenliği, kanunsuz suç ve ceza olmayacağı ilkesi, vicdan ve din hürriyeti, konut dokunulmazlığı, ifade, basın, toplanma, dernek kurma hürriyetleri ve mülkiyet hakkı ile çalışma hakları gibi.

Yasama organı 1927'de yapılan değişiklikle tek meclisli hale getirilmiştir. Cumhurbaşkanı ile meclis kanun teklif etme yetkisine sahiptir.

Altı yıl için meclis tarafından seçilen cumhurbaşkanı ile cumhurbaşkanınca tayin edilip görevden alınabilen bakanlardan oluşan bakanlar kurulu arasında başbakanı seçme ve tayin yetkisi de cumhurbaşkanına tanınmıştır. Cumhurbaşkanı bakanlar kurulunun da olumlu görüşünü alarak meclisi feshedip seçimleri yenileyebilir.

Yargı gücü, kanunun öngöreceği hukukî teminat altında çalışan bağımsız hâkimlerin oluşturduğu mahkemelere aittir. Mahkemelerin türleri, dereceleri, yetki ve çalışma usulleri kanun koyucunun düzenlemesine bırakılmıştır. Ayrıca meclisin kendi üyeleri arasından seçtiği yedi milletvekili ile sekiz yüksek hâkimden oluşan bir yüce divan vardır. Bu mahkemenin başkanlığını en kıdemli hâkim yapar. Kararlar en az on oyla alınabilir.

18. Malezya. 1957'de bağımsızlığını kazanan Malaya Federasyonu yerine 1963'te kurulan Malezya Federasyonu anayasası, esas itibariyle 1957'de kabul edilen Malaya Federasyonu anayasasıdır ve zaman içerisinde bazı değişiklikler geçirmiştir. Bunların en önemlileri 1965, 1971 ve 1976 yıllarında yapılanlardır.

Malezya federal anayasası 181 maddeden oluşan, ancak çok ayrıntılı olduğu için çok uzun bir metindir. Anglosakson tipi bir anayasadır. Ayrıca federasyonu gerçekleştiren birlik antlaşmasını, bazı federe devletleri ilgilendiren özel düzenlemeleri ve ekleri de ihtiva etmektedir.

Anayasanın planı federal sistemlerdeki metinlere benzer şekilde şu bölümlerden oluşmaktadır: 1. Devletler, din ve federasyonun hukuku; 2. Temel hürriyetler; 3. Vatandaşlık; 4. Federasyon; 5. Federe devletler; 6. Federasyon ile federe devletler arasındaki ilişkiler; 7. Malî hükümler; 8. Seçimler; 9. Yargı; 10. Kamu hizmetleri; 11. Olağan üstü ve âcil hallerde özel yetkiler; 12. Genel hükümler; 12/A. Sabah ve Saravak devletleri için ek koruyucu hükümler; 13. Geçici hükümler; 14. Mevcut racaların imtiyaz egemenlik ve yetkilerini koruyan hüküm.

Anayasanın federal devlet kanunuyla değiştirilmesi mümkündür. Ancak bunun için parlamentonun üçte iki çoğunluğu gereklidir. Ayrıca Malezya anayasası bazı önemli ve federasyonun temelini ilgilendiren konularda değişiklik yapılmasını da yasaklamıştır. Meselâ yeminlerin şekillerini ve metnini ihtiva eden anayasa ekleri bu durumdadır. Senatörlerin seçimi veya görevlerinin son bulmasını düzenleyen ek metin de aynı şekilde korunan hükümler arasındadır. Parlamentonun kanun koyma yetkisini etkileyen anayasa değişikliği de yapılamaz. Bir kısım değişiklikler ise geleneksel reislerin toplantısında alınacak onay ile gerçekleştirilebilir. Meselâ Raja-Raja Meclisi adı verilen bu kurulla ilgili 38. maddenin değiştirilebilmesi adı geçen meclisin teklife katılmasına bağlıdır.

Malezya anayasasına göre Malezya Federasyonu Johore, Kedah, Kelantan, Malaka, Negeri Sembilan, Pahang, Henang, Perak, Perlis, Sabah, Saravak, Selangor ve Trengganu devletlerinden oluşur. Federasyonun dini İslâm'dır. Ancak barış ve âhenk içinde uygulanmak kaydıyla diğer dinlerin ibadetleri de yerine getirilebilir. Kural olarak racası bulunan devletlerde dinî lider de racadır. Federasyonda İslâmî reis "yang di-pertuan agong"dur (yüksek başkan). Parlamento, İslâm dininin gerekleri bakımından yang di-pertuan agonga danışmanlık yapmak üzere bir konsey kurulmasını kanunla öngörebilir.

Klasik temel hak ve hürriyetler ayrıntılı şekilde anayasada yer almıştır: Kölelik ve zorla çalıştırma yasağı, kişi hürriyeti, ceza hükümlerinin geriye yürümezliği, eşitlik, seyahat, ifade, toplanma ve dernek kurma hürriyetleri, din hürriyeti, eğitim görme hakkı ve mülkiyet hakkı gibi. Anayasa, tarihî sebeplerin ve federasyon olmasının sonucu olarak vatandaşlık konusuna da önem vermiş ve ayrıntılı hükümler getirmiştir.

Federasyonun Organları. Racalar meclisi tarafından beş yıl için seçilen yüksek başkan (yang di-pertuan agong), racalar meclisi, yürütme organı ve federal yasama organıdır.

Başkan kural olarak yürütme gücünü kullanır. Bakanlar kurulu veya bu kurul tarafından yetkili kılınan bakanlar da bu yetkiyi kullanabilirler. Fakat parlamento gerektiği takdirde bir kanun çıkararak yürütme görevini başka kişilere de verebilir. Yüksek başkan silâhlı kuvvetlerin de başkumandanıdır. Kabine, işlerinde yardımcı olmak ve görüşlerini bildirmek üzere başkan tarafından belirlenir. Başkan temsilciler meclisi içinden güven oyu alabilecek durumda gördüğü bir kişiyi başbakan tayin eder; bakanlar da başbakanın görüşü üzerine gene başkan tarafından tayin edilirler. Kabine bütün olarak parlamentoya karşı sorumludur.

Parlamento iki kanatlıdır: Senato ve temsilciler meclisi. Senato (Divan Negara) anayasanın eklerine göre seçilmiş ve tayin edilmiş altı yıl görev yapan üyelerden oluşur. Her federe devletten iki senatör seçilirken otuz iki üyeyi de yüksek başkan tayin eder. Ancak parlamento devletlerden seçilecek üye sayısını kanunla üçe çıkarabilir. Temsilciler Meclisi (Divan Rakyat) ise 154 üyeden meydana gelir. Bunlar, federe devletlere göre dağılan sayıda toplam olarak 149 üye ile federal topraklar içinden seçilen beş üyedir. Senatör seçilebilmek için otuz, temsilciler meclisine üye olabilmek için de en az yirmi bir yaşında olmak gerekir. Anayasa, yasama usul ve esaslarını bir iç tüzük gibi ayrıntılı şekilde ortaya koymuştur.

Federe devletlerin imtiyaz ve yetkileri anayasanın teminatı altındadır. Esasen diğer federal devlet sistemlerinde görüldüğü gibi Malezya'da da federal kanunlarla federe devlet kanunları konuları itibariyle ayrılmıştır. Federal kanun konusu işlerin veya diğer devletlerle birlikte ya da onlara paralel olarak çıkarılabilecek kanunların listesi anayasa ekleri arasındadır. Meselâ dış işleri, pasaport, vize, silâhlı kuvvetler, ceza ve hukuk yargılama usulleri, vatandaşlık, vergi, borç alma işleri gibi konularda federal parlamento yetkilidir. Federe devletler ise İslâm hukukunun şahıs ve aile hukuku dalları, özellikle miras, evlenme, boşanma, evlât edinme, vakıf gibi konularıyla ilgili kanunları çıkarabilirler. Ayrıca paralel olarak yani hem federal devlet hem de federe devletler tarafından çıkarılabilen kanunlar vardır: Tabiatın korunması, millî parklar, şehir planlaması ve sağlığın korunması gibi. Anayasa, Sabah ve Saravak devletleriyle ilgi olarak bazı farklı düzenlemeler de kabul etmiştir.

Yargı, Malezya anayasasının çok ayrıntılı bir şekilde düzenlediği organlar arasındadır. Yargı yetkisi bir federal mahkeme ile iki yüksek mahkemeye ve federal kanunların öngöreceği alt mahkemelere verilmiştir. Federal mahkeme anayasanın kendisine verdiği, federe devletler arasındaki problemleri incelemek ve federal devletin yasama alanına müdahale edilip edilmediğini tesbit görevleri yanında yüksek mahkemelerin kararlarına karşı yapılacak başvuruları da son derece olarak inceleyen üst yargı merciidir. Bir başkan ile yüksek mahkemelerin baş yargıçlarından ve dört yargıçtan oluşur. Devlet başkanı racalar meclisine danıştıktan ve başbakanın görüşünü aldıktan sonra bu yüksek hâkimleri tayin eder. Federal mahkemeye tayin edilecek yargıçların sayısında değişiklik yapmaya devlet başkanı yetkilidir.

İki yüksek mahkemeden biri Malaya devletlerinde, diğeri ise Sabah ve Saravak devletlerinde görev yapar. Malaya yüksek mahkemesinde son duruma göre on altı, diğerinde de sekiz üyeden fazla yargıcın bulunmaması esastır. Ancak yüksek başkan aksini öngörebilir.

Anayasa yüksek mahkemeler arasında yargıç transferinden yetki kullanımlarına, danışma ve istînaf başvurularının usullerinden federal mahkeme başkanı ve yüksek mahkeme başkanlarının yetersizlikleri halinde uygulanacak hükümlere kadar düzenlemeler yapmıştır.

Malezya anayasasının kamu hizmetleriyle ilgili onuncu bölümünde silâhlı kuvvetler, adliye ve hukuk hizmetleri, zâbıta, demiryolları, eğitim gibi hizmetler sayılmıştır. Genel kurallara tâbi kamu görevlilerinin dışında kalan istisnaî

görevliler de bu bölümde belirtilmektedir. Bu görevliler arasında dinî işlerle ilgili dairelerin başkanı, sekreteri, müftü ve kadılar da yer almaktadır. Anayasa, söz konusu kamu hizmetlerinin bazıları için komisyonlar oluşturulmasını emretmiştir. Kamu görevlilerinin maaşları, hakları, bu hakların korunması da anayasanın hükümleri arasındadır.

Anayasadaki en önemli bölümlerden biri de olağan üstü ve âcil hallerle ilgili olanıdır. Ülkenin bütününün veya bir kısmının güvenliği ya da ekonomik hayat tehdit altında ise yüksek başkan olağan üstü durum ilân edebilir. Olağan üstü durumu ilân eden kararnâme, her iki meclisin birlikte yapacağı toplantıya onay için sunulur. Onaylanmayan kararnâme etkisini kaybeder. Meclislerin toplanmasına kadar geçecek süre içinde söz konusu kararnâmeye dayanarak başkan kanun hükmünde kararnâmeler de çıkarabilir.

19. Mali. XIX. yüzyıl sonlarına doğru Fransız hâkimiyeti altına giren ve böylece Fransız koloni mevzuatına tâbi olan Fransız Sudanı, II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra başlayan bağımsızlık hareketlerinden etkilendi. 30 Eylül 1958 tarihinde Fransız Sudanı bir anayasa referandumuna gitti ve Fransız Birliği içinde Sudan Birliği adıyla özerk bir cumhuriyet haline geldi. Daha sonra Senegal de bu birliğe katılarak beraberce Batı Afrika Federasyonu'nu oluşturdular. 4 Nisan 1959'da Fransız Birliği bünyesinde oluşan bu federasyon Mali adını aldı. Mali Federasyonu bağımsızlığının tanınması için Fransız Birliği'ne başvurdu. 22 Haziran 1960'ta Mali'ye bağımsızlık verildi. Aynı yılın ağustosunda Senegal federasyondan ayrıldı. 22 Eylül 1960'ta ise yeni anayasa yürürlüğe konuldu ve Mali Federasyonu adı da bırakılarak Mali Cumhuriyeti adı kullanılmaya başlandı.

Bağımsızlık ve yeni anayasadan sonra benzeri örneklerde olduğu gibi Mali'de de siyasî çalkantılar, istikrarsızlıklar ve müdahaleler ortaya çıktı. 1968 Kasımında kansız bir hükümet darbesi oldu, 1960 anayasası yürürlükten kaldırılarak geçici bir anayasa uygulandı. 2 Haziran 1974'te yeni bir anayasa kabul edildi. 1981'de ise bu anayasa da önemli değişikliklere uğradı.

Bir başlangıç ile seksen bir maddeden oluşan Mali Cumhuriyeti anayasası 1958 Fransız anayasasına kısmen benzeyen bir yapıya sahiptir. Toprak bütünlüğü ile ilgili hüküm dışında anayasada değişiklik yapılabileceği kabul edilmiştir. Fakat millî meclisin en az beşte dördünün oyu ile yapılan değişiklikler bir yana bırakılırsa üçte iki çoğunlukla gerçekleştirilmek istenen değişikliklerin halk oyuna sunulması mecburidir. Anayasa değişikliğini teklif yetkisi cumhurbaşkanına ve milletvekillerine tanınmıştır.

Mali Cumhuriyeti'nin nitelikleri bölünmez, demokratik, laik ve sosyal devlet şeklinde özetlenmiştir. Bu demokratik yapıda "parti"nin çok önemli bir yeri vardır. Devletin ırk, cins, dil ve din ayırımı yapamayacağı ve herkesin kanun önünde eşitliğini teminat altına alacağı belirtilmiştir. Resmî dil Fransızca'dır. Seçimlerin genel, eşit ve gizli oyla olması emredilmiştir. Etnik, ırk veya din yönünden ayırımcılık ve bölgeci propaganda yasaktır.

Klasik hak ve hürriyetler anayasada sayılmıştır. Bunlar kanunsuz suç ve ceza olmaması, cezaların şahsîliği, konut dokunulmazlığı, din ve inanç hürriyeti, laik eğitim, mülkiyet hakkı, toplanma, teşebbüs ve seçilme haklarından meydana gelmektedir.

Mali Cumhuriyeti'nin en önemli organı cumhurbaşkanlığıdır. Tek dereceli bir seçimle genel oyla seçilen cumhurbaşkanının görev süresi altı yıldır. Cumhurbaşkanı adayını parti üst yöneticileri belirler, seçimlerin dürüstlüğünü ise yüksek mahkeme gözetir. Cumhurbaşkanı devletin ve silâhlı kuvvetlerin başıdır. Başbakanı ve bakanları tayin eder. Bakanlar ve başbakan cumhurbaşkanına karşı sorumludur. İdarenin de en yüksek makamı olan cumhurbaşkanı üst düzey yöneticilerini tayin yetkisine sahiptir. Yüksek mahkeme üyeleri, elçiler, bölge valileri cumhurbaşkanı adına bakanlar kurulu tarafından tayin edilirler.

Yasama yetkisi millî meclistedir. Dokunulmazlıkları bulunan milletvekilleri üç yıl için genel ve tek dereceli seçimle belirlenirler. Kanunları yalnız meclis çıkarabilir. Cumhurbaşkanı bir kanunu yeniden görüşülmek üzere geri gönderebilir. Bu takdirde aynı metnin kabulü için üçte iki çoğunluk aranır. Fransız sisteminde olduğu gibi bu anayasada da kanun alanı geniş bir şekilde belirlenmiştir: Temel haklar, şahsî haller, suçların tesbiti, vergiler, adalet teşkilâtı gibi. Ayrıca hükümetin de kanun hükmünde kararname çıkarabilme yetkisi vardır. Meclis gerekli görülen hususlarda hükümetin açıklama yapmasını isteyebilir.

Mali Cumhuriyeti'nde yargı, Mali halkı adına karar veren bağımsız mahkemelerce yerine getirilir. Yargı organının başında yüksek mahkeme vardır. Yüksek mahkemenin birkaç fonksiyonu olduğundan teşkilâtı da buna göre düzenlenmiştir. Gerçekten mahkemenin anayasa, adlî işler, idarî yargı işleri ve hesap işleri ile ilgili bölümleri bulunmaktadır. Ayrıca yüksek mahkeme seçimlerin kurallara uygunluğunu da denetler. Kanunların anayasaya uygunluğunu denetleme yetkisini ise cumhurbaşkanı veya millî meclis başkanının başvurusu üzerine kullanır. Bu husustaki kararları on beş gün içinde verir. Acele hallerde söz konusu sürenin sekiz güne kadar indirilmesi mümkündür.

Yüce divan görevini, her yeni seçimden sonra millî meclisin seçtiği üyelerden oluşan bir kurul yerine getirir. Divanın başkanı divan üyeleri arasından ve üyeler tarafından seçilir. Mali Cumhuriyeti'nin kısa sayılabilecek anayasası mahallî idarelerin kuruluş ve düzenlenişini kanun koyucuya bırakmıştır.

20. Mısır. 1517'den 1914'e kadar Osmanlı idaresinde kalan Mısır'da anayasa çalışmaları Osmanlı Devleti'ne paralel bir şekilde XIX. yüzyılın sonlarında başlar. Bir anayasa komisyonu tarafından hazırlanan ilk Mısır anayasası 7 Şubat 1882'de yürürlüğe girdi. Bir yıldan daha kısa ömürlü olan bu anayasa aynı yıl yürürlükten kalktı. Yerine 1883'te Hidiv Tevfik Paşa tarafından bir organik kanun neşredilerek Mısır'ın anayasal yapısı düzenlendi. 1913'te bu organik kanun tekrar gözden geçirildi. 1914'te İngiltere'nin himayesine giren Mısır bağımsızlığına ancak 28 Şubat 1922'de kavuştu. Bağımsızlığın ardından 3 Nisan 1922'de kurulan anayasa komisyonunun hazırladığı metin 19 Nisan 1923'te yeni Mısır anayasası olarak kabul edildi. 1922'den başlayıp 1953'e kadar devam eden bu dönemde Mısır monarşik bir yapıya sahiptir. 1923 anayasasının bazı hükümleri 1928'de askıya alındı ve 22 Ekim 1930'da yasamanın yetkilerini kısıtlayan ve yönetimin yetkilerini arttıran yeni değişiklikler kabul edildi. İhtilâlden önceki son değişiklik 22 Aralık 1935'te yapıldı.

23 Temmuz 1952'de bir darbeyle idareyi ele alan ihtilâl hükümeti 10 Aralık 1952'de anayasayı yürürlükten kaldırdı ve yeni anayasayı hazırlamak üzere elli kişilik bir konsey kurdu. Ancak konsey tarafından hazırlanan metni yürürlüğe

koymadı. Bunun yerine 10 Şubat 1953'te geçici bir anayasa şartı yayımladı. 18 Haziran 1953'te de monarşi idaresine son verilerek cumhuriyet ilân edildi. 16 Ocak 1956'da yeni bir anayasa şartı kabul edildi. 23 Haziran 1956'da da yeni Mısır anayasası yürürlüğe girdi.

22 Şubat 1958'de Suriye ile birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni oluşturan Mısır, aynı yılın 5 Martında bu yeni duruma uyum sağlayan yetmiş üç maddelik geçici bir anayasayı kabul etti. Fakat Suriye bu birlikten 1961 yılında ayrıldı. Bu ayrılıktan sonra açıkça belirtilmemiş bile olsa önceki 1956 anayasasının tekrar yürürlükte olduğunu gösteren işaretler vardır. 26 Mart 1964'te yeni bir anayasa daha kabul edildi.

Mısır Arap Cumhuriyeti'nin halen yürürlükteki anayasası, 11 Eylül 1971 günü gerçekleştirilen halk oyu üzerine Devlet Başkanı Enver Sedat tarafından ilân edilerek yürürlüğe konmuştur. Bundan sonra bazı yeni hükümlerin eklenmesini öngören değişiklik metni 22 Mayıs 1980'de halk oyuna sunulmuş ve aynı tarihte kabul edilmiştir. Bu değişiklik sırasında anayasanın değiştirilmesiyle ilgili usul de gözden geçirilmiştir.

Mısır Arap Cumhuriyeti anayasası sonradan eklenen maddelerle birlikte 211 maddeden oluşan oldukça uzun bir metindir. Anayasanın ilânını bildiren ve bir başlangıç görünümündeki kısmından sonra çeşitli başlıklar altında bölümler düzenlenmiştir. Bunlar şöyle sıralanabilir: 1. Devlet; 2. Toplumun temel unsurları; 3. Kamu hakları, hürriyetleri ve ödevleri; 4. Kanun hâkimiyeti; 5. Hükümet rejimi; 6. Genel ve geçici hükümler; 7. Yeni hükümler.

Mısır anayasası katı bir anayasa sayılabilir, çünkü değiştirilmesi bazı güçlükler arzetmektedir. Değişiklik teklifinde bulunma yetkisi cumhurbaşkanına ve halk meclisinin en az üçte birinin imzalı talepte bulunmuş olması şartıyla meclise aittir. Meclis önce değişikliği ilke olarak inceler ve çoğunlukla kabul veya reddeder. Reddedilen değişiklik kapsamındaki hükümler hakkında bir yıl içinde yeniden değişiklik teklifinde bulunulamaz. Kabul edilen değişiklikler ise mecliste görüşülür. Bu defa ilgili maddeler tartışılır, eğer üçte iki çoğunlukla teklif kabul edilirse değişiklik halk oyuna sunulur.

Başlangıç kısımında Mısır halkının çalışan kitleler olarak çabalarını hangi amaçlara yönelttiği belirtilmektedir. Bu amaçların başında dünya barışı ve adalet gelir. İkinci olarak Arap milletinin birliği, üçüncü olarak Mısır'ın kalkınması, gelişmesi ve az gelişmişlikle mücadelesi ifade edilmektedir. Nihayet insan haysiyetinin değeri ile kanunun üstünlüğü dile getirilerek çalışan güçlerin birleşmesinin bir sınıf mücadelesinin aracı olmadığı, demokratik yollardan, sosyal tabakalar arasındaki zıtlıkların ortadan kaldırılacağı anlatılmaktadır. Bu şekilde Mısır Arap Cumhuriyeti ihtilâlinin anlamı ve özelliği de anayasayı izah eder şekilde belirtilmektedir.

İlk bölüm devleti ve niteliklerini anlatır. Ancak aynı nitelikleri tamamlayan ve başka bölümlerde yer verilmiş hükümler de vardır. Bir arada ele alındığında şu nitelikler sergilenir: Mısır Arap Cumhuriyeti demokratik sosyalist bir devlettir. Mısır halkı Arap milletinin bir parçasıdır ve onun birliğini gerçekleştirmeye çalışır. Devletin dini İslâm'dır, resmî dil ise Arapça'dır. İslâmiyet'in kuralları yasama için başlıca kaynaktır. Egemenlik halka aittir. Siyasî sistem çok partililik esasına dayanır. Devlet iktidarının temelinde kanun hâkimiyeti vardır. Bununla bağlantılı olarak anayasa bir yandan hâkimlerin bağımsızlığını düzenlemiş, bir yandan da kanun hükümlerinin ancak yürürlüğe girdikten sonraki olaylara uygulanmasını istisnalar dışında kabul etmiştir. Devletin başşehri Kahire'dir.

İkinci bölümde toplumun temel unsurları ele alınır: Bunlar sosyal ve ahlâkî temellerle ekonomik temeller şeklinde iki alt başlıkta belirtilmiştir. Toplum din, ahlâk ve vatanseverlik üzerine kuruludur. Toplumun temeli ailedir. Ailenin bu önemi sebebiyle anayasa kadının hem ailesine hem de topluma karşı ödevlerini yerine getirebilmesi için gerekli şartların devletçe sağlanmasını emretmiştir. Amaç, kadınla erkeğin siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda İslâmî kurallar saklı olmak üzere eşitliğini gerçekleştirmektir. Ahlâkî değerleri korumayı emreden anayasa toplumun din eğitimi seviyesini yüksek tutmasını da istemiştir. Bu yüzden genel öğretim içinde dinî eğitimin başlıca yeri aldığı ayrıca belirtilmektedir. Toplumun ekonomik temellerine gelince bunlar millî ekonomik kalkınma planına bağlanmış, kamu mülkiyeti yanında özel mülkiyet de kabul edilip teminat altına alınmış, miras hakkı açıkça belirtilmiştir. Bir de kooperatif şirketlerin sahip oldukları kooperatif mülkiyet vardır. Yalnız özel mülkiyet de kalkınma planı çerçevesinde ve millî ekonominin hizmetinde olacaktır.

Üçüncü bölüm kamu hak ve hürriyetleriyle kamuya ait ödevlere ayrılmıştır. Burada birçok klasik hak ve hürriyetin korunduğu görülür: Eşitlik, kişi hürriyeti ve güvenliği, konut dokunulmazlığı, özel hayatın gizliliği, din ve ibadet, düşünce, kanaat ve ifade, basın, bilim ve sanat, toplanma ve dernek kurma, sendika ve federasyonlarını kurma hürriyetleri gibi. Bu arada siyasî mültecilerin iadesi yasaklanmış, insan haysiyetiyle bağdaşmayan muamele, işkence veya eziyet sayılacak şeylerin yapılamayacağı belirtilmiştir. Toplumun temel unsurları arasında gösterilen çalışma, kamu hizmetlerine girme ve öğrenim görme haklarını da bu düzenlemeye eklemek gerekir. Anayasaya sonradan konulan maddelerden bir kısmı basınla ilgilidir. Yalnız burada basın sadece bir kamu hürriyeti olarak değil bir halk gücü, organik ve özerk bir bütün şeklinde düzenlenmiştir.

Rejimin Temel Organları. Mısır Arap Cumhuriyeti anayasası, devletin temel organlarını devlet başkanlığı, yasama organı durumundaki halk meclisi, yürütme organı yönü ile cumhurbaşkanı ve hükümet olarak belirlemektedir. Görüldüğü gibi devlet başkanlığı ile cumhurbaşkanlığı görev ve yetkileri aynı şahısta toplandığı halde ayrı ayrı düzenlenmiştir.

Devlet başkanlığı görevini cumhurbaşkanı yerine getirir. Bu sıfatla cumhurbaşkanı halk egemenliğinin gerçekleşmesini, anayasaya bağlı kalınmasını, kanun hâkimiyetinin, millî birliğin ve sosyalist esasların gözetilmesini sağlar. Devletin çeşitli kuvvetleri arasındaki yetki sınırlarını tayin etmek de devlet başkanının görev ve yetkileri arasındadır. Millî birliğin tehlikeye düştüğü hallerde gerekli âcil tedbirleri cumhurbaşkanı gene bu sıfatla alır. Cumhurbaşkanı, anası ve babası Mısırlı olan Mısır vatandaşları arasından seçilir. En az kırk yaşında olmalıdır. Süresi altı yıldır ve tekrar seçilebilir. Cumhurbaşkanlığı için adayı halk meclisi belirler. Aday olabilmek için meclisin ilk turda üçte ikisinin, sonraki turda ise salt çoğunluğunun oyunu almak gerekir. Bu şekilde belirlenen aday halk oyuna sunulur. Halk oyunda çoğunluğu elde eden aday cumhurbaşkanı seçilmiş olur. Aksi halde meclis yeni bir aday belirler. Cumhur-

başkanı meclisin üçte birinin ithamı ve üçte ikisinin de kabulüyle yargılanabilir. Burada vatana ihanet veya bir başka cürüm sebebiyle ceza yargılaması söz konusudur. Yargılamayı, kuruluşu kanuna bırakılmış olan özel bir mahkeme yapar. Anayasa ayrıca cumhurbaşkanına vekâlet veya cumhurbaşkanınca yardımcılarına yetki devri konularını da düzenlemiştir. Diğer hususlar ise cumhurbaşkanının hangi göreviyle ilgiliyse o bölümde yer almıştır.

Yasama Yetkisi. Bu yetki halk meclisindedir. Devletin genel siyasetini, kalkınma planını ve bütçesini belirleyen de meclistir. Halk meclisinin üye sayısı seçim çevrelerine göre değişir. Fakat tek dereceli, gizli oy açık sayım esasına dayanılarak seçilecek bu üyelerin sayısı 350'den az olamaz. Anayasa bu üyelerin en az yarısının da işçi ve köylülerden oluşmasını emretmiştir. Meclise ayrıca cumhurbaşkanı da on kişiden fazla olmamak üzere üye tayin edebilir. Halk meclisinin seçimleri beş yılda bir yapılır. Yasama görevi yapan üyelerin dokunulmazlıkları vardır. Cumhurbaşkanı ve meclis üyeleri kanun teklifinde bulunabilirler. Kanunları meclis kabul eder, cumhurbaşkanı yayımlar. Ancak cumhurbaşkanının kanunları veto yetkisi de vardır. Bu takdirde kanun tasarısının mecliste tekrar görüşülmesi ve bu defa üçte iki çoğunlukla kabulü gerekir. Cumhurbaşkanı da bazı olağan üstü hallerde kanun kuvvetinde kararnâmeler çıkarabilir. Yalnız bunun için meclisin üçte iki çoğunlukla cumhurbaşkanına yetki vermesi gerekmektedir. Ayrıca söz konusu kararnâmelerin sonradan meclisin onayına sunulması da anayasa emridir. Halk meclisi hükümetin denetleyicisi durumundadır. Bunun sonucu olarak meclisin her üyesine hükümet üyelerine soru yöneltme hakkı tanınmıştır. Soruların cevaplandırılması da mecburidir. Aynı kişiler gensoru önergesi de verebilirler. Sonuçta güven oylaması istenebilir. Çoğunluk güvensizlik oyu verirse hükümet veya ilgili üye düşer. Meclis, üye sayısının onda birinin isteği üzerine başbakanın sorumluluğunu da gündeme getirebilir. Bu hükümete yönelik bir gensoru ile başlar. Sorumluluk yönünde karar verilirse durum bir raporla cumhurbaşkanına bildirilir. Cumhurbaşkanı bu raporu meclise geri gönderebilir. Fakat meclis gene aynı raporu benimser ve kabul ederse cumhurbaşkanı söz konusu uyuşmazlığı halk oyuna sunar. Sonuç hükümet lehine ise meclisin seçimleri yenilenir, aksi halde hükümet istifasını verir. Mısır anayasası bu şekilde bunalım çözücü bir formül kabul etmiş olmaktadır. Halk meclisi yalnız hükümet ve bakanlıklar üzerinde değil herhangi bir idarî kuruluş veya organ üzerinde de denetim yetkisine sahiptir. Hatta yürürlüğe konacak bir kamu projesini dahi denetleyebilir, bunları incelemek üzere komisyon kurabilir ya da mevcut komisyonlardan birini bu işle görevlendirebilir. Anayasa halk oyuna sunulup kabul edilmesi şartıyla meclisin feshine ve seçimlerin yenilenmesine de imkân tanımıştır. Böyle bir ihtiyaç doğduğunda cumhurbaşkanı meclis toplantılarını erteleyip konuyu halk oyuna sunar. Eğer halk mutlak çoğunlukla bunu onaylarsa meclis dağılır ve yeni seçimlere gidilir. Bu şekilde parlamenter sistemin önemli unsurlarından biri Mısır anayasasında yer almış olmaktadır.

Yürütme. Bir yandan cumhurbaşkanı, bir yandan da bakanlar kurulu tarafından gerçekleştirilir. Aslında yürütme yetkisinin sahibi cumhurbaşkanı, uygulama cihazı ise bakanlar kuruludur. Cumhurbaşkanı bu sıfatıyla, devletin genel siyasetini belirler ve uygulamasını gözetir. Genel siyasetin belirlenmesinde, cumhurbaşkanı bakanlar kuruluyla âhenk ve iş birliği içinde olmalıdır. Cumhurbaşkanı, bir veya daha fazla başkan yardımcısı tayin edebilir. Başbakanı, başbakan yardımcılarını ve bakanları cumhurbaşkanı tayin ettiği gibi, onları toplantıya çağırmak ve toplantılarına başkanlık etmek yetkisine de sahiptir. Cumhurbaşkanı bakanlardan rapor da isteyebilir. Yürütme görevinin bir sonucu olarak, âcil tedbirlere başvurulmasını gerektiren hallerde, halk meclisi de toplantı halinde değilse, kanun kuvvetinde kararnâmeler çıkarma yetkisi cumhurbaşkanına tanınmıştır. Bu yetki, meclisten bir yetki devri olmaksızın kullanılabildiği için devlet başkanı sıfatıyla çıkardığı kanun hükmünde kararnâmelerden farklıdır. Fakat bunlar da meclisin onayına sunulur. Aksi halde, geçmişe etkili olarak yürürlükten kalkarlar. Meclisin, söz konusu kararnâmeleri reddetmesi durumunda da sonuç aynıdır. Silâhlı kuvvetlerin başkumandanlığı yetkisi de cumhurbaşkanına tanınmıştır.

Bakanlar kurulu cumhurbaşkanı ile iş birliği halinde devletin genel siyasetini oluşturur ve uygular; bütçeyi, kanun ve kararnâme tasarılarıyla genel planı hazırlar. İdarî ve icraî kararlar almak ve uygulanışlarını denetlemek, bakanlık faaliyetlerini takip etmek, yönlendirmek ve koordine etmek yetki ve görevleri de bakanlar kuruluna verilmiştir.

Mahallî Yönetim. Mısır Arap Cumhuriyeti her biri tüzel kişiliğe sahip idarî birimlere ayrılır. Halkın bu kuruluşlardaki temsilcileri olan meclislerin üyeleri tek dereceli seçimle belirlenir. Bu meclislerin en az yarısının işçi ve köylülerden oluşması anayasanın emridir.

Mısır anayasasının kendine has kurumlarından biri de özel yetkili millî danışma kurullarıdır. Bu kurullar cumhurbaşkanına bağlıdır ve devletin genel siyasetinin oluşmasına katkıda bulunurlar.

Yargı. Yargı yetkisi bağımsız mahkemeler tarafından kullanılır. Hâkimler güvenceye sahiptir. Görevlerinden alınamazlar. Hiçbir makam adlî işlere ve davalara müdahale edemez. Yargı organı içinde, idarî uyuşmazlıklara ve disiplin işlerine bakan bir devlet şûrası ile devlet güvenlik mahkemeleri de vardır. Mısır anayasasının yargı yetkisinin kullanımı bakımından öngördüğü önemli bir müessese de yüksek anayasa mahkemesidir. Bu mahkeme bir yandan kanunların ve yürütmenin düzenleyici işlemlerinin anayasaya uygunluğunu denetlerken bir yandan da yasama işlemlerinin yorumunu yapabildiği için benzerlerinden farklı kabul edilebilir. Zira anayasaya uygunluk veya aykırılık yönündeki kararlar gibi yasama metinlerinin yorumları da resmî gazetede yayımlanmakta ve hukuk düzenini etkileyebilmektedir.

Mısır anayasasının halkın hakları, toplumun güvenliği ve sosyalist esasların gözetilmesi amacıyla düzenlediği bir makam da Sovyetler Birliği'nde örneği görülen sosyalist genel savcılıktır. Genel savcı kanunla belirlenen görevleri yönünden halk meclisinin denetimi altındadır.

Anayasa silâhlı kuvvetlerle millî savunma şûrasını da öngörmüştür. Şûra da cumhurbaşkanının oluşturduğu ve yönettiği bir kuruldur ve ülkenin güvenliğini sağlayacak tedbirleri inceler. Mısır anayasası devletin sivil zâbıtasının görevlerini de anahatlarıyla belirlemiştir. Bunların en üst düzeydeki başı ise cumhurbaşkanıdır. Zâbıta halkın hizmetinde vatandaşların güvenliğini, sükûn ve düzen içinde yaşamasını sağlar, kamunun örf ve âdetlerini ve güvenliği-

ni gözetir. 1980'de gerçekleştirilen halk oylaması sonunda Mısır anayasasına eklenen hükümler arasında önemli iki müessese vardır. Bunlardan biri şûra adı verilen danışma meclisi, diğeri ise daha önce de sözü edilen basın gücüdür.

Şûra. 23 Temmuz 1952 ve 15 Mayıs 1971 ihtilâllerinin ilkelerini korumak, millî birliği ve sosyal barışı sağlamlaştırmak, sosyalist demokratik sistemi, kamu hak, hürriyet ve ödevlerini geliştirmek amacıyla gerekli incelemeleri yapmak ve tekliflerde bulunmak üzere kurulmuştur. Özetle şu konularda tavsiyelerini ve görüşlerini bildirir: Anayasa değişikliği teklifleri, anayasayı tamamlayan kanun tasarıları, sosyal ve ekonomik kalkınma planı tasarısı, milletlerarası barış ve ittifak antlaşmaları, cumhurbaşkanının sevkettiği kanun tasarıları, devletin genel siyasetini ilgilendiren ve cumhurbaşkanının havale ettiği işler. Şûranın üye sayısı 132'den az olamaz. Şûraya seçilecek üyelerin seçim çevrelerine dağılımını kanun gösterir. Şûranın üçte ikisi seçimle, üçte biri ise cumhurbaşkanınca belirlenir. Şûra üyeleri altı yıl için seçilir, tekrar seçilmeleri veya tayinleri mümkündür. Hükümetin şûra önünde sorumluluğu yoktur. Zira şûra bir danışma meclisi olarak düzenlenmiştir. Ancak halk meclisi üyeliği ile şûra üyeliği aynı kişide birleşemez. Şûra gerekli gördüğü takdirde başbakanı veya hükümet üyelerini dinleyebilir. Cumhurbaşkanı ihtiyaç halinde şûrayı feshedebilir. Fesih kararnâmesi yeni seçimlere daveti de ihtiva etmek zorundadır.

Basın Gücü. Mısır anayasası basını da bir devlet organı gibi altı madde ile ayrıca düzenlemiştir. Buna göre basın özerk bir halk gücüdür ve anayasa ile kanuna uygun olarak görevini yerine getirir. Sansür yasaktır. Basın araçları, sermayesi ve malları halkın denetimi altındadır. Gazeteciler kanuna uygun şekilde haber toplamak ve iletmek hakkına sahiptir. Devlet organları ile basın işlerini ve ilişkilerini düzenleyecek ve gözetecek bir yüksek kurul oluşturulmasını da anayasa emretmiştir. Bu kurul basın hürriyetini ve bağımsızlığını sağlamlaştırıp yerleştirirken toplumun temel unsurlarını, millî birlik ve barışı da anayasa gereği korumakla görevli kılınmıştır.

21. Moritanya. Moritanya da Fransız Batı Afrika sistemine dahil bir ülke idi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra mahallî makamların yetkilerini arttıran kanunlardan faydalandı. 1950'li yıllarda sömürgeciliğin reddi ve bağımsızlık faaliyeti hızlandı. Önce Moritanya İslâm Cumhuriyeti adı altında, 28 Eylül 1958'de Fransız Birliği'nin özerk bir üyesi olarak kendisini kabul ettirdi. Moritanya'nın ilk anayasası 22 Mart 1959'da yürürlüğe konuldu. Nihayet 19 Ekim 1960 günü Paris'te yapılan antlaşmalar üzerine 28 Kasım 1960'ta Moritanya İslâm Cumhuriyeti bağımsız ve egemen bir devlet olarak ilân edildi.

20 Mayıs 1961'de meclis Moritanya'nın ikinci anayasasını kabul etti. Bu anayasa da Fransız etkisindeki diğer Afrika devletlerinde olduğu gibi cumhurbaşkanlığı makamında toplanan yürütme gücünün ağır bastığı bir sistemi öngörüyordu. Bundan sonra çeşitli anayasa değişiklikleri yapıldı. Fakat benzeri ülkelerde görülen siyasî ve sosyal çalkantılar Moritanya'da da hükümet darbelerine yol açtı. Bu darbelerden ilki 10 Temmuz 1978'de gerçekleştirildi. Askerî komite demokratik müesseseler yerleşinceye kadar bütün yetkileri kendinde topladı. Anayasa kaldırıldı, yerine kısa bir anayasa şartı kabul edildi. 10 Temmuz 1978 tarihli bu şart, silâhlı kuvvetlerin neden idareyi ele aldığını açıklayan birkaç satırlık bir başlangıçtan sonra on altı maddeden oluşmaktaydı.

Ancak siyasî istikrarsızlık devam etti. 1981'de yeniden müdahaleler oldu. Olaylar ve darbeler 1982 ve 1984 yıllarında da görüldü. Nihayet 12 Aralık 1984'te eski başbakan ve genelkurmay başkanı Taya iktidara geldi. Taya iktidarı da 10 Temmuz 1978 harekâtının temel esaslarını benimsiyordu. Buna uygun olarak 9 Şubat 1985 tarihli yeni bir anayasa şartı kabul edildi. Taya, demokrasiye dönüş ve insan haklarına saygıyı amaçladıklarını, ülkenin de her şeyden önce eğitime muhtaç olduğunu açıklıyordu.

Moritanya İslâm Cumhuriyeti'nin 9 Şubat 1985 tarihli anayasa şartı, bütün gücün Allah'a ait olduğunu belirten kısa bir başlangıçtan sonra on altı maddelik kısa bir metindir. 10 Temmuz 1978 metnine paralel hükümlere yer verilmiştir. Millî kurtuluş askerî komitesinin millî silâhlı kuvvetler adına iktidarı kullandığını, yasama gücünü elinde tuttuğunu, ülkenin genel siyasî hayatını bu komitenin belirlediğini, hükümeti denetleyip antlaşmaları onayladığını açıklar. Bu durumda askerî komitenin yasama organı görev ve yetkilerini de üstlendiği anlaşılmaktadır. Komite üç ayda bir toplanır, ayrıca bir dâimî komite oluşturulmuştur.

Askerî komitenin başkanı devletin de başıdır; yürütme gücünü kullanır, askerî komitenin onaylamasıyla hükümet üyelerini tayin eder. Başkan askerî komiteye karşı sorumludur. Şarta göre askerî komite başkanı görevden uzaklaştırabilir. Söz konusu anayasa şartının demokratik müesseseler kuruluncaya kadar yürürlükte kalması ve gerektiğinde anayasal kararnâmelerle tamamlanması öngörülmüştür.

22. Nijer. Diğer bazı Afrika ülkelerinde görülen gelişmeler XX. yüzyılın başında Fransız hâkimiyeti altına giren Batı Afrika'da da olmuştur: Başlangıçta bir süre Fransız Batı Afrikası idaresinden sonra 1946 Fransız anayasasının öngördüğü birliğe bağlanma ve vatandaşlık hakkı, mahallî nitelikte demokrasi çabaları, idarî özerklik ve nihayet bağımsızlık. Bağımsızlıktan sonra ortaya çıkan siyasî istikrarsızlıkları hükümet darbeleri ve anayasanın askıya alınması takip eder.

Nijer Cumhuriyeti'nin ilk anayasası 12 Mart 1959'da kabul edildi. 1958 Fransız anayasasının etkisiyle kuvvetli yürütme karakterli bir parlamenter sistem benimsenmişti. Tam bağımsızlık 3 Kasım 1960'ta elde edildi. Aynı yılın 8 Kasım günü 1959 anayasasının yerine yeni bir anayasa yürürlüğe kondu. Bu anayasa bir çeşit başkanlık sistemini öngörüyor ve bu sistemin müesseselerini düzenliyordu.

Ancak 1965'ten itibaren dıştan ve içten müdahaleler başladı, terörist saldırılar oldu. 1974'te hükümet bir askerî darbe ile uzaklaştırıldı, 1960 anayasası askıya alındı, meclis feshedildi; yüksek askerî konseyin kararıyla bütün siyasî partiler ve örgütler kaldırıldı. Yüksek askerî konseyin bildirisine göre silâhlı kuvvetler darbeyi yönetimdeki adaletsizliğe, yozlaşmaya son vermek ve açlık tehdidi altındaki ülkeyi birliğe ve mutluluğa kavuşturmak amacını güderek yapmıştı. Bundan hemen sonra konsey çeşitli kararnâmelerle anayasaya dayalı düzeni kurdu. Normal döneme geçinceye kadar askerî konseyin yasama ve yürütme güçlerini elinde tutup kullanacağı, konsey başkanının aynı zamanda devlet başkanı da olacağı, yeni yargı düzeni oluşturuluncaya kadar yüksek mahkemenin görevleri ve kuruluşlarıyla ilgili hükümlerin yürürlükte kalacağı, başkanın hükümet üyelerini bir karar-

nâme ile tayin edeceği belirtildi. Ayrıca başbakanın görev, yetki ve sorumlulukları açıklandı.

Nijer Cumhuriyeti'nde anayasa çalışmalarına 1983'ten sonra yeniden başlandı. Nijer hükümetinin isteği üzerine karşılaştırmalı anayasa çalışmaları yapıldı. Ancak bu çabaların 1985'te tekrar durakladığı gözlenmektedir.

23. Nijerya. 1 Ekim 1960'ta bağımsızlığını kazanan ve 1 Ekim 1963'te cumhuriyeti kabul eden Nijerya Federal Cumhuriyeti'nin halen yürürlükteki anayasası Ekim 1979'da kabul edilmiştir ve devletin federal yapısının da gereği olarak uzun bir anayasadır. Kısa bir başlangıçtan sonra toplam olarak 279 madde ve altı ek cetvelden oluşur. Ancak bu anayasa 1983 ve 1985 yılında gerçekleştirilen askerî müdahaleler dolayısıyla bir kısım değişikliklere uğramış ve bazı hükümleri askıya alınmıştır.

Orijinal metnine göre Nijerya anayasasının öngördüğü sistem şöyle özetlenebilir: Başlangıç bölümünde, Nijerya halkının birlik, âhenk ve Afrika dayanışması içinde olduğu, dünya barışına, milletlerarası iş birliğine ve karşılıklı anlayışa katkıda bulunma isteği anlatılarak egemen bir millet olduğu, eşitlik, hürriyet ve adalet ilkelerine bağlılığı belirtilir. Anayasanın genel hükümlerini, anayasanın üstünlüğünü, devletin federal yapısını, federal devletin yasama, yürütme ve yargı güçlerini açıklar ve anayasanın nasıl değiştirilebileceğini gösterir. Anayasanın değiştirilebilmesi için millî meclisin üçte iki çoğunluğundan başka federe devletlerin bütün meclislerinin de en az üçte iki çoğunluklarıyla bir metnin kabulü gerekir. Nijerya anayasası şer'î esaslara göre karar veren yargı mercilerini öngörmekle birlikte federal devletin de federe devletlerden herhangi birinin de devlet dini kabul edemeyeceğini belirtmiştir.

Yaşama, kişi güvenliği, özel hayat, düşünce, din ve vicdan hürriyeti, ifade, basın ve toplanma hürriyetleri, eşitlik, seyahat hürriyeti ve mülkiyet hakkı gibi temel haklar da anayasada yer almıştır. Yasama, yürütme ve yargı ülkenin federal yapısına uygun olarak anayasada federal ve federe devlet düzeylerinde hükümlere bağlanmıştır. Federal yasama organı millî meclistir. Bu meclis senato ve temsilciler meclisi olarak iki kanatlıdır. Senatoda her federe devletten beş senatör yer alır. Temsilciler meclisinin toplam sayısı ise 450'dir.

Bir kanun tasarısı senatoda veya temsilciler meclisinde görüşülebilir. Teklif veya tasarı hangi mecliste görüşülüp kabul edilmişse oradan diğer meclise sevkedilir. Anayasa iki meclis arasında görüş ve oy farklılıkları bulunması halinde bunun nasıl giderilmesi gerektiğini belirtmiştir. Senatonun da temsilciler meclisinin de görev süresi dört yıldır. Senatör olmak için otuz yaşına, temsilciler meclisi üyesi seçilebilmek için de yirmi bir yaşına ulaşmış Nijerya vatandaşı olmak gerekir.

Her federe devlette bir temsilciler meclisi kurulur. Üye sayısı ilgili devletin federal temsilciler meclisinde bulundurduğu üye tam sayısının üç katıdır. Kural olarak bu temsilciler meclisi federe devletin kanun tasarı ve tekliflerini görüşüp kabul ederse valinin onayıyla tasarı veya teklif kanunlaşır. Federe meclis de dört yıl için seçilen üyelerden oluşmaktadır.

Federal yürütme organı Nijerya federasyonu başkanıdır. Başkan devletin, yürütmenin ve ordunun da başıdır. Başkan seçilebilmek için otuz beş yaşına gelmiş ve Nijerya vatandaşı olmak gerekir. Ayrıca federasyona bir de başkan yardımcısı seçilir. Başkan hükümetin bakanlarını tayin eder. Atamaları senatonun da uygun bulması gerekmektedir. Başkan, yardımcısına veya bakanlara yetkilerinden ve sorumluluklarından bir kısmını devredebilir.

Federe devletlerde yürütme organı validir. Vali olabilmek için başkan seçilebilmede aranan şartlara sahip bulunmak gerekir. Ayrıca başkan yardımcılığı gibi vali yardımcılığı makamı vardır. Federe devletlerde merkezdeki hükümete benzeyen ve bakanların görevlerini federe devlet düzeyinde yerine getiren yöneticiler tayin edilir. Valinin yapacağı tayinlerin federe meclislerce de uygun bulunması gerekir.

Nijerya anayasası siyasî faaliyetlerin sadece siyasî partiler tarafından yürütülmesini, partiler dışındaki kuruluşların herhangi bir seçimde aday gösteremeyeceklerini kabul etmiştir.

Yargı organı federal mahkemelerle federe devletlerin mahkemeleri tarafından oluşturulur. En üstte Nijerya yüce mahkemesi vardır. Nijerya baş hâkiminin başkanlığında on beşi geçmeyen yüksek hâkimlerden oluşur. Bu mahkeme federal devletle federe devletler arasındaki veya federe devletlerin kendi aralarındaki uyuşmazlıklara doğrudan bakar. Ayrıca bir üst yargı başvuru mahkemesi olarak da görev yapar.

Federal temyiz mahkemesi bir başkan ile en az on beş üyeden meydana gelir. Bu üyelerden en az üçü İslâm hukukunu, yine en az üçü de geleneksel hukuku bilen kişiler olmalıdır. Federal temyiz mahkemesi federal yüksek mahkeme, federe devlet yüksek mahkemesi, federe devlet şer'iyye istînaf mahkemesi ile federe devlet örf ve âdet hukuku istînaf mahkemesi kararlarına karşı yapılan başvuruları inceler. Nijerya anayasası mahkemelerin teşkilâtını, başvuru hak ve usullerini oldukça ayrıntılı bir şekilde düzenlemiştir.

Federal yüksek mahkeme üyeleri devlet başkanı tarafından federal yargı kurulunun teklifi üzerine tayin edilir. Federe devletlerde de her devletin yüksek yargı organı durumunda bulunan yüksek mahkemeler kurulması öngörülmüştür. Ayrıca Nijerya anayasasının yer verdiği iki önemli mahkeme daha vardır: Şer'iyye istînaf mahkemesi ile örf ve âdet hukuku istînaf mahkemesi.

Şer'iyye istînaf mahkemesi büyük kadının başkanlığında federe devlet meclisinin belirlediği esaslara göre oluşan bir yargı merciidir. Bu mahkeme, İslâm şahıs hukukunun hükümlerini uygulayan mahkeme kararlarının üst inceleme organıdır. Örf ve âdet hukuku istînaf mahkemesi ise mahkemelerin örf ve âdetler şeklindeki kuralları uygulayan kararlarını inceleme merciidir.

24. Pakistan. 1947'de kurulan Pakistan İslâm Cumhuriyeti'nin halen yürürlükte bulunan üçüncü anayasası millî meclis tarafından 10 Nisan 1973'te kabul edilmiştir. Daha önce kabul edilen 1956 ve 1962 anayasaları belli bir süre sonra yürürlükten kaldırılmıştır. Şu anda yürürlükteki anayasa bir başlangıç ile on iki bölümden ve eklerden oluşan 280 maddelik bir anayasadır. Metnin bu kadar uzun oluşunun bir sebebi Pakistan'ın federal yapısıdır. Anayasa değiştirilmesindeki usul ve şartlar bakımından katı sayılabilir. Çünkü önce millî meclisin üye tam sayısının üçte ikisinin, sonra senato üye tam sayısının mutlak çoğunluğunun kabulü gerekir.

Pakistan anayasası, evrenin bütününde egemenliğin yalnız Allah'a ait olduğunu ve Pakistan'da bu egemenliğin halk tarafından kullanıldığını belirten bir başlangıç kısmına sahiptir. Bu kısımda İslâm'ın emrettiği demokrasi, hürriyet, eşitlik, hoşgörü ve sosyal adalet ilkele-

rine bağlılık, azınlık haklarına saygı ifade edilmekte, temel hakların güvence altında olduğu açıklanmaktadır.

Birinci kısım Pakistan Devleti'nin yapısına ve bağlı olduğu temel esaslara yer verir. Pakistan bir federal cumhuriyettir, devletin dini İslâm'dır, anayasaya ve kanuna uymak herkesin ödevidir. Temel haklar ikinci kısımdadır. Burada bütün klasik haklar ve hürriyetlerle sosyal haklar belirtilir: Kişi hürriyeti ve güvenliği, zorla çalıştırılma yasağı, geçmişe etkili ceza vermeme esası, seyahat, toplanma, dernek kurma, ticaret, iş ve meslek edinme, söz, din ve vicdan hürriyetleri, mülk edinme hakkı ve eşitlik gibi.

Devletin bu temel esaslarla ilgili siyasetini de ilkeler halinde belirleyen anayasa İslâmî yaşayış tarzının, Kur'an ve Sünnet'e göre nasıl bir hayat sürüleceğinin öğretilmesini, bu amaçla Arap dilinin yaygınlaştırılmasını, zekât, vakıflar ve camilerin ayrıca teşkilâtlandırılmasını devlete ödev olarak vermiştir. Üçüncü kısımda yer alan esaslar Pakistan Federasyonu ile ilgilidir. Burada başkan, parlamento ve federal hükümet ile ilgili düzenlemeler yer alır.

Başkan devletin başı ve cumhuriyetin birliğinin temsilcisidir. En az kırk beş yaşında ve müslüman olmalıdır. Parlamentonun birleşik toplantısında yapılan oylama ile seçilir. Süresi beş yıldır ve üst üste iki dönemden fazla seçilemez.

Parlamento iki kanatlıdır: Millî meclis ve senato. Millî meclisin üye sayısı 200'dür. Seçim bölgeleri, nüfus sayımı sonuçlarına ve eyaletlerin nüfus durumlarına göre değişebilmektedir. Meclis üyelerinin seçimi beş yılda bir yapılır. Ancak fesih ve seçim yenileme söz konusu olabilir. Millî meclise üye olabilmek için Pakistan vatandaşı olmak, yirmi beş yaşından aşağı olmamak gerekir. Seçme hakkı ise ilk seçimler dışında on sekiz yaşını doldurmuş olan vatandaşlara tanınmıştır. Meclis başbakanın teklifi üzerine başkan tarafından feshedilebilir.

Senato altmış üç üyeden oluşur. Bu üyeler her eyalet meclisinden, özel yönetime sahip kabile bölgelerinden ve merkezden seçilerek belirlenir. Adayların otuz yaşından küçük olmamaları gerekir. Parlamento kanun tasarılarını önce millî mecliste, sonra da senatoda ayrı ayrı görüşerek kabul eder. Tasarıdaki değişiklikler, oylama farklılıkları ve giderilme usulleri anayasada ayrıntılarıyla öngörülmüştür. Ancak anayasaya ekli bölümlerden birinde federal yasamanın konusuna giren işlerle federe devlet yasama organlarının paralel olarak çıkarabileceği kanunlar listeler halinde verilmiştir. Bundan başka cumhurbaşkanı meclisin toplantı halinde olmadığı zamanlarda ve federal yasama kapsamına giren listeyi aşmamak kaydıyla kanun hükmünde kararnâme çıkarabilir.

Federal hükümet başbakan ve bakanlardan oluşur. Başbakan ve bakanlar millî meclis önünde sorumludurlar. Başbakanı meclis üye tam sayısının çoğunluğu seçer. Federal bakanları ise parlamento üyeleri arasından başbakan tayin eder. Millî meclis başbakana güvensizlik oyu verebilir.

Eyalet veya federe devletlerin yönetimleri federal devlet sistemine benzetilerek düzenlenmiştir. Başta cumhurbaşkanı tarafından tayin edilen valiler vardır. Vali millî meclise üye seçilebilme yeterliğine sahip ve ayrıca otuz beş yaşından büyük olmalıdır. Eyalet meclislerinin üye sayıları anayasada gösterilmiştir. Bu sayılara ilâve olarak anayasa hıristiyan, Hindu, Sih, Budist ve Parsî cemaatlerine de az sayıda üyelik verilmesini, bu sayıları belirterek öngörmüştür. Valiler de eyalet meclislerinin yasama faaliyeti yanında cumhurbaşkanı gibi kararnâmeler çıkarabilirler; bu kararnâmeler federe meclisin işlemleri gibi kabul edilir. Eyaletlerde merkezde olduğu şekilde hükümet kurulur. Başbakan ve bakanlar eyalet meclisine karşı sorumludur. Hükümet üyeleri federal devlet üyelerine benzer usulle belirlenir ve denetlenirler. Ancak bu defa seçim ve denetim organı eyalet meclisidir.

Pakistan anayasası yasama konumundaki iş ve yetki bölümünü şöyle düzenlemiştir: Federal yasama listesi sadece parlamentonun çıkarabileceği kanunları gösterir; ortak liste hem federal hem de federe parlamentoların yetkili olduğu kanun konularını belirler; bunların dışında kalan konularda federe parlamentolar yani eyalet meclisleri yetkilidir. Öte yandan anayasada öngörülmemiş olan konularda eyalet hükümeti federal hükümete şartlı veya şartsız yetki devredebilmektedir.

Pakistan anayasası yine çok uzun bir bölüm ve alt başlıklar halinde yargı organını düzenlemiş, usule dair ayrıntıları öngörmüştür. Bu düzenlemeye göre Pakistan yüksek mahkemesi, eyalet yüksek mahkemeleri ve kanunlarla kurulan diğer mahkemeler yargı organını oluşturmaktadır.

Yüksek mahkeme, başkanı devlet başkanı tarafından, diğer üyeleri de başkanın görüşü alınarak yine devlet başkanınca tayin edilen en yüksek yargı merciidir. Görev ve yetkileri ise federal ve federe hükümetler arasındaki uyuşmazlıkları çözümlemek, en üst temyiz veya istînaf mercii olarak mahkeme kararlarını incelemek, devlet başkanının gerekli görüp havale edeceği hususlarda mütalaa vermek şeklinde özetlenebilir. Yüksek mahkemenin yargıyla ilgili kararları bütün mahkemeleri bağlar.

Eyalet yüksek mahkemeleri de benzer şekilde başyargıcın ve ilgili valinin görüşleri de alınarak başkan tarafından tayin edilen üyelerden oluşur. Bu mahkemeler anayasanın ayrıntılarıyla belirlediği konularda doğrudan doğruya, kendisine bağlı yargı yerlerinin kararları bakımından da üst derece denetim ve hüküm mercileridir.

Pakistan anayasasının dokuzuncu bölümü İslâmiyet'le ilgili hükümlere ayrılmıştır. Bütün mevcut kanunların Kur'an ve Sünnet'e uyumunun sağlanması emredilmiş, bir İslâm ideolojisi konseyi kurulması, bu kurulda İslâm dininin ve felsefesinin ilkelerini bilen kişilerin görev alması istenmiştir. Bu konsey meclislere kanun tasarılarının İslâm'ın gereklerine uygunluğu hakkında görüş bildirebilmektedir. Ancak bunun için başkanın, valinin veya ilgili meclisin beşte ikisinin talepte bulunması gerekir.

25. Senegal. Bir Fransız sömürgesi olan Senegal 15 Kasım 1958 tarihinde bağımsız bir cumhuriyet oldu, daha sonra Fransız Sudanı ile Mali Federasyonu'nu oluşturdu. 24 Ocak 1959'da Senegal ilk anayasasını yürürlüğe koydu. Bu anayasa, parlamenter sisteme dayalı fakat yürütme organı güçlü bir rejime imkân veriyordu. 20 Haziran 1960'ta Mali Federasyonu Fransa karşısında bağımsızlığını kazandı, aynı yıl Senegal federasyondan çekildi ve anayasadaki federasyonla ilgili hükümleri iptal etti. 3 Mart 1963'te yapılan bir halk oylamasıyla 1959 anayasası yerine yeni bir anayasa kabul edildi. Bu anayasada 1967-1983 arasında sekiz değişiklik yapıldı. Bir başlangıç ve doksan iki maddeden oluşan Senegal anayasası 1958 Fransız anayasasının izlerini taşır.

Başlangıç bölümünde bağımsızlık ve insan haklarına bağlılık dile getirilir; siyasî hürriyetler, sendikal, felsefî ve dinî

hürriyetler, mülkiyet hakkı, sosyal ve ekonomik haklar hatırlatılır. Devlet ve egemenliğin temel ilkelerini öngören ilk bölümde Senegal Cumhuriyeti'nin laik, demokratik ve sosyal bir devlet olduğu, ırk, cins, din ayırımı yapmayacağı, millî egemenliğin Senegal halkına ait bulunduğu açıklanmaktadır. Halk egemenliğini temsilcileri eliyle veya halk oylaması yoluyla kullanabilecektir.

Seçimler doğrudan veya iki dereceli olabilir. Ancak daima genel, eşit ve gizli oy esasına dayanacaktır. Siyasî partiler de anayasaya uymak, ayırımcı olmamak zorundadırlar. Senegal Cumhuriyeti'nin başlıca organları cumhurbaşkanı ve hükümet, millî meclis ve yüksek mahkeme ile mahkemelerdir.

Anayasanın ikinci bölümünde çağdaş anayasalardaki temel hak ve hürriyetlerle kalkınma ihtiyacı içinde olan devletlerin önem verdiği konular düzenlenmiştir. Temel hak ve hürriyetler insanın kutsal kişiliği, eşitliği ve serbestçe gelişmesi esaslarına dayandırılmıştır. Kişinin düşünce ve ifade, toplanma ve dernek kurma, özel hayatının gizliliğinden, konut dokunulmazlığından faydalanma ve mülk edinme hakları vardır. Evlilik ve aile toplumun temelidir. Ana babanın çocuklarını yetiştirme hakları ve ödevleri, gençliğin devletçe korunması gereği anayasada belirtilmiştir. Eğitim de devletin başlıca görevleri arasındadır. Dinî müessese ve topluluklar da eğitim kurumları olarak kabul edilmiştir.

Senegal anayasası dinî topluluklara ve dinlere vicdan hürriyetinin ve serbestçe ibadet edebilme hakkının gereği olarak yer vermiş, bu hak ve hürriyetin kullanılmasının sınırı olarak da kamu düzenini göstermiştir. Devlet de anayasaya göre dinî müessese ve topluluklara karışmayacak, bu topluluk ve müesseseler kendi işlerini görecekler ve muhtariyetten faydalanacaklardır. Çalışma konusu anayasada ayrı bir hüküm şeklinde düzenlenmiş, çalışanların inanç ve kanaatlerinden dolayı işlerini kaybetmeyecekleri, işçilerin sendikalara girebilecekleri ve grev yapabilecekleri belirtilmiştir.

Cumhurbaşkanı. Başkanlık sisteminin en önemli organlarından biri olan cumhurbaşkanı genel ve doğrudan oyla beş yıl için seçilir. Başkan adayları medenî ve siyasî haklardan faydalanma hakkına sahip bulunmalı ve en az otuz beş yaşında olmalıdır. Cumhurbaşkanlığı seçiminde ilk turda salt çoğunlukla bir aday seçilemezse en çok oy alan iki aday arasında ikinci tur seçim yapılması gerekir. Seçimlerin gözetimi yetkisi ise yüksek mahkemeye verilmiştir.

Cumhurbaşkanı anayasanın bekçisi, yürütme gücünün de başıdır. Milletin siyasetini tayin ve yönetme yetkisi ondadır. Bu sebeple kanunların uygulanmasını sağlayacak düzenleyici işlemler yapar. Yürütme gücünü elinde bulunduran da cumhurbaşkanıdır. Ayrıca cumhurbaşkanı, millî meclisin yetki vermesi şartıyla, kanun konusu olan işleri de kanun hükmünde kararnâmelerle düzenleyebilir. Bu kararnâmeler meclisin onayına sunulmak kaydıyla yayımlanır yayımlanmaz yürürlüğe girer. Cumhurbaşkanının olağan üstü hallerde geniş yetkileri vardır. Milleti haberdar ederek anayasa değişikliği dışında kalan her türlü tedbiri alabilir. Silâhlı kuvvetlerin de başı olan cumhurbaşkanı yürütme görevinde kendisine yardımcı olacak bakanları ve yöneticileri tayin eder. Bakanlar ve diğer yöneticiler doğrudan doğruya cumhurbaşkanına karşı sorumludurlar. Cumhurbaşkanı millî meclis başkanının ve yüksek mahkemenin görüşlerini alarak hükümet tasarılarını halk oyuna sunabilir.

Millî Meclis. Fransız anayasasında olduğu gibi Senegal anayasası da meclisin çıkarabileceği kanunların hangi alanlarda düzenleme getirebileceğini belirtmiştir. Başka bir ifadeyle kanunların hangi konularda çıkarılabileceği gösterilmiş, geriye kalan konular yürütmenin kararnâme, tüzük, yönetmelik gibi düzenleyici işlemlerine bırakılmıştır. Bu konular oldukça geniştir: Hak ve hürriyetler, suç ve cezaların tesbiti, malî yükümlülükler, seçimler, askerlik ödevi, kamu kurumlarının kurulması, mahallî idareler, mülkiyet, çalışma hayatı ve eğitim ancak kanunla düzenlenebilir. Fakat birçok devletin yasama organına oranla Senegal parlamentosuna bir sınırlama getirilmiş olduğu da meydandadır.

Millî meclis üyeleri beş yıl için genel ve tek dereceli oyla seçilir. Bu seçimlerin de gözetimi yetkisi yüksek mahkemeye aittir. Milletvekillerinin sayısı, nitelikleri ve seçim esasları organik kanuna bırakılmıştır. Organik kanun yine Fransız anayasasında olduğu gibi meclisin özel bir usulle çıkarabildiği, anayasa ile alelâde kanunlar arasında farklı bir kanun türüdür. Suç üstü hali dışında milletvekillerinin dokunulmazlığı vardır.

Senegal anayasası, meclisin kendi komisyonlarına kanun konusu işlerden bazıları hakkında tedbir alma yetkisi verebileceğini ifade etmektedir. Bu takdirde komisyonlar kanun gücünde kararlar alıp hemen uygulanmasını sağlayabilmektedirler. Bu kararlar ilk toplantı günü sonuna kadar meclise sunulur. Meclis tarafından on beş gün içinde değiştirilmeyen kararlar kesin ve nihaî hale gelir. Cumhurbaşkanının tekrar görüşülmek üzere geri gönderdiği kanunların aynen kabul edilebilmesi için meclisin beşte üçünün oyu gerekir.

Ekonomik ve sosyal konularda, plan ve programların hazırlanmasında, malî işlerle ilgili kanunların çıkarılmasında cumhurbaşkanına, hükümete ve meclise yardımcı olmak üzere bir de ekonomik ve sosyal konsey kurulması öngörülmüştür. Kuruluşun çalışma usul ve esaslarının düzenlenmesi organik kanuna bırakılmıştır.

Yargı. Yargı organı yüksek mahkeme ve mahkemelerden oluşur. Hâkimlerin bağımsızlığını güvence altına almak üzere yüksek hâkimler kurulu teşkili öngörülmüştür. Bu da organik kanunla yapılabilecek işlerdendir. Yüksek mahkeme hem üst yargı mercii hem de anayasaya uygunluk denetimi yapan bir organdır. O da organik kanunla düzenlenir.

Yüksek mahkemenin görevleri oldukça geniştir: Kanunların ve milletlerarası taahhütlerin anayasaya uygunluğu hakkında karar vermek, yasama ve yürütme güçleri arasındaki yetki çatışmalarını çözümlemek, idarî makamların kararlarını yargılamak gibi. Yüksek mahkemenin anayasaya uygunluk denetimi bir ön denetim şeklindedir. Cumhurbaşkanının en geç altı gün içinde sevkedeceği kanunlarla meclisin aynı sürede en az onda bir üyenin başvurusuyla göndereceği kanunların anayasaya uygunluğunu inceler. Bu süre içinde söz konusu kanun yürürlüğe girmez.

Senegal'de yüce divan görevini, her yasama döneminin başında meclis tarafından seçilen üyelerin oluşturduğu bir kurul yerine getirir. Teşkilâtının düzenlemesi bir organik kanuna bırakılan yüce divana mutlaka meslekten bir hâkimin başkanlık etmesi gerekir.

26. Somali. 1950'de Birleşmiş Milletler kararıyla İtalyan vesayetine verilen Somali'de ilk meclis 1956'da oluştu. Meclis 1959'da bağımsız Somali Cumhuriyeti anayasasını hazırladı. 1 Temmuz 1960'ta da İngiliz ve İtalyan Somalisi birleşerek

Somali Cumhuriyeti kuruldu. 21 Ekim 1969'da yönetimi devralan askerî cunta yeni bir anayasa için hazırlıklara başladı. Halen yürürlükte olan anayasa 25 Ağustos 1979 referandumuyla kabul edilmiştir. Yeni anayasada 1984'te cumhurbaşkanının seçimi ve görev süresiyle ilgili bir değişiklik yapılmıştır.

Somali Halk Cumhuriyeti anayasası bir başlangıç ile altı bölümden oluşmaktadır. Bölüm başlıkları şöyledir: Genel ilkeler, temel haklar, hürriyetler ve ödevler, sosyoekonomik temel, devletin yapısı, savunma ve güvenlik ve çeşitli hükümler. 114 maddelik bu anayasa emsallerine göre kısa sayılabilir. Ana hatlarıyla sosyalist rejimi benimsemiş tek partili diğer İslâm ülkelerinin sistemlerine benzeyen bir düzenleme yapılmıştır. Anayasa cumhuriyet sistemi, sosyalizm ilkesi, ülkenin toprak bütünlüğü ve temel haklar ve hürriyetler konuları dışında değiştirilebilir. Değiştirme teklifi cumhurbaşkanı, parti merkez komitesi veya halk meclisinin üçte bir üyesi tarafından yapılabilir. Kabul için meclisin üçte iki çoğunluğunun oyu gerekir. Somali anayasası bu düzenlemeden anlaşıldığına göre kısmen katı bir anayasadır.

Başlangıç bölümünde millî birlik, sosyalist düzen ve eşitlik esasları vurgulanır. Genel ilkelerde ise Somali Demokratik Cumhuriyeti'nin çalışan sınıf tarafından yönetilen sosyalist bir devlet olduğu, Arap dünyasının ve Afrika'nın bir parçası durumunda bulunduğu, egemenliğin halka ait olduğu ve temsilî müesseseler aracılığıyla kullanıldığı, devletin dininin İslâm olduğu, ülke ve halkın birliği, bütünlüğü ifade edilir.

Somali anayasasının önemli hükümlerinden biri de Somali İhtilâlci Sosyalist Partisi'nin tek parti olduğunu, başka parti kurulamayacağını, siyasî ve ekonomik önderliğin en üst makamının parti bünyesinde bulunduğunu belirten 7. maddesidir. Rejimin işleyişinde fevkalâde önemli role sahip görünen partinin yapısı ve işlevleriyle ilgili düzenleme partinin kendisine bırakılmıştır.

Anayasa işçilerin, kooperatiflerin, gençlerin ve kadınların sosyal örgütlenmelerinin sağlanması görevini de devlete vermiştir. Bu örgütlerin ülkenin siyasî, ekonomik ve sosyal kararlarına katılmaları istenmiştir. Dış siyaset de Somali'nin sömürgeciliğe duyduğu tepkiyi, hürriyet ve bağımsızlık mücadelesi veren ülkelere destek olma arzusunu ifade edecek şekilde hükme bağlanmıştır.

Temel haklar, hürriyetler ve ödevler rejime paralel görünümdedir. Öncelikle çalışma hakkı düzenlenmiş, sonra sırasıyla seçme, seçilme, katılma, kanaat ve ifade, yaşama, kişi hürriyeti ve güvenliği, konut dokunulmazlığı, haberleşme, din ve vicdan hak ve hürriyetleri ile hak arama ilkesi korunmuştur. Anayasa bu amaçla cezaların şahsîliği ve ceza kanunlarının geriye yürümezliği esaslarını ayrıca açıklamıştır.

Somali'nin ekonomik yapısı devlet, kooperatif ve özel sektörlerden oluşmaktadır. Bunlara bir de karma sektör eklenmektedir.

Yasama Gücü. Kural olarak bu güç halk meclisi tarafından kullanılır. Bazı şartlarla yürütmenin de yasama işlevini yerine getirmesi mümkündür. Halk meclisi doğrudan genel ve gizli oyla seçilen üyelerden oluşur. Üye sayısını belirleme işi kanuna bırakılmıştır. Ayrıca cumhurbaşkanı da sanat ve kültür alanlarında tanınmış veya çok seçkin kişiler arasından altı üye tayin eder. Halk meclisine seçilebilmek için otuz bir yaşına ulaşmış olmak gerekir. Meclis seçimleri aksine karar alınmadıkça beş yılda bir yapılır. Meclis seçimleri cumhurbaşkanının, parti merkez komitesinin ve meclis encümeninin görüşünü aldıktan sonra vereceği bir kararla da yenilenebilir. Meclis yılda iki defa toplanır. Meclisin toplantı halinde bulunmadığı zamanlarda, sürekli çalışma durumunda olan ve meclis içinden çıkan bir encümen yasama görevini yerine getirir. Bu encümende meclis başkanı, vekili, kâtipler ve on üye bulunur. Encümen bazı önemli ve anayasada gösterilmiş olan konularda yasama yetkisini kullanamaz. Meselâ seçimlerin düzenlenmesi gibi. Encümen kanunların yorumlanması, meclis seçimlerinin üst düzeyde denetlenmesi gibi yetkilere de sahiptir. Halk meclisi asıl genel yetkili yasama organı olarak anayasa değişikliği, kanun koyma, cumhurbaşkanını seçme veya görevden alma, meclis dâimî encümenini seçme ve görevine son verme gibi başlıca devlet yetkilerini kullanır. Ancak belli bir süre ile sınırlı olarak bazı konularda yasama yetkisini hükümete de devredebilir. Bu takdirde cumhurbaşkanlığı kararnâmeleriyle düzenlemeler yapılır. Benzeri bir yetki, olağan üstü ve âcil hallerde anayasa ile hükümete tanınmıştır. Partiyi ilgilendiren, ihtilâlin amaçlarıyla bağlantılı olan konularda sevkedilen tasarıların parti merkez komitesi tarafından onaylandıktan sonra halk meclisine sunulması mecburidir. Somali anayasasının ilgi çekici bir hükmü de şöyledir: Seçmenler herhangi bir mebusu -güvenlerini kaybettikleri takdirde- geri almak için oylamaya çağırılabilirler. Bu çağrı için seçmenlerin dörtte birinin teklifi yeterlidir.

Cumhurbaşkanı. Somalili olmayan bir kimseyle evli bulunmayan, ana babadan Somali vatandaşı olan ve kırk yaşından aşağı olmayan kimseler cumhurbaşkanı seçilebilirler. Ancak aday gösterme yetkisi Somali İhtilâlci Sosyalist Partisi Merkez Komitesi'ne aittir. Gösterilen aday halk meclisinin önce üçte iki, üçüncü turda ise salt çoğunluğu ile seçilebilir. Cumhurbaşkanlığının süresi altı yıldır; tekrar seçilmek mümkündür. Cumhurbaşkanının oldukça geniş yetkileri vardır. Bunlar arasında bakanların tayini, silâhlı kuvvetlere başkumandanlık, önemli meselelerle karşılaşıldığında halk oylamasına başvurma, kararnâmeler çıkarma ve meclis seçimlerini yenileme sayılabilir. Cumhurbaşkanı parti merkez komitesi ile meclisin görüşünü alarak bir veya daha fazla başkan yardımcısı tayin edebilir.

Bakanlar kurulu kural olarak cumhurbaşkanının başkanlığında toplanır. Ancak cumhurbaşkanı gerekli görürse bir başbakan da tayin edebilir. Bakanlar kurulu kanun tasarılarını, bütçeyi, kalkınma planlarını hazırlar, kararnâmeler çıkarır ve ülkenin güvenliğini sağlar. Sistemin gereği olarak anayasa hükümet programının hem parti merkez komitesine hem de halk meclisine sunulmasını emretmiştir.

Yargı Gücü. Anayasa bağımsız hâkimlerden ve savcılardan oluşan bir yargı organı öngörmüştür. Ancak mahkemelerin ve savcıların devletin sosyalist sistemini koruması da istenmiştir. Mahkemeler şöyle bir sıralama içindedir: Yüksek mahkeme, istînaf mahkemeleri, bölge mahkemeleri, yerel mahkemeler, adlî komiteler ve askerî mahkemeler. Ayrıca özel mahkemelerin kurulması da mümkündür. Yüksek mahkeme, bütün yargı mercilerinin faaliyetlerini denetleyebilen bir üst yargı yeridir. Mahkemelerin idaresi ve genel yargı siyaseti konusunda cumhurbaşkanının başkanı olduğu bir de yüksek yargı şûrası vardır.

Anayasa ayrıca kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir anayasa mahkemesi kurulmasını, bu mahkemede yüksek mahkeme yanında cumhurbaş-

kanı tarafından belirlenecek halk meclisi üyelerinin yer almasını, ancak kuruluş, üyelik süresi ve usul ile ilgili esasların özel bir kanunla düzenlenmesini emretmektedir.

27. Suriye. Bağımsızlığını 1946'da kazanan Suriye'nin anayasa çalışmaları Fransız manda idaresi döneminde başlar. 1928'de teşekkül eden kurucu meclisin hazırladığı tasarı, manda idaresinin yaptığı bazı değişikliklerden sonra 1930 anayasası olarak kabul edildi. 1948'e kadar yürürlükte kalan bu anayasa bu tarihteki askerî darbeyle askıya alındı. Daha sonra 1950 anayasası kabul edildi. Bu anayasa da bazı değişikliklerle 1963'e kadar yürürlükte kalarak yerini geçici bir anayasaya bıraktı.

Suriye Arap Cumhuriyeti'nin halen yürürlükte bulunan anayasası 1973'te kabul edilmiştir. Bir başlangıç ve dört bölümden oluşur: Temel ilkeler, devlet kuvvetleri, anayasanın değiştirilmesi ve genel ve geçici hükümler. 156 maddelik bu anayasa şu şekilde değiştirilebilir: Teklif cumhurbaşkanından veya halk konseyinin en az üçte bir üyesinden gelmelidir; teklifte değişiklik metni ve gerekçesi bulunmalı, konsey özel komiteye teklifi incelenmek üzere havale etmeli ve üçte iki çoğunlukla değişikliği kabul etmelidir. Bundan sonra da cumhurbaşkanının onayı gerekir.

Başlangıç bölümü Suriye'nin Arap halkıyla bütünlük içinde olduğunu, sömürgeciliği reddettiğini, Arap milletinin birliği ile hürriyet ve sosyalizmi amaçladığını, Baas Arap Sosyalist Partisi'nin 8 Mart 1963 ihtilâlinin öncüsü olduğunu, 16 Kasım 1970 harekâtının da halkın ihtiyaç ve özlemlerine cevap verdiğini, sömürgeciliğe, siyonizme ve ayrılıkçılara karşı çıkılarak halk demokrasisine geçildiğini anlatır. Anayasa da başlangıçta açıkça belirtildiği gibi bu esaslara dayandırılmıştır.

Temel ilkeler siyasî, ekonomik, kültürel esaslara ve hürriyetler konusuna ayrılmıştır.

Siyasî ilkeler Suriye Arap Cumhuriyeti'nin demokratik, egemen ve sosyalist bir devlet olduğu, cumhurbaşkanının dininin İslâm, İslâmî ictihadların da yasamanın başlıca kaynağı olduğu, Baas Partisi'nin toplumda ve devlette önderlik fonksiyonunu yerine getirdiği, halk konseylerinin demokratik bir şekilde seçilerek vatandaşlara devleti yönetme hakkını sağladığı şeklinde özetlenebilir.

İktisadî ilkeler siyasî rejimden etkilenerek mülkiyetin üçe ayrıldığını ifade etmektedir. 1. Halkın mülkiyeti: Tabii kaynaklar, kamu hizmetlerinin ve millîleştirilen müesseselerin eşyası üzerindeki mülkiyet; 2. Kolektif mülkiyet: Üretici birlikler, meslekî teşekküller, kooperatif kuruluşları ve sair sosyal kurumlar tarafından üretilen ve elde bulundurulan mallar, araçlar; 3. Özel mülkiyet: Kişilerin kamu yararına aykırı olarak kullanmamak kaydıyla sahip bulundukları mallar. Tasarruf millî bir ödev olarak kabul edilmekte, ekonomik ilkeler arasında yer almakta, devlete tasarrufu koruma ve teşvik görevi verilmektedir.

Eğitim ve kültürle ilgili esaslar Arap birliği ve sosyalizmle bağlantılıdır. Bu arada sanat ve bilimin özendirilmesi de istenmiştir.

Hürriyetler kamu hakları ve ödevleri alt başlığı altında düzenlenmiştir. Hemen bütün klasik haklar ve ödevlerin sıralandığı görülür. Bunların başlıcaları hürriyetin kutsal bir hak olması, kanunun üstünlüğü, eşitlik, ülkenin siyasî, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatına her vatandaşın katılma hakkı, işkence yasağı, kanunsuz suç ve ceza olmayacağı esası, savunma hakkı, hak arama, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, inanç, din, ibadet hürriyetleri, çalışma hakkı, düşünce, ifade, basın, toplantı ve gösteri hürriyetleri, devleti, rejimi savunma ve askerlik ödevi ve vergi ödevi şeklinde sayılabilir. Ayrıca ekonomik hayatta önemli yeri bulunan sendika, sosyal ve meslekî kuruluşlar, üretim kooperatifleri kurma hakkını da bunlara eklemek gerekir.

Suriye anayasası devletin güçlerini yasama, yürütme ve yargı şeklinde ayırım yaparak üç başlık altında düzenlemiştir.

Yasama Gücü. Halk konseyi yasama gücünü kullanan organdır. Üyeleri genel, doğrudan ve eşit oyla dört yıl için seçilir. Anayasa bu üyelerin yarısının işçi ve köylü olmasını istemiş, işçi ve köylü tanımlarını ise kanuna bırakmıştır. Seçimler yüksek anayasa kurulunun yapacağı soruşturma üzerine halk konseyinin vereceği kararla kesinleşir. Üyelerin dokunulmazlıkları, kanun teklifi yapma, soru sorma ve gensoru yetkileri vardır. Halk konseyi kanun yapar, bütçe ve kalkınma planlarını onaylar, hükümetin genel siyasetini tartışır. Gerektiğinde hükümete veya üyelerine güvensizlik oyu verir.

Yürütme Gücü. Yürütme gücü iki alt başlık altında cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu şeklinde düzenlenmiştir. Ancak anayasanın en önemli organı görünümünde olan ve en geniş şekilde sevkedilmiş hükümlere konu edilen cumhurbaşkanlığı müessesesidir.

Cumhurbaşkanı Suriyeli Arap olmalı, Müslümanlığı yanında kırk yaşını da doldurmuş bulunmalıdır. Aday Baas Sosyalist Partisi'nin teklifi üzerine halk konseyi tarafından gösterilir. Böylece belirlenen aday halk oyuna sunulur. Seçilmek için oylamaya katılan seçmenlerin salt çoğunluğunun oyunu almak gerekir. Aksi halde yeni bir aday gösterilir. Cumhurbaşkanının görev süresi yedi yıldır. Ayrıca cumhurbaşkanı yardımcılığı da öngörülmüştür. Yardımcıyı cumhurbaşkanı tayin eder. Cumhurbaşkanı devletin genel siyasetini belirler, bakanlar kurulunun görüşlerini de alarak bu siyaseti gözden geçirir; kararnâmeler, kararlar ve emirler yayımlayabilir. Cumhurbaşkanı halk konseyinin seçimlerini yenileme kararı da alabilir. Halk konseyinin toplantı halinde olmadığı zamanlarda yasama yetkisini kullanabilir. Ancak, bu yetki sonucunda ortaya çıkan yasama işlemleri ilk toplantısında halk konseyine sunulmak zorundadır. Cumhurbaşkanı bu yetkisini olağan üstü bir ihtiyaç varsa kullanabilir. Halk konseyi bu şekilde yürürlüğe konulan metinleri üçte iki çoğunluğu ile değiştirebilir veya kaldırabilir. Bazı önemli ve ülkenin yüksek menfaatlerini ilgilendiren hususlarda cumhurbaşkanı halk oyuna da başvurabilir. Başkumandan cumhurbaşkanıdır.

Bakanlar kurulu devletin yüksek icra ve idare organıdır ve sadece cumhurbaşkanına karşı sorumludur. Programını ve genel siyasetini halk konseyine de sunar. Kanun tasarılarını, kalkınma planlarını, millî kaynakların kullanım kararlarını hazırlayan bakanlar kuruludur. Bakanlar kurulunu cumhurbaşkanı tayin eder.

Ayrıca merkezde olduğu gibi mahallî düzeyde de halk konseyleri kurulması öngörülmüştür. Ancak bu konseyler bulundukları yerin idarî birimlerinde görev yapan seçilmiş organlardır.

Yargı Gücü. Bağımsız olan yargı gücünün bağımsızlığının güvencesi olarak anayasada cumhurbaşkanı gösterilmiştir. Ayrıca yüksek adlî şûra cumhurbaşkanına yardımcı olur. Hâkimlerin özlük işleri, nakilleri, disiplin işleri gibi konu-

lar kanuna bırakılmıştır. İdarî konulardaki yargılama yetkisi ve görevi devlet şûrasına aittir.

Yüksek anayasa kurulu cumhurbaşkanı kararnâmesiyle tayin edilen beş üyeden oluşur. Üyelerin görev süreleri dört yıldır ve yeniden tayin edilebilirler. Bu kurulun bir anayasa mahkemesi gibi görevleri bulunmakla beraber mutlaka meslekten hâkimlerden oluşmaması, doğrudan doğruya cumhurbaşkanı tarafından ve dört yıl için tayin edilen üyelere sahip olması bakımından mahkeme olarak ifade edilmemesi uygundur. Yüksek anayasa kurulu şu görevleri yapar: Halk konseyi üyelerinin seçimleriyle ilgili soruşturma ve bu soruşturmanın sonuçlarını halk konseyine bir raporla sunma, kanunların anayasaya uygunluğunu araştırma ve bu hususta karar verme, kanun kuvvetinde kararnâmenin anayasaya uygunluğu hakkında karar verme, cumhurbaşkanının talebi üzerine bir kanun veya kanun kuvvetinde kararnâme tasarısının anayasaya uygunluğu hususunda görüş bildirme. Yüksek anayasa kurulunun anayasaya aykırı bulduğu kanun, kararnâme veya hükümler geçmişe etkili olarak yürürlükten kalkar ve sonuç doğurmazlar. Ancak yüksek kurulun incelemesi kanun yürürlüğe girmeden, kararnâme hakkında da kısa süre içinde yapıldığından bu geriye yürüyen hüküm kuralı mesele çıkaracak gibi görünmemektedir.

28. Suudi Arabistan. 1932'de Kral Abdülazîz tarafından kurulan Suudi Arabistan Krallığı halen bu hânedanın yönetimindedir.

Suudi Arabistan'ın modern şekil ve anlamda bir anayasası yoktur. Genellikle Kur'an'ın bu ülkenin anayasası olduğu kabul edilir. Ancak geleneksel Arap uygulamaları ve toplumsal yapının bazı yerleşmiş ilişkileri devlet yönetimini etkilemektedir. Kralın sınırsız bir iktidarı var gibi görünür. Ancak kraliyet ailesinin öteki nüfuzlu üyeleri, ulemâ ve kabile reisleri yönetim üzerinde etkili olabilmekte ve kralın iktidarını sınırlayabilmektedir. Nitekim 1964'te Kral Suûd b. Abdülazîz kraliyet ailesi tarafından tahttan indirilmiş ve yerine ulemâ, danışma konseyi ve kabile reislerinin desteklediği Faysal geçmiştir.

Geleneksel yönetim usulüne göre kabilelerin başında şeyhler bulunur. Kral da şeyhlerin şeyhi durumundadır. Ülkedeki her idarî kademede bir meclis ya da kurul görev yapar. Buna göre millî düzeyde meclis veya konsey, her kabile, klan, belediye veya bölgede bir kurul vardır. Ayrıca hükümetin 1954'te kurduğu şikâyet dairesi bulunmaktadır. Suudi Arabistan'da dinî ve toplumsal ihtiyaçlar sebebiyle herkes, siyasî ve iktisadî gücü ne olursa olsun, her yöneticinin, hatta kralın bile huzuruna çıkabilir ve şikâyetini, dileğini iletebilir. Şikâyet dairesi doğrudan doğruya krala karşı sorumludur. Kral da mahkemelerin kararlarına yönelik başvuruları, herhangi bir konuda şikâyetleri çözümlenmemiş kişilerin dileklerini inceler, sonuçlandırır.

Suudi Arabistan'da yargı organı şöyle teşkilâtlanmıştır: Olağan, genel mahkemeler (mehâkimü'l-umûr) kadıların görev yaptığı yargı mercileridir. Küçük işlere, kabahat türünden suçlarla ilgili davalara bakar. Şer'iyye yüksek mahkemeleri (mehâkimü'ş-şerîati'l-kübrâ), büyük şehirlerde (Mekke, Medine, Cidde) kurulmuştur. Olağan mahkemelerin görev ve yetki alanı dışında kalan işlere bakar. Bunlardan başka istînaf mahkemesi (mahkemetü'l-istînâf) vardır. Diğer mahkemelerin verdiği hükümlerin en üst düzeyde incelenme merciidir.

29. Tunus. Tunus Cumhuriyeti anayasası, Tunus'un 20 Mart 1956'da bağımsızlığını kazanmasından sonra bir kurucu meclis tarafından kabul edilmiştir. Meclis önce monarşi rejiminin kaldırıldığını, Tunus'un bir cumhuriyet olduğunu, devlet ve hükümet başkanı Habîb Burgiba'ya cumhurbaşkanlığı makamının tevdi edildiğini belirtmiştir.

Anayasa bir başlangıç ile yetmiş dört maddeden oluşur. Başkanlık sistemine benzer unsurlarla parlamenter sistem karışımı bir kuvvetler ayırımını öngörür. Katı bir anayasa sayılabilir. Değiştirilmesi şöyle olur: Cumhurbaşkanı veya millî meclisin en az üçte birinin teklifi üzerine meclisin mutlak çoğunluğunun bu teklifi görüşmeyi kabul etmesi gerekir. Bundan sonra özel bir komisyon konuyu tam olarak belirler ve inceler. Değişikliğin kabulü için meclisin üçte iki çoğunluğunun oyu gerekir. Anayasa değişikliği teklifi cumhuriyet rejimine aykırı olmamalıdır.

Başlangıç bölümünde belirtilen başlıca ilkeler millî birliğe, insan haysiyetine, adalet ve hürriyete bağlılık, İslâm öğretimine sadakat, Arap câmiasına bağlılık, halk egemenliğine dayalı bir demokrasi, ailenin korunması ve iktisadî kalkınma şeklinde özetlenebilir.

Başlangıçtan sonra dokuz başlık halinde, genel hükümler, yasama, yürütme, yargı, yüce divan, devlet şûrası, ekonomik ve sosyal konsey, mahallî idareler ve anayasanın değiştirilmesi konuları düzenlenmiştir.

Genel Hükümler. Tunus Cumhuriyeti hür, bağımsız ve egemen bir devlettir, dini İslâm'dır. Dili Arapça'dır, rejimi cumhuriyettir. Tunus Büyük Arap Mağribi'nin bir parçasıdır. Egemenlik halka aittir. Cumhuriyetin temel ilkeleri hürriyet, düzen ve adalettir. Anayasa bu başlık altında kişi güvenliğini, vicdan ve ibadet hürriyetlerini, eşitliği, düşünce, ifade, basın ve yayın, toplanma ve dernek kurma hürriyetlerini, sendikal hakları, konut dokunulmazlığını, haberleşmenin gizliliğini, seyahat hürriyetini, mülkiyet hakkını, kanunsuz suç ve ceza olmayacağı ilkesini güvence altına almıştır. Ancak hak ve hürriyetler kamu düzenine aykırı olarak kullanılamazlar. Ayrıntıları ve istisnaları kanun düzenler.

Yasama. Temsilî bir organ olan millî meclis tarafından kullanılan bir yetkidir. Yirmi sekiz yaşını doldurmuş ve babası Tunuslu olan her seçmen meclise seçilebilir. Seçmenlik alt yaşı ise yirmidir. Ayrıca en az beş yıl Tunus vatandaşı sıfatını taşımış olmak gerekir. Seçimler genel, serbest, tek dereceli gizli oy esasına göre yapılır. Meclis seçimleri kural olarak beş yılda bir gerçekleştirilir. Milletvekillerinin dokunulmazlıkları vardır; milletvekillerine kanun teklif etme yetkisi de tanınmıştır. Ancak cumhurbaşkanının sunduğu kanun tasarıları öncelikle incelenir. Ayrıca meclis kanun hükmünde kararnâme çıkarma yetkisini cumhurbaşkanına verebilir.

Fransız anayasa sisteminde olduğu gibi Tunus Cumhuriyeti'nde de bazı kanunlar anayasa ile alelâde kanunlar arasında bir kategori oluştururlar. Organik kanun adı verilen bu türe örnek olarak Tunus bayrağıyla ilgili kanun, düşünce, ifade, konut dokunulmazlığı ve seyahat hürriyetlerini düzenleyen kanunlar, yüksek hâkimler kurulu, yüce divan, devlet şûrası ile ilgili kanunlar gösterilebilir. Organik kanunların görüşülmesi kısmen farklıdır. Bu tür kanunların kabulü için de meclisin en az üçte iki çoğunluğunun olumlu oyu aranır. Anayasaya göre seçim kanunu da organik kanunlardandır.

Tunus anayasası meclisin tatilde bulunduğu zamanlarda değişik bir yasama usulü daha öngörmüştür. Tatilde de

görevi devam eden dâimî komisyonlar oluşturulur. Meclis üyelerinden oluşan bu komisyonlar meclis toplantı halinde değilken cumhurbaşkanının kanun hükmünde kararnâme çıkarmasına katkıda bulunurlar. Cumhurbaşkanı ilgili dâimî komisyon ile uyum sağlayarak söz konusu kararnâmeyi çıkarır. Daha sonra bu kararnâme ilk olağan toplantısında meclisin onayına sunulur.

Anayasa hangi önemli konularda kanun çıkarılması gerektiğini açıkça fakat genel çerçeveler halinde belirtmiştir.

Yürütme. Cumhurbaşkanı tarafından kullanılan bir yetkidir. Bakanlar kurulu esas itibariyle cumhurbaşkanına yardımcı ve ona karşı sorumludur. Meclisin bakanlar kurulunu denetlemesi oldukça sınırlıdır. Cumhurbaşkanı devletin başıdır. İslâm dinine mensup olması şarttır. Beş yıl için genel oyla seçilir, tekrar seçilmesi mümkündür. Cumhurbaşkanlığına aday olmak için en az kırk yaşında olmak gerekir. Adaylıkta ciddiyetin sağlanması bakımından anayasa şöyle bir usul öngörmüştür: Adayı seçilmişler takdim eder. Adaylığın şartlara uygunluğunu ve tescilini ise özel bir komisyon araştırıp gerçekleştirir. Bu komisyonda millî meclisin başkanı, Tunus Cumhuriyeti müftüsü, temyiz mahkemesi birinci başkanı, cumhuriyet başsavcısı, idare mahkemesi birinci başkanı ile Tunus istînaf mahkemesi birinci başkanı bulunur.

Cumhurbaşkanı yürütmenin başı olarak kanun hükmünde kararnâmelerden başka genel düzenleyici idarî işlemler yapar, olağan üstü hallerde gerekli tedbirleri alır, meclis seçimlerini yenileyebilir, silâhlı kuvvetlere başkumandanlık yapar, kamu makamlarının teşkilâtlanmasıyla ilgili her türlü kanun tasarısını halk oyuna sunabilir. Meclisin onayı ile savaş ilânı ve barış yetkisi de cumhurbaşkanındadır. Ayrıca cumhurbaşkanı başbakanı ve başbakanın teklif ettiği bakanları tayin eder. Gerekli görürse kendiliğinden hükümeti veya hükümet üyelerini görevden alabilir, kanunları yürütme yetkisini tamamen veya kısmen başbakana devredebilir.

Meclis ise hükümetin siyasetini denetleyebilir. Hükümet hakkında gensoru oylaması yaparak sorumluluğunu gündeme getirebilir. Ancak gensorunun kabulü halinde cumhurbaşkanı millî meclisi feshedebilir. Bu takdirde yeniden seçime gidilir.

Yargı. Mahkemeler tarafından halk adına kullanılır. Hükümler cumhurbaşkanı adına infaz edilir. Hâkimler görevlerini sadece kanuna uygun olarak yerine getirirler. Yargı bağımsızdır. Bunun için de hâkimlerin tayini yüksek hâkimler şûrasının teklifi üzerine cumhurbaşkanı kararnâmesiyle olur. Hâkimlerin özlük işlerini de bu şûra yürütür.

Hükümet üyelerinin vatana ihanetleri söz konusu edildiğinde yüce divan görev yapar. Anayasa yüce divanın oluşma şeklini, görev ve yetkilerini düzenleme işini kanuna bırakmıştır. Devlet şûrası da bir yanda sayıştay bir yanda idare mahkemesi görevini yapan iki organdan oluşmaktadır. Tunus anayasası ayrıca iktisadî ve sosyal konularda danışma görevi yapan bir konseyin kurulmasını öngörmüştür. Belediye meclisleriyle bölge meclisleri mahallî işleri yürütürler. Anayasa ayrıntıya girmeden mahallî kuruluşları öngörmüş ve gerisini kanuna bırakmıştır.

30. Türkiye. Türkiye Cumhuriyeti'nin bugünkü anayasası 7 Kasım 1982'de halk oyuna sunularak kabul edilmiştir. Bu anayasa cumhuriyetin üçüncü temel kanunudur. Daha önce 1924 tarihli teşkîlât-ı esâsiyye kanunu 1960'a, 1961 tarihli anayasa da 1980'e kadar çeşitli değişikliklerle yürürlükte kalmıştır. Ancak Kurtuluş Savaşı döneminde yürürlüğe konulan 1921 teşkîlât-ı esâsiyye kanunu cumhuriyetin ilk yılında da uygulanmıştır. Ayrıca 1960 ihtilâli ile 12 Eylül 1980 harekâtından sonra kısa aralıklarla geçici anayasa uygulamaları olmuştur.

Türk anayasa hukuku gelişmeleri yönünden önemli bir başka kaynak da 1876 tarihli Kānûn-ı Esâsî'dir. Özellikle 1909 yılında uğradığı değişiklikler sonunda parlamenter sistemin unsurlarını kazanan Kānûn-ı Esâsî daha sonraki dönemleri de bu yönüyle etkilemiştir. Ancak bugünkü Türk anayasasının laiklik ilkesi ve uygulanması açısından Kānûn-ı Esâsî ve hatta cumhuriyetin ilk anayasasından önemli farkları bulunmaktadır.

1982 anayasası sistematiği ve genel ilkeleri yönünden 1961 anayasasına çok benzer. Önce bir başlangıç kısmı vardır. Başlangıç da anayasanın metnine dahildir. Bundan sonra genel esaslar, temel haklar ve ödevler, cumhuriyetin temel organları, malî ve ekonomik hükümler, çeşitli hükümler, geçici maddeler ve son hükümler başlıklı yedi kısma ayrılmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin bugün yürürlükte olan anayasası, 12 Eylül 1980 öncesindeki anarşik olayların tekrarlanmamasını amaçlamaktadır. Bu anayasayı hazırlayanların tesbitlerine göre 1961 anayasası döneminde kişilere tanınmış olan hak ve hürriyetler gereken sorumluluk anlayışı içinde kullanılmamış, anarşi, terör ve bölücülük çok tehlikeli boyutlara varmış, hak ve hürriyetlerin güvencesi olan hukuk devleti ve onun müesseseleri sadece kişilerin savunulmasında etkili olmuş, buna karşılık devlet savunmasız kalmıştır. Yeni anayasa hür, demokratik parlamenter sistemi yeniden fakat tıkanmayacak şekilde kurmalı, eğitim ve öğretimde Atatürk milliyetçiliği yaygınlaştırılmalıdır. 1982 anayasası bu amaçla hazırlandığı için, olağan üstü haller de dahil olmak üzere, birçok müesseseyi ayrıntılı bir şekilde düzenlemiştir. Bu yüzden de Türk anayasalarının en uzunudur.

Anayasa, değiştiriliş biçimi ve değiştirilmesi hukuken mümkün olmayan hükümleri dikkate alınırsa katı sayılabilir. Gerçekten anayasanın devlet şeklinin cumhuriyet olduğunu belirten birinci maddesi, devletin demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğunu açıklayan ikinci maddesinde sayılan söz konusu nitelikler, ülkesi ve milletiyle bölünmezliği, dilinin Türkçe olması, beyaz ayyıldızlı al bayrağı, İstiklâl Marşı ve başşehrinin Ankara olması yolundaki hükümleri değiştirilemez. Bunların değiştirilmeleri teklif dahi edilemez. Diğer anayasa maddeleri, dolaylı olarak değiştirilmez hükümleri ortadan kaldırmamak şartıyla değiştirilebilir ve kaldırılabilir. Bunun için anayasa 1987'de yapılan değişiklikten sonra şöyle bir usul öngörmüştür: Anayasa değişikliği istendiğinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üye tam sayısının en az üçte biri yazılı teklifte bulunmalıdır. Kabul için meclisin üye tam sayısının en az beşte üç çoğunluğunun oyu gerekir ve bu oylama gizli olur. Cumhurbaşkanı anayasa değişikliklerini ilgilendiren kanunları bir daha görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne geri gönderebilir. Meclis geri gönderilen kanunu üye tam sayısının üçte iki çoğunluğuyla ve aynen kabul ederse cumhurbaşkanının önünde bir seçenek vardır; ya kanunu yayımlar ve böylece anayasa değişikliği yürürlüğe girer, ya da söz konusu kanunu halk oyuna sunar. Eğer cumhurbaşkanı üçte ikiden az çoğunlukla kabul edilmiş bir anayasa değişikliğini meclise iade etmezse halk oyuna sunulmak üzere bu

kanunun *Resmî Gazete*'de yayımlanması mecburidir. Fakat bir anayasa değişikliği daha baştan üye tam sayısının üçte iki veya daha fazla çoğunluğu ile kabul edilmişse cumhurbaşkanı bunu ancak halk oyuna sunabilir. Aksi halde yayımlayarak yürürlüğe girmesini sağlar. Halk oyuna sunulan anayasa değişikliği kanununun yürürlüğe girebilmesi içinse halk oylamasında geçerli olan oyların yarısından çoğunun kabul yönünde olması gerekir. Anayasanın bu son şekline göre halk oylamasına katılmanın teşviki için para cezası dahil gerekli her türlü tedbir alınır.

Genel Esaslar. Anayasanın ilk genel esası cumhuriyettir. Cumhuriyet devletin nitelikleri arasındadır. Anayasa mahkemesinin yorumuna göre cumhuriyet sadece hânedanın bulunmamasını değil ayrıca siyasî iktidarın bütün unsurları ile birlikte millete geçişini de ifade eder. Anayasa bu anlamdaki cumhuriyetin niteliklerini şöyle belirlemiştir: "Türkiye Cumhuriyeti demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir".

Demokratiklik esası, egemenliğin Türk milletine ait olduğunu açıklayan hükümle birlikte değer taşır. 1876 Kānûn-ı Esâsî'sine göre saltanat yani egemenlik Osmanlı sülâlesinin en büyük evlâdına ait kabul edilirken 1909 değişikliklerinin gerçekleştirildiği II. Meşrutiyet ortamında saltanat-ı milliyye veya daha çok kullanılan ifade ile hâkimiyet-i milliyye kavramları yerleşmeye başlamıştır. Kurtuluş Savaşı'nın anayasası olan 1921 teşkîlât-ı esâsiyye kanunu hâkimiyet-i milliyye esasını bir anayasa hükmü haline getirmiştir. Cumhuriyetin bütün anayasaları bu esası genel ilkeler arasında muhafaza etmiştir. Egemenlik milletindir, fakat millet bu gücü bizzat kullanamayacağı için anayasa ile düzenlenen organların aracılığına ihtiyaç duyulmuştur. Söz konusu organlar egemenliğin sahibi değil sadece kullanıcısıdırlar. Bu durumda Türkiye'de demokratiklik esasının temsilî demokrasiyi ifade ettiği, temsilî demokrasinin de serbest, eşit, güvenilir seçimlere dayanacağı anlaşılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti anayasası demokrasi yolundaki tecrübelerin sonucu olarak seçimler üzerinde titizlikle durmuş, seçimlerin yürütülüşünü bağımsız yargı mercilerinin temsilcilerinden oluşan Yüksek Seçim Kurulu'nun gözetim ve denetimine emanet etmiş, seçimlerde iktidarın propaganda araçlarını ve kamu hizmetlerini kendi yararına kullanma yoluyla baskı yapmasını önleyecek tedbirler almıştır.

Laiklik esası, Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet düzeninin dinî kurallara bağlanamayacağını ifade eder. Türk anayasa gelişmelerine bakıldığında 1928'e kadar söz konusu ilkeye yer verilmediği görülür. Hatta aksine Kānûn-ı Esâsî açıkça padişahın halife olarak bütün İslâm dininin koruyucusu olduğunu, Devlet-i Osmâniyye'nin dini İslâm'dır diyerek de devletin resmî dininin bulunduğunu belirtir. 1921 teşkîlât-ı esâsiyye kanunu şer'î hükümlerin yerine getirilmesinden söz eder. 1921 teşkîlât-ı esâsiyye kanununun ilk şeklinde aynen şu ibare vardır: "Türkiye Devleti'nin dini dîn-i İslâm'dır". İşte 1928'de bu ibare anayasa metninden çıkarılmış, milletvekillerinin yeminlerinde yer alan "vallahi" kelimesi de yerini, "namusum üzerine söz veriyorum"a bırakmıştır. Nihayet 3 Şubat 1937 tarihli ve 3115 sayılı kanunla laik nitelemesi anayasaya girmiştir. Bütün bu gelişmelere karşılık cumhuriyet döneminin anayasaları Diyanet İşleri Başkanlığı'nı öngörmüş, dinî hizmetlerin görülmesi için din görevlisi yetiştirme, din eğitimi verme gibi hususların laikliğe aykırı olmadığı yorumuna imkân vermiştir. Anayasa Mahkemesi, din hizmetleri sınıfının bulunmasını, nüfus kayıtlarında din hanesinin yer almasını ve din derslerinin mecburi dersler arasında okutulmasını laiklik ilkesine aykırı bulmamıştır.

Sosyallik Esası. Türkiye Cumhuriyeti kişi hak ve hürriyetlerini tanımakla yetinmeyip bu hakların gerçekleşebilmesi için gerekli imkânları sağlamayı da hedef alır. Tabii bu ödev devletin gelirleriyle sınırlıdır. Fakat anayasa söz konusu ödevi devlete yüklemiştir. Devlet kişinin temel hak ve hürriyetlerini sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasî, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya çalışmak zorundadır.

Hukuk Devleti Esası. Devletin bütün işlemlerinin yine anayasanın öngördüğü istisnalar dışında yargı denetimi altında bulunması gerekir. Bu yüzden Türkiye Cumhuriyeti'nde hâkimlerin güvence altında ve mahkemelerin bağımsız olması, yasamanın en önemli işlemi olan kanunların dahi Anayasa Mahkemesi'nin yargı denetimine tâbi tutulması kabul edilmiştir. Herkes hak arama imkânına sahiptir. Kural olarak herkesin davasını açabileceği bir mahkeme de vardır.

Temel Hak ve Hürriyetler. Anayasa ayrıntılı bir şekilde temel hak ve hürriyetleri düzenler. Önce genel hükümleri koymuştur. Herkes kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir. Bu hak ve hürriyetler kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder. Bu şekilde 1982 anayasası felsefesini de ortaya koymaktadır. Hak ve hürriyetler sınırsız değildir. Hiç kimse hak ve hürriyetleri demokratik toplum düzenini ortadan kaldırmak, ülke ve milletin bütünlüğüne, cumhuriyete, millî güvenlik, kamu düzeni ve genel sağlığa zarar vermek amaçlarıyla kullanamaz. Anayasa özellikle olağan üstü hallerde hak ve hürriyetlerin kullanılmasının kısmen veya tamamen durdurulabileceğini kabul etmiştir.

1982 anayasasında kişi dokunulmazlığı, maddî ve mânevî varlığını geliştirme, zorla çalıştırma yasağı, kişi hürriyeti ve güvenliği, özel hayatın gizliliği ve korunması, yerleşme ve seyahat hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, düşünce ve kanaat hürriyeti, düşünceyi açıklama ve yayma, bilim ve sanat hürriyetleri, basın hürriyeti, dernek kurma hürriyeti, hak arama hürriyeti gibi klasik hak ve hürriyetler yanında sosyal devlet niteliğinin bir sonucu olarak ailenin korunması, eğitim öğretim, kıyılardan faydalanma, tarım ve hayvancılığın korunması, çalışma ve sözleşme, sendika, toplu iş sözleşmesi ve grev, sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması, sosyal güvenlik, yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarının, sanatın, sanatçının, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması konularında haklar kabul edilmiştir. Ayrıca vatandaşlık, seçme ve seçilme, siyasî faaliyette bulunma, siyasî parti kurma ve partilere girme gibi siyasî haklar ve ödevler de anayasada yer almıştır. Büyük bir kısmı 1961 anayasasında bulunan hak ve hürriyetler yanında 1982 anayasasının yeni düzenlemeler yaptığı da görülür. Tıbbî mecburiyetler sebebiyle kişinin vücut bütünlüğüne dokunulması, ölüm cezalarının yerine getirilmesi, meşrû müdafaa hali, yakalama, tutuklama kararlarının yerine getirilmesi, bir hükümlünün kaçmasının önlenmesi veya bir ayaklanmanın bastırılması gibi hallerde, yetkili merciin verdiği emirlerin uygulanması için silâh kullanılmasına kanunun izin verdiği mecburi şartlarda öldürme fiillerinin ortaya çı-

kabileceğini anayasa kabul etmiştir. Kişi hürriyeti konusunda da olağan üstü halleri dikkate alan anayasa, bu hallerde yakalanan kişilerin en yakın mahkeme önüne çıkarılması süresinin uzatılabileceğini belirtmiştir. Sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler alanında da anayasa bazı yeni hükümler getirmektedir: Türk vatandaşlarına ana dili olarak yalnız Türkçe okutulabilmesi ve öğretilebilmesi, tarım arazilerinin korunması, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama, gençliğin Atatürk ilke ve inkılâpları doğrultusunda yetiştirilmesi, gençlerin alkol, uyuşturucu madde, suçluluk, kumar ve benzeri alışkanlıklardan korunması, sporun kitlelere yayılması, yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarının korunması gibi.

Siyasî haklar ve ödevler yönünden getirilen en önemli yenilik ise siyasî partilerin kadın ve gençlik kolu gibi yan kuruluşlar meydana getirememeleri, vakıf kuramamaları, kendi siyasetlerini yürütmek ve güçlendirmek amacıyla dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ile iş birliği yapamamaları şeklinde özetlenebilir. Oy verme yaşı anayasanın ilk metninde yirmi bir olarak belirtilmişken, 1987'de yapılan bir değişiklikle, seçimin veya halk oylamasının yapıldığı yılda ay ve gün hesaba katılmaksızın yirmi yaşına giren her Türk vatandaşına oy hakkı tanınmıştır.

Cumhuriyetin Temel Organları. Anayasa klasik ayırıma uygun olarak yasama, yürütme ve yargı organlarını düzenlemiştir. Bu organlar devlet adı verilen meşrû ve müesseseleşmiş iktidarın üç kuvvetini temsil eder. Anayasa başlangıç bölümünde belirtildiği gibi kuvvetler ayırımı esasını kabul etmiş, ancak birbirini yavaşlatıp durduran kuvvetleri değil eşit ve âhenkli çalışan iktidar organlarını hedef aldığını göstermiştir.

Yasama Organı. Türkiye Cumhuriyeti'nde yasama yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne aittir ve bu yetki devredilemez. Sadece yine anayasanın kabul ettiği hallerde istisnaî olarak hükümet kanun hükmünde kararnâmeler çıkarabilir. Fakat bunun için de ya meclisin bir yetki kanunu ile hükümete bu yetkiyi vermiş olması, ya da olağan üstü hal veya sıkıyönetimin gerektirmesi şartları aranır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi milletçe seçilen 450 milletvekilinden oluşur. 1982 anayasasının ilk metninde bu sayı 400 idi. 1983-1988 döneminde de meclis bu sayı ile çalıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi 1961 anayasası sisteminden farklı olarak tek meclislidir. Milletvekilleri serbest, eşit, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküme karşılık gizli oy verme esaslarına göre seçilir. Seçilme yaşı otuzdur. Ayrıca en az ilkokul mezunu olmak, bazı suçlardan hüküm giymemiş bulunmak gibi şartlar aranır. Türkiye Büyük Millet Meclisi beş yıl için seçilen milletvekillerinden oluşur. Ancak bazı hallerde seçimlerin öne alınması, savaş sebebiyle de geri bırakılması mümkündür.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin görev ve yetkileri şöyle özetlenebilir: Kanun koymak, iç tüzük yapmak, savaş hali ilânına karar vermek, silâhlı kuvvet kullanılmasına izin vermek, cumhurbaşkanını, başbakanı ve bakanları yüce divana sevkedebilmek, bakanlar kurulunun cumhurbaşkanının başkanlığında olacak olağan üstü hal ve sıkıyönetim ilânı kararlarını onaylamak, cumhurbaşkanını seçmek, milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılmasına ya da üyeliklerinin düşmesine karar vermek, kalkınma planlarını onaylamak, hükümet hakkında güven oyu veya güvensizlik kararları vermek, gensoru, meclis soruşturması gibi denetim yollarını kullanmak, gerektiğinde vatandaşların başvurularını incelemek. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kanunları kabul etme yetkisinin kapsamına anayasayı değiştirmek de girer. Tabii söz konusu değişikliklerin halk oyuna sunularak yürürlüğe konulması ihtimali ve bazı hallerde mecburiyeti de vardır. Her milletvekili kanun teklif edebilir, ancak genellikle kanun teklifleri tasarı adı altında hükümetten gelir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimleri, bakanlar kurulunun teşkil edilememesi, cumhurbaşkanının öngörülen süre içinde seçilememesi hallerinde yenilenir.

Yürütme Organı. Yürütme organı cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulundan oluşur. 1982 anayasası 1961 anayasasından farklı olarak yürütmeyi hem bir yetki hem de bir görev şeklinde nitelemiştir. Bu yüzden yürütme organı özellikle olağan üstü dönemlerde daha güçlü kılınmıştır.

Cumhurbaşkanı. Milletvekili seçilme yeterliğine sahip, kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış Türk vatandaşları arasından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce seçilir. Yalnız 1982 anayasasının kabulü sırasında yeni anayasa döneminin ilk cumhurbaşkanı halk oyu ile seçilmiştir. Cumhurbaşkanının anayasanın öngördüğü otuz günlük süre içinde seçilmesi gereklidir. Aksi halde Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimleri yenilenir. Yenisi seçilinceye kadar eski cumhurbaşkanının görevi devam eder. Cumhurbaşkanı yedi yıl için seçilir. Ancak bir kimse iki defa cumhurbaşkanı seçilemez. 1982 anayasası Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri dışından da cumhurbaşkanı adayı gösterilmesini kabul etmiştir.

Cumhurbaşkanının görev ve yetkileri devletin bütün organlarıyla ilgilidir. Bir kısım görev ve yetkiler ise cumhurbaşkanına devletin başı olarak tanınmıştır: Yabancı devletlere temsilci göndermek, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni gerektiğinde toplantıya çağırmak, kanunları yayımlamak, anayasa değişikliklerini halk oyuna sunmak, Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin başkumandanlığını temsil etmek, Anayasa Mahkemesi üyelerini, Danıştay üyelerinin dörtte birini, Yargıtay cumhuriyet başsavcısını ve başsavcı vekilini, Askerî Yargıtay üyelerini, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi ile Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerini seçmek gibi. Yürütme ve idarenin başı olarak tanınan görev ve yetkiler ise başbakanı tayin veya istifasını kabul etmek, başbakanın teklifi üzerine bakanları tayin, görevlerine son vermek, gerekli gördüğü hallerde bakanlar kuruluna başkanlık etmek, milletlerarası antlaşmaları onaylamak, genelkurmay başkanını tayin, Millî Güvenlik Kurulu'nu toplantıya çağırmak, Devlet Denetleme Kurulu'nun başkanını ve üyelerini tayin, Yüksek Öğretim Kurulu üyelerini ve üniversite rektörlerini seçmek, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nin kuruluş, teşkilât ve çalışma esaslarını, personel atama işlemlerini belirlemek şeklinde özetlenebilir.

Cumhurbaşkanı sorumsuzdur. Tek başına yapabildiği işlemlere karşı yargı mercilerine başvurulamaz. Sorumsuzluğu sebebiyle cumhurbaşkanının işlemlerini kural olarak başbakan ve ilgili bakanın veya bakanların imzalamaları gerekir. Yani sorumluluğu bakanlar ve başbakan üstlenir.

Bakanlar Kurulu. Başbakan ve bakanlardan oluşur. Başbakanı Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasından cumhur-

başkanı tayin eder. Bakanları ise başbakan belirler, cumhurbaşkanı tayin eder. Ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi dışından da bakan tayin edilebilir. Bakanlıklar kanunla kurulur. Bakanlar kurulu oluştuktan sonra göreve başlarken Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden güven oyu alınması gerekir.

Bakanlar kurulu hükümetin genel siyasetinin yürütülmesinden birlikte sorumludur. Bu sorumluluk millî güvenliğin sağlanması ve silâhlı kuvvetlerin savaşa hazırlanması konularında daha da açık şekilde ifade edilmiştir. Sorumluluğun gerektirdiği yetkilere gelince, kanun tasarılarının, bütçenin, kalkınma planlarının hazırlanması, bazı antlaşmaların onaylanması, kanun hükmünde kararnâmeler, tüzük ve yönetmelikler çıkarılması bunların başlıcalarıdır.

Yargı Organı. Türk milleti adına yargı yetkisini kullanan bağımsız mahkemelerden oluşur. Anayasaya göre kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyen Anayasa Mahkemesi, adliye mahkemelerinin üst yargı mercii durumundaki Yargıtay, idarî yargının başındaki Danıştay, askerî ceza işlerinin üst yargı yeri olan Askerî Yargıtay ve askerlerin askerî işlerle ilgili idarî davalarına bakan Askerî Yüksek İdare Mahkemesi yargı işlerini yerine getirirler. Ayrıca hesap mahkemesi gibi çalışan Sayıştay ile seçim işlerini denetleyen, yürüten ve bu konudaki itirazları çözümleyen Yüksek Seçim Kurulu yargı yerleri şeklinde görev yapmaktadır. Anayasa adlî, idarî ve askerî yargı mercileri arasında çıkabilecek görev ve hüküm uyuşmazlıkları yüzünden hak arama imkânı zarar görmesin diye bir de uyuşmazlık mahkemesi kurulmasını emretmiştir.

Anayasa Mahkemesi. On bir asil ve dört yedek üyeden oluşur. Bu üyeleri Yargıtay, Danıştay, Sayıştay, Askerî Yargıtay, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi üyeleri ile üniversite öğretim üyeleri, üst yönetici ve avukatlar arasından cumhurbaşkanı seçer. Anayasa, hangi yüksek yargı mercilerinden, ne sayıda ve nasıl üye seçileceğini göstermiştir. Anayasa Mahkemesi üyeleri altmış beş yaşında emekli olurlar.

Anayasa Mahkemesi'nin başta gelen görevi kanunların, kanun hükmünde kararnâmelerin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi iç tüzüklerinin anayasaya uygunluğunu denetlemektir. Diğer mahkemelerin böyle bir yetkisi yoktur. Yalnız bakmakta oldukları davada uygulayacakları bir hükmün anayasaya aykırılığı söz konusu edilebiliyorsa Anayasa Mahkemesi'ne başvurup, bu noktanın incelenmesini ve bir karara bağlanmasını isteyebilirler. Anayasa değişikliklerinin de bir kanunla kabul edilmesine karşılık Anayasa Mahkemesi bunları sadece şekil bakımından denetleyebilir. Anayasaya aykırı görülen hükümler veya bütünüyle kanunlar iptal edilir. Anayasa Mahkemesi, milletvekili dokunulmazlığının kaldırılması veya üyelik sıfatının düşmesi kararlarını da başvuru üzerine inceler. Gerekirse dokunulmazlığın kaldırılması veya Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliğinin düşmesi yolundaki kararı iptal eder. Anayasa Mahkemesi siyasî partilerin faaliyeti ve hesaplarını da denetler. Siyasî partilerin kapatılması kararını verme yetkisi de ondadır. Anayasa Mahkemesi'nin önemli bir başka yetki ve görevi de bir kısım üst düzey yöneticilerin ve hâkimlerin ceza davalarına yüce divan sıfatı ile bakmaktır. Bu durumda Anayasa Mahkemesi bir ceza mahkemesi gibi çalışır.

Türkiye Cumhuriyeti anayasası, yargı kararlarının hiçbir tesir altında kalmaksızın verilebilmesi için çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Temel ilke, hâkimlerin anayasaya, kanuna, hukuka uygun olarak vicdanî kanaatlerine göre karar vermeleridir. Bunu sağlayabilmek için hâkimlerin özlük işleri, çoğunluğu yüksek yargı yerleri hâkimlerinden oluşan Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'na tevdi edilmiştir. Hâkimlerin tayinleri, yükselmeleri, nakilleri ve disiplin işleri bu kurul tarafından yürütülür.

Anayasaya göre bir mahkemede görülmekte olan bir dava hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde soru sorulamaz, görüşme yapılamaz.

31. Ürdün. I. Dünya Savaşı sırasında Filistin ve Mâverâ-yi Ürdün'ü işgal eden İngilizler savaştan sonra Mâverâ-yi Ürdün'ün idaresini Hâşimî soyundan olan Emîr Abdullah'a verdiler; böylece bugünkü Ürdün Krallığı'nın temelleri atılmış oldu. 12 Mart 1946'da İngiliz mandasından kurtulan Mâverâ-yi Ürdün krallık haline geldi ve 24 Ocak 1949'da da devletin ismi Ürdün Hâşimî Krallığı oldu. 1 Ocak 1952'de anayasa kabul edildi. Ürdün Hâşimî Krallığı'nın sonraki tarihlerde çeşitli değişiklikler geçiren ve halen yürürlükte bulunan 1952 tarihli anayasası dokuz bölüm ve 131 maddeden ibarettir.

Devletin temel ilkelerine ayrılan birinci bölümde Ürdün'ün bağımsız monarşik bir Arap devleti olduğu belirtilir. Devletin dini İslâm, resmî dili Arapça'dır. Başşehir Amman'dır. Ayrıca bu bölümde Ürdün bayrağının özellikleri açıklanır.

İkinci bölüm vatandaşların hak ve ödevlerine ayrılmış ve Ürdünlüler'in kanun önünde eşitliği, konut dokunulmazlığı, düşünce, din ve vicdan hürriyeti, toplantı yapma ile siyasî parti ve dernek kurma hürriyetleri düzenlenmiştir.

Üçüncü bölüm, egemenlik ve devletin güçleriyle ilgili genel hükümlere ayrılmıştır. Buna göre egemenlik milletindir, millet bunu anayasada belirtilen esaslar dairesinde kullanır. Yasama gücü millet meclisi ve kralın uhdesindedir. Millet meclisi âyan ve temsilciler meclislerinden oluşur. Yürütme gücü kral tarafından hükümet vasıtasıyla kullanılır. Yargı gücü ise kral adına hüküm veren mahkemelerce icra edilir.

Yürütme gücünü düzenleyen dördüncü bölüm iki alt bölüm halinde kral ve bakanlar kuruluna ait esasları düzenlemektedir. Buna göre Ürdün Hâşimî Krallığı tahtı Kral Abdullah b. Hüseyin sülâlesinden gelen erkek çocukların irsî hakkıdır. Kral devletin başıdır ve sorumsuzdur. Kanunları onaylar ve yayımlar. Kara, deniz ve hava kuvvetlerinin başkumandanıdır, savaş etmeye, barış yapmaya ve anlaşmaları uygulamaya yetkilidir.

Kral temsilciler meclisi seçimlerinin yapılmasını emreder, millet meclisini toplantıya çağırarak açılışı yapar ve anayasada belirtilen esaslar dahilinde bu açılışı tehir edebilir. Yine kral temsilciler ve âyan meclislerini feshetme yetkisine sahiptir. Ayrıca âyan meclisi üyelerini tayin, içlerinden birisini başkan seçme, istifa edenlerin istifalarını kabul veya doğrudan bir üyeyi azletme yetkisi de kralındır. Yürütme gücünün başı olarak kral başbakanı ve onun uygun görmesi üzerine diğer bakanları tayin, azil ve istifalarını kabul yetkisine de sahiptir.

Kral özel af çıkarabilir, ceza indiriminde bulunabilir, idam cezaları da ancak kralın onaylamasıyla icra edilir. Kral yetkilerini krallık kararnâmeleriyle kullanır. Bu kararnâmeler başbakan ve ilgili bakan veya bakanlar tarafından imzalanır ve kral tarafından onaylanır.

Bakanlar kurulu başbakanın başkanlığında yeteri kadar bakandan oluşur ve devletin bütün iç ve dış işlerini yü-

rütür. Başbakanın istifası veya azli durumunda bütün bakanlar istifa etmiş veya azledilmiş kabul edilir. Başbakan ve bakanlar temsilciler meclisi önünde devletin genel siyasetinden ortaklaşa sorumlu oldukları gibi ayrıca her bakan kendi bakanlığının işlerinden de sorumludur. Temsilciler meclisinde bakanlar kurulu veya bakanlardan birisi hakkında güven oylamasına gidilebilir. Meclis mutlak çoğunlukla bakanlar kurulu hakkında güvensizlik oyu verirse bakanlar kurulunun, bir bakan hakkında verirse bu bakanın çekilmesi gerekir.

Ayrıca bakanlar görevleriyle ilgili bir suçtan ötürü yüce divan önünde yargılanırlar. Temsilciler meclisi bir bakanı üçte iki çoğunlukla suçladığında o bakan yüce divana gider. Yüce divan âyan meclisi reisi başkanlığında sekiz üyeden oluşur. Bu üyelerden üçü âyan meclisinden seçimle, beşi en yüksek nizamiye mahkemesi üyeleri arasından kıdem esasına göre belirlenir. Yüce divanda hüküm en az altı oyla verilir.

Beşinci bölüm yasama gücünü düzenlemektedir. Buna göre millet meclisi âyan meclisi ve temsilciler meclisi olmak üzere iki meclisten oluşur. Âyan meclisi bir başkan ile temsilciler meclisi üyelerinin yarısını geçmeyen sayıda üyeden meydana gelir. Anayasa kral tarafından tayin edilen meclis üyelerinin hangi gruplardan seçileceğini belirtmektedir. Üyeler dört yıl için tayin edilir, süresi biten üyenin tekrar tayini mümkündür. Âyan meclisi reisi iki yıl için tayin edilir, süresi bittiğinde tekrar tayin edilebilir.

Temsilciler meclisi seçim kanununa göre doğrudan, gizli ve genel oyla dört yıl için seçilen üyelerden oluşur. Kral bu süreyi bir yıldan az ve iki yıldan çok olmamak üzere uzatabilir. Meclis çalışma döneminin başlangıcında kendisine bir yıl için bir başkan seçer. Süresi biten başkanın tekrar seçilmesi mümkündür. Meclis fevkalâde dönem olarak toplandığında başkanı yoksa bu dönem için kendisine bir başkan seçer.

Temsilciler meclisi feshedildiğinde seçimlerin yeni meclisin fesih tarihinden itibaren en çok dört ay içerisinde toplanmasını sağlayacak bir tarihte yapılması gerekir. Dördüncü ayın sonunda seçimler yenilenmemiş olursa feshedilmiş meclis derhal toplanır ve sanki hiç feshedilmemiş gibi bütün anayasal yetkilerine sahip olur. Ne var ki seçimlerin yapılması hakkındaki bu hükümlere rağmen kral, bakanlar kurulunun da kabul ettiği fevkalâde şartların varlığı halinde genel seçimleri tehir edebilir. Bu fevkalâde şartların devamı durumunda kral bakanlar kurulunun kararına dayanarak feshedilmiş meclisi tekrar toplantıya çağırabilir ve bu meclis her bakımdan krallık kararnâmesi tarihinde kurulmuş bir meclis olarak kabul edilir.

Anayasanın 75. maddesi her iki meclise üye olacak kimselerde bulunması gereken nitelikleri sayar.

Kral her yılın ekim ayının birinci günü toplanmak üzere millet meclisini toplantıya çağırır. Bu çağrıyı bir kararnâme ile iki ayı geçmemek üzere geciktirebilir. Eğer meclis normal zamanında toplantıya çağrılmamışsa çağrılmış gibi kendiliğinden toplanır. Olağan toplanma dönemi dört aydır. Kral bu sürenin bitiminden önce meclisin çalışmalarına son verebileceği gibi normal toplantı dönemini üç ayı geçmeyecek şekilde uzatma yetkisine de sahiptir. Ayrıca anayasa, kral ve her iki meclisin hangi esaslar dahilinde toplantı celselerini tecil edeceklerini belirlemiştir. Öte yandan kral zaruret halinde veya temsilciler meclisi üyelerinin salt çoğunluğunun isteği üzerine millet meclisini istisnaî dönemler için toplantıya çağırır. Bu durumda millet meclisi ancak toplantıyı gerektiren ve krallık kararnâmesinde belirtilen konu veya konuları görüşür; bu istisnaî dönem için belirli bir süre söz konusu değildir.

Her iki meclisin toplantı nisabı başlangıçta üçte iki, toplantının devamınca salt çoğunluktur; sayı bunun altına düşerse toplantı tatil edilir. Her iki meclisin karar nisabı anayasada aksi belirtilmemişse hazır bulunanların salt çoğunluğudur. Oy verme işlemi anayasayla ilgili veya bakanlar kurulunun bir bakan için güven oylaması şeklinde ise her üyenin adının okunması suretiyle açık olarak yapılır. Anayasada gösterilen istisnalar dışında her iki meclis celseleri açıktır.

Millet meclisi üyelerinin yasama dokunulmazlığı vardır ve bu anayasada belirtilen durumlarda ve belirtilen esaslar dahilinde kaldırılır. Millet meclisinde bir üyeliğin ölüm, istifa ve benzeri bir sebeple boşalması durumunda temsilciler meclisi üyeliği seçimle, âyan meclisi üyeliği tayinle doldurulur. Bakanlar kurulu boşalan temsilciler meclisi üyeliğinin seçimle doldurulmasının fevkalâde haller gereği mümkün olmadığına karar verirse temsilciler meclisi o seçim bölgesinden anayasanın belirlediği şartlara sahip bir kimseyi uygun gördüğü bir usulle üyeliğe getirir.

Anayasada tesbit edilen belirli durumlarda veya başbakanın istemesi halinde âyan ve temsilciler meclisi birlikte toplanır. Bu durumda birleşik toplantıya âyan meclisi reisi başkanlık eder. Ortak toplantı nisabı her iki meclisin salt çoğunluğu, karar nisabı katılanların salt çoğunluğudur.

Kanun tasarılarını temsilciler meclisine başbakan sunar. Meclis tasarıyı kabul eder, değiştirir veya reddeder. Her durumda tasarı âyan meclisine gönderilir. Tasarı iki meclisin kabulü ve kralın onayıyla kanunlaşır. Bir tasarıyı iki meclisten birisi iki defa reddeder, diğeri aynen veya değiştirerek kabul ederse iki meclis âyan meclisi reisinin başkanlığında anlaşmazlık konusu tasarıyı görüşmek üzere birlikte toplanır. Tasarı ortak toplantıda ancak katılanların üçte iki çoğunluğuyla kanunlaşır. Bu nisaba ulaşamaz da reddedilirse aynı dönemde tekrar görüşülemez.

Temsilciler ve âyan meclislerince kabul edilen kanun tasarısı onaylanmak üzere krala sunulur. Kanunda açık bir hüküm yoksa tasarı kral tarafından onaylanıp resmî gazetede yayımlandıktan otuz gün sonra yürürlüğe girer. Kral uygun görmediği tasarıları altı ay içerisinde sebeplerini de bildirerek meclise geri gönderir. Geri gönderilen tasarı, anayasal bir düzenleme olmamak kaydıyla, her iki mecliste üçte iki çoğunlukla tekrar kabul edilirse kral tarafından onaylanıp yayımlanır. Ayrıca altı ay içerisinde meclise iade edilmeyen tasarılar kabul edilmiş sayılır.

Millet meclisinin toplantı halinde bulunmadığı veya feshedilmiş olduğu durumlarda bakanlar kurulu anayasada gösterilen hallerde kralın onayıyla kanun kuvvetinde kararnâmeler çıkarabilir.

Temsilciler veya âyan meclisinden en az on üye kanun teklifinde bulunabilir. Bu teklifler ilgili komisyonlara havale edilir. Meclis bu teklifi uygun görürse tasarı haline getirip aynı veya bir sonraki dönem meclise sunması için hükümete havale eder. İki meclisten birinin bu şekilde yapılan teklifi reddetmesi halinde teklif aynı dönemde tekrar meclise getirilemez.

Âyan ve temsilciler meclisi üyelerinden her biri bakanlara soru sorma ve bulunduğu meclis iç tüzüğüne uygun olarak gensoru önergesi verme hakkına sahiptir.

Altıncı bölüm yargı gücünü düzenler. Buna göre hâkimler bağımsızdır. Mahkemeler nizamiye mahkemeleri, dinî mahkemeler ve özel mahkemeler olmak üze-

re üç türlüdür. Bu mahkemelerin derece, kısım ve görev alanlarıyla ilgili belirli düzenlemeler anayasada yapılmıştır. Konuyla ilgili diğer düzenlemeler özel kanunla yapılır.

Yedinci bölüm malî işlere ayrılmıştır. Bu bölümde vergi ve resimlerin ancak kanunla konabileceği belirtildikten sonra bütçe kanununun nasıl hazırlanacağı ve esasları ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir.

Genel maddeler başlığı altında sekizinci bölümde devletin idarî taksimat ve teşkilâtı, anayasayı ve kanunları yorumlamakla görevli yüce ve özel divanlar, olağan üstü hal ve sıkıyönetim hali ve anayasanın değiştirilmesiyle ilgili hükümler yer almaktadır. Buna göre devletin idarî taksimat ve teşkilâtıyla ilgili yönetmelikler bakanlar kurulu tarafından hazırlanır ve kralın onayıyla yürürlüğe girer.

Anayasa maddelerini yorumlama hakkı, 57. madde uyarınca kurulmuş bulunan yüce divanındır. Divan bakanlar kurulunun isteği veya her bir meclisin salt çoğunlukla alacağı karar üzerine anayasa maddelerini yorumlar ve bu yorum resmî gazetede yayımlandıktan sonra yürürlüğe girer.

Mahkemelerin yorumlamamış olduğu bir kanun metnini başbakanın isteği üzerine yorumlama hakkı da özel divanındır. Özel divan en yüksek nizamiye mahkemesi başkanı ile bu mahkemenin iki hâkimi ve bakanlar kurulunun tayin edeceği üst derecede bir idarî görevliden oluşur. İstenen yorumla ilgili bakanlık görevlilerinden üst derecede bir görevli de bu divana katılır. Yorum kararları çoğunlukla alınır ve kanun gücündedir.

Vatanın korunmasını gerektiren olağan üstü bir hal söz konusu olduğunda bir koruma kanunu çıkarılarak normal kanunların yürürlüğünü durdurmak da dahil gerekli her türlü tedbiri almak üzere bir kimse görevlendirilir. Bu tedbirlerin vatanı korumada yeterli olmadığı durumlarda kral bakanlar kurulu kararına dayanarak kısmî veya genel bir sıkıyönetim ilân eder. Bu durumda kral bir kararnâme ile yürürlükteki kanunları dikkate almaksızın gerekli her türlü tâlimatı verebilir.

Anayasa normal kanunların usulüne uygun olarak değiştirilir. Ancak karar nisabı ayrı ayrı veya birlikte toplandıkları durumlarda her iki meclis üye tam sayısının üçte ikisidir. Değişiklik ancak kralın onayından sonra yürürlüğe girer. Krala vesâyet edildiği durumlarda kralın haklarıyla ve verasetiyle ilgili olarak anayasada bir değişiklik yapılamaz.

BİBLİYOGRAFYA :

Bu bölümün yazımında Albert P. Blaustein-Gisbert H. Flanz'ın *Constitutions of the Countries of the World* (Newyork 1986) adlı eserinden faydalanılmıştır.

YILDIZHAN YAYLA

ANBER

(bk. AMBER).

ANBER
(Benî Anber)

(بنو العنبر)

Temîm kabilesinin bir kolu.

Benî Anber, adını Yemâme'de oturan Anber b. Amr b. Temîm'den almıştır. Hz. Peygamber'in Huzâa ve Temîm kabilelerinin yaşadığı bölgeye müslümanların zekâtlarını toplamak için gönderdiği tahsildara Temîmliler mâni olmuşlar, hatta müslüman Huzâalılar'ın vergilerini ödemelerini de engellemişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber Temîmliler'e karşı hicrî 9. yılın Muharrem ayında (Mayıs 630) Uyeyne b. Hısn kumandasında küçük bir birlik gönderdi. Bunu haber alan Temîmliler dağılıp kaçtılar. Ancak Uyeyne, bir yörede topluca rastladığı Anberoğulları'na hücum etti ve ele geçirdiği çok sayıda esirle Medine'ye döndü. Hz. Peygamber'in emriyle bu esirler hapsedildiler. Olaydan hemen sonra Temîm kabilesi reislerinden bir heyet Medine'ye gelerek önce **müfâhare*** de bulunup üstünlük tasladılar, ancak başarılı olamayınca bağlılık arzettiler ve müslüman olduklarını bildirip esirlerinin serbest bırakılmasını istediler. Hz. Peygamber'in emriyle Benî Anber'e mensup esirlerin bir kısmı karşılıksız, bir kısmı da fidye karşılığı serbest bırakıldı. Anberoğulları 11 (632) yılında başlayan irtidad olaylarına karışmayıp İslâm'a bağlı kalmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Vâkıdî, *el-Meġāzî*, III, 974-979; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 621-622; İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳāt*, II, 160-161; İbn Kuteybe, *el-Maʿārif* (Ukkâşe), s. 609; Ya'kūbî, *Târîḫ*, II, 74; Taberî, *Târîḫ* (Ebü'l-Fazl), III, 157; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 4, 7, 208-209, 217, 390; Sem'ânî, *el-Ensâb* (nşr. Muhammed Avvâme — Riyâzî Murâd), Dımaşk 1979 — Beyrut 1401/1981, IX, 67 vd.; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-meʿâd* (nşr. Şuayb el-Arnaût — Abdülkādir el-Arnaût), Kahire 1970, II, 224; Kehhâle, *Muʿcemü ḳabâʾili'l-ʿArab*, Beyrut 1402/1982, I, 126; Reckendorf, "Anber", *İA*, I, 432.

AHMET ÖNKAL

ANBER AĞA

(bk. MUSTAFA ANBER AĞA).

ANBERÎ

(العنبرى)

Ebû İshâk İbrâhîm b. İsmâîl el-Anberî
(ö. 285/898 [?])

Devrinin Tûs muhaddisi ve zâhidi.

Hadis tahsili için çeşitli ilim merkezlerine seyahatler yaptı. İshak b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel ve Ali b. Hucr gibi hocalardan hadis okudu. Muhitinin sayılır muhaddisi oldu. Tûs'un meşhur âlim ve zâhidi Muhammed b. Eslem'den sonra, sohbetlerinden en çok faydalanan talebesi olması sebebiyle onun yerini aldı. Birçok hadis talebesine rivayette bulundu. Talebelerinden biri olan Ebü'n-Nadr el-Fakīh, onun günümüze intikal etmediği anlaşılan *Müsned*'i için, "Onu kendi el yazımla 290 (veya 210 küsur) cüz halinde yazdım" der (Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, XIII, 377).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Nuaym, *Ḥilye*, IX, 238-254; Zehebî, *Teẕkiretü'l-ḥuffâẓ*, II, 679; a.mlf., *Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, XIII, 377; Süyûtî, *Ṭabaḳātü'l-ḥuffâẓ* (Ömer), s. 295; İbnü'l-İmâd, *Şeẕerât*, II, 205; Kettânî, *er-Risâletü'l-müsteṭrafe*, s. 69-70.

ABDULLAH AYDINLI

ANBESE b. SÜHAYM

(عنبسة بن سحيم)

Anbese b. Sühaym el-Kelbî
(ö. 107/725)

Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik'in Endülüs valisi.

Endülüs Valisi Semh b. Mâlik el-Havlânî'nin öldürülmesi üzerine halk yeni vali tayin edilinceye kadar Abdurrahman b. Abdullah el-Gāfikī'yi vali seçti. Daha sonra İfrîkıyye Valisi Yezîd b. Ebû Müslim, Anbese'yi Endülüs valiliğine tayin etti (102/720). İfrîkıyye'nin yeni valisi Bişr b. Safvân da onu aynı görevde bıraktı. Anbese valiliği sırasında cihada önem verdi ve Frank topraklarına akınlar düzenledi. Carcassonne'yi bir müddet kuşattıktan sonra barış yoluyla aldı. Yapılan anlaşmaya göre Carcassonne halkı müslüman esirleri serbest bırakacak ve cizye ödeyecekti. Ayrıca müslümanların dostlarına dost, düşmanlarına da düşman olacaklardı. Anbese daha sonra Gaul bölgesindeki Septimania'yı fethetti ve Fransa içlerine kadar ilerleyerek Rhône